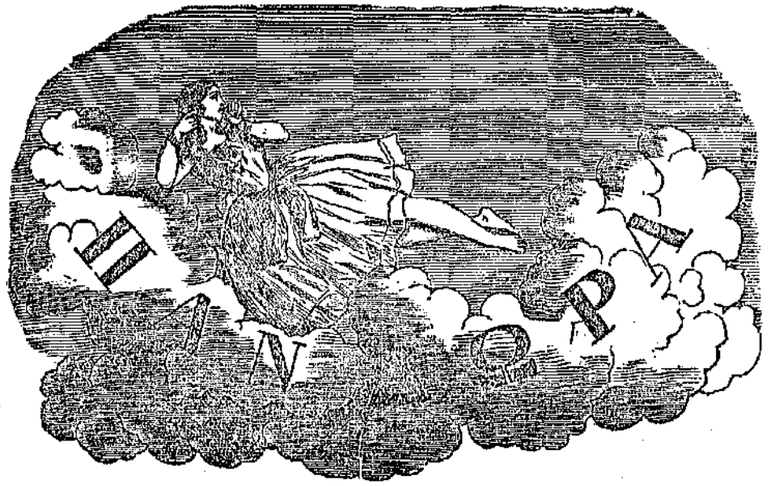

1. ΦΕΒΡΟΥΑΡ. 1853. ΤΟΜΟΣ Γ'. ΦΥΛΛ. 69.

ΣΑΛΒΑΤΟΡ ΡΟΖΑΣ. (*)

(*Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ.*)

—o—

Ἐκ τῶν κατὰ τὰ πέριξ τῆς Νεαπόλεως ἐκδρομῶν μου, ἐνθυμοῦμαι πρὸ πάντων εὐχαρίστως τὴν εἰς τὸ χωρίον τῆς Ἁγίας Ἀγάθης, τὸ ἐπικαλούμενον Γότι. Ἡ ἐπίσκεψίς μου ὑπῆρξεν ὅλως τυχαία, διότι, συντριφθέντος τοῦ ἄξονος ἑνὸς τῶν τροχῶν, εἴχομεν πέσει εἰς τέναγος. Ἐνῷ δὲ ἐζητοῦμέν τινα διὰ νὰ μᾶς δείξῃ ξενοδοχεῖον ὅπου νὰ στεγνώσωμεν τὰ ἐνδύματά μας, καὶ μάλιστα τὰ τοῦ συνοδοιπόρου μου Ἰαδίνου βραχέντος μᾶλλον ἐμοῦ, ἴδον μικρόν τινα λαζαρόνον δώδεκα ἢ δεκατριῶν ἐτῶν, οὐλότριχα, ἡλιόκαυστον, καὶ φέροντα ῥάκη ὁποῖα θὰ ἐζήλευε καὶ αὐτὸς ὁ Μουρίλλος.

Ἐρωτήσας αὐτὸν περὶ ξενοδοχείου, ἐνῷ ὁ συνοδοιπόρος μου τὸν παρηνόχλει ὁμιλῶν φιλοσκωμμόνως περὶ τοῦ ἐνδύματός του, ἔμαθον ὅτι ὡραιότατον ἦτο τὸ τῆς Ἁγίας Ἀγάθης, δηλαδὴ, φρικτός τις κλεπτότοπος ὑπερτερῶν ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ ὅλας τὰς Ἰταλικὰς *λοκάνδας*.

Κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἰαδίνου ἤναψαν μεγάλην πυρὰν διὰ νὰ στεγνώσῃ τὰ ἱμάτιά του. Ἐγὼ δὲ λαβὼν κατ' ἰδίαν τὸν χωρικόν, τὸν ἠρώτησα ἐὰν δὲ ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρῃ διὰ τὸν φίλον μου ζωγράφον καὶ δι' ἐμὲ κατάλυμα καλήτερον. Μόλις ὁ νέος λαζαρόνος ἤκουσεν ὅτι ὁ σύντροφός μου ἦτο ζωγράφος, καὶ ὑποθέσας βέβαια ὅτι κ' ἐγὼ θὰ ἤμην καλλιτέχνης, ἀνέκραξεν ὅτι δύναται νὰ μᾶς παρουσιάσῃ εἰς τὸν πάππον του, ὄντα ἐπίσης ζωγράφον, καὶ μάλιστα εἰς τὰς τρεῖς εἰκόνας του, ἢ μᾶλλον τρία θαύματα, τὰς ὁποίας ὅμως ἠγνόει ἐὰν ὁ γέρων θὰ συγκατένευε νὰ μᾶς δείξῃ, διότι ἐφοβεῖτο μὴ τὰς βασανίσωσιν ἢ μὴ ζητήσῃ τις νὰ τὰς ἀγοράσῃ. Ἀλλὰ μετὰ μικρὰν σκέψιν ἐπρόσθεσεν, ὅτι προτιμότερον ἦτο ν' ἀφήσω τὸν σύντροφόν μου, ἐπειδὴ αὐτὸς μὲν ἦτο σκωπτικὸς, ὁ δὲ πάππος του ὀλίγον ἀνεκτικός, καὶ μὲ παρεκίνησε διὰ νεύματος νὰ τὸν ἀκολουθήσω.

Μετὰ μικρὸν ἐφθάσαμεν πλησίον οἰκίας λευκῆς καὶ κομψῆς, καὶ ἐκεῖ, λαβών με ἀνυποστόλως ἀπὸ τὴν χεῖρα, μὲ ὡδήγησεν εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ πάππου του. Διαβάντες πρῶτον μὲν διὰ δύο μικρῶν θαλάμων, τῶν ὁποίων ὅλα μὲν τὰ ἔπιπλα συνίστατο ἐκ τεσσάρων πωρῶν στάχεων ἀραβοσίτου κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας, τὰ δὲ περιπετάσματα ἐξ ὁρμαθῶν σκορόδων καὶ κρομμύων διαδιδόντων ὀσμὴν ὀξυτάτην καθ' ὅλα τὰ πέριξ, δεύτερον δὲ διὰ μαγειρείου οὗ τινος ἡ στέγη ἐκινδύνευε νὰ καταπέσῃ καθελκομένη ἀπὸ ἀναρίθμητα τετρατημόρια χοίρων καὶ πολυ-

(*) Περίφημος ζωγράφος τῆς Ἰταλίας, ἀκμάσας τὴν ιζ' ἑκατονταετηρίδα.

Τὸ τερπνότατον τοῦτο διήγημα ἐγράφη παρὰ τοῦ Ἀλ. Δυμᾶ, θελήσαντος πρὸ πάντων νὰ δείξῃ τοὺς γονεῖς ὅτι δὲν πρέπει, παραβιάζοντες τὰς φυσικὰς κλίσεις τῶν ἰδίων γονέων πρός τινα ἐπιστήμην ἢ τέχνην, νὰ καθυποβάλωσιν αὐτὰ εἰς ἔργα εἰς ἃ δὲν δύνανται νὰ εὐδοκιμήσωσι, καθιστανόμενα πολλάκις καὶ δυστυχῆ ὡς ἐκ τούτου. Σ. Μ.

στρίας, εἰμὴ ἀφοῦ καθυπεβλήθη πρότερον εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι καὶ ἡ τελευταία αὕτη δύναμις ἀνεγνώριτε τὸ κυριαρχικὸν ἐκεῖνο δικαίωμα.

Ὁπωσδήποτε, μικρὸν ἀφοῦ ὑπεγράφη ἡ εἰρήνη αὕτη, τὸ Μαυροβούνιον προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ Μαχμούτ πασᾶ, πάππου τοῦ τελευταίου κληρονομικοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας Μουσταφᾶ, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐπλήρωσαν τὸν φόρον ἀπὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Ἀλλ' οἱ Μαυροβουνιῶται, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Πέτρου στρατηγούμενοι, κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς τὸν πασᾶν, πληγωθέντα καὶ μὴ διασωθέντα εἰμὴ διὰ τῆς φυγῆς. Αὐτὸς δέ, ὅστις εἶχε προλαβόντως ἀποκρούσει στρατὸν τοῦ Σουλτάνου αὐτοῦ καὶ ἐνόμιζεν ὅτι εἶναι ἀνίκητος, ἐξαγριωθεὶς ὑπὸ τῆς ἥττης ταύτης, ἀθροίζει δισμυρίους λαγάδας καὶ μετὰ τρεῖς μῆνας ἐμβάλλει πάλιν εἰς Μαυροβούνιον· ἀλλ' ὄχι μόνον ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἐνικήθη κατὰ κρατος, αὐτὸς ὁ πασᾶς ἐφονεύθη ἐν τῇ συμπλοκῇ, ἡ δὲ κεφαλή του καὶ ἡ σπάθη του εἶναι μέχρι τῆς σήμερον ἐκτεθειμέναι εἰς Σετινίαν, καὶ πάντες οἱ ἐνώπιον τῶν τροπαίων ἐκείνων διερχόμενοι κάτοικοι ἀποκαλύπτουσι τὴν κεφαλήν των.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ Μαυροβούνιον δὲν ἐπλήρωσε πλέον φόρον εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν καὶ θεωρεῖ ἑαυτὸ ὡς ἐντελῶς ἀνεξάρτητον. Πολλάκις μὲν προσεβλήθη ὑπὸ τῶν πέριξ πασάδων· ἀλλὰ καὶ ὁ Δζελαλεδδὶν πασᾶς τῆς Βοσνίας, ἐν ἔτει 1820 καὶ ὁ Ναμὶκ πασᾶς τῆς Σκόδρας τῷ 1832 ἀπεκρούσθησαν. Οἱ πέριξ Ἀλβανοὶ καὶ Ὀθωμανοὶ ἤρχισαν μάλιστα νὰ θεωρῶσι τὴν χώραν ταύτην ὡς ξένην ἐπικράτειαν, καὶ τῷ 1838 ὁ ἐπίσκοπος Μαυροβουνίου συνωμολόγησε συνθήκην εἰρήνης μετὰ τοῦ βεζίρου τῆς Ἐρζεγοβίνης· ὡς προείπομεν ὅμως ἡ Ὀθωμανικὴ πύλη οὐδέποτε ἀνεγνώρισε τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε τῷ 1851 ἀπέθανεν ὁ ἐπίσκοπος Πέτρος Πέτροβιτζ, ἀνεψιὸς καὶ ἀπὸ τοῦ 1830 διάδοχος τοῦ Πέτρου ἐκείνου, τοῦ κατατροπώσαντος τὸν Μαχμούτ πασᾶν τῆς Σκόδρας. Ὁ ἐν ἔτει 1851 ἀποθανὼν Πέτρος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ ἐν Πετρουπόλει, τῇ 6 Αὐγούστου 1833, χειροτονηθείς· διότι ἅπαντες οἱ προκάτοχοί του ἐχειροτονοῦντο εἰς Ἰπὲκ ἢ εἰς Οὐγγαρίαν. Ὁ ἀνεψιὸς καὶ διάδοχός του Δανιὴλ Πέτροβιτζ εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει διὰ τὴν Πετρούπολιν, ἵνα λάβῃ αὐτόθι τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα, ὅτε ἄρνης, καθ' ὁδὸν ἔτι ὤν, ἐνήργησεν ἀπὸ Βιέννης τὴν κατὰ Μάρτιον τοῦ παρελθόντος ἔτους συγκρότησιν κοινῆς ἐν Σετινίᾳ συνόδου, ἥτις, προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ θείου του Γεωργίου Πέτροβιτζ ἐψήφισε τὸν χωρισμὸν τῆς κοσμικῆς ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, ἀπεφήνατο τὸ Μαυροβούνιον κράτος κοσμικὸν ὑπὸ τὴν κληρονομικὴν κυβέρνησιν ἑνὸς ἡγεμόνος, καὶ ἀνηγόρευσεν ἡγεμόνα τὸν εἰρημένον Δανιήλ. Ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις ἀνεγνώρισεν, ὡς βεβαιοῦσι, τὴν πρᾶξιν ταύτην· καὶ αἱ αὐστριακαὶ ἀρχαὶ τῶν μεθορίων διετάχθησαν νὰ μεταχειρίζωνται εἰς ὅλα τὰ πρὸς τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον ἐγγραφα τὸν τίτλον τοῦ ὑψηλοτάτου, ἀν καὶ ἐπίσημος εἰσέτι ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήτεως δὲν ἐγένετο. Τί θέλουν πράξει αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἄδηλον. Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι νέαι ἐξερράγησαν ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Μαυροβουνίου.

Ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἐκθέτωμεν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς. Ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγονται, νομίζομεν, τρία τινά·

Ὡς πρὸς τοὺς Μαυροβουνιώτας, ὅτι δυσκόλως δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς κέντρον σπουδαίου τινὸς κινήματος, διότι οὔτε πόρους ἔχουσιν, οὔτε στοιχεῖα ἀποχρῶντα πρὸς συγκράτησιν εὐσχήμου κυβερνήσεως· εἶναι δὲ καὶ περιεζωσμένοι, πρὸς βορρᾶν, ἀπ' ἀκατολῶν καὶ ἀπὸ μεσημβρίας, ὑπὸ φυλῶν τὸ πλεῖστον δυσμενῶς διακειμένων. Ἐπὶ τῆς μεγάλης Σερβικῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε τὰ Σερβικὰ στρατεύματα, ὑπὸ τὸν Μαυριγεώργην, ἐπολιόρκουν τὸ Νοβιβαζὰρ, καὶ ἔπεμπον τὰς ἐμπροσθοφυλακάς των μέχρι τῶν ὑπερκειμένων τῇ κοιλάδι ἐκείνῃ ὀρεινῶν, οἱ Μαυροβουνιῶται ἀνεχαιτίσθησαν ὑπὸ τῶν Βοσνίων ἀπὸ τοῦ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν τοσούτον πλησιασάντων ὁμοδόξων ἐκείνων μαχητῶν.

Ὡς πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν, ὅτι εἶναι ὅλως μάταιον νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν πραγματίωσιν τῆς κυριαρχίας της, ἐνῷ μακρὰ καὶ ἐπανειλημμένη πεῖρα ἀπέδειξεν, ὅτι, τὸ Μαυροβούνιον, καὶ ἂν κατατροπωθῇ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταληφθῇ μονίμως ὑπὸ τῶν Ὀθωμανικῶν στρατευμάτων. Ὥστε τὸ φρονιμώτερον εἶναι νὰ συμβιβασθῇ εἰρηνικῶς ἡ διένεξις αὕτη, καθὼ, ὡς λέγεται, συνεβούλευσε καὶ ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις.

Ὡς πρὸς τὸν ἐσχάτως γενόμενον χωρισμὸν τῶν ἐξουσιῶν, ὅτι τὸν χωρισμὸν τοῦτον φαίνεται διενεργήσασα κυρίως ἡ Αὐστρία, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ ὅτι θέλει ἰσχύσει διὰ τοῦ κοσμικοῦ Ἡγεμόνος πλειότερον ἢ διὰ τοῦ πνευματικοῦ. Ἡ Ῥωσία ἁπλῶς συνῆνεσεν εἰς τοῦτο, ἀφοῦ προηγουμένως εἰσήχθη τὸ ἔθος τοῦ νὰ χειροτονῆται ὁ Ἐπίσκοπος ἐν Πετρουπόλει.

* * * *

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

Εἰς τὴν περὶ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ

ΒΙΒΛΟΝ

ΤΟΥ Κ. Σ. Ι. ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ

ΛΕΥΚΑΔΙΟΥ.

—o—

« Μοῖσα πυρόγλωττος Τυρταῖω, Αὔραν Ἄρειον
» τὰν Φερραίω κρούσασα, βαρβάρω ἀπὸ χειρὸς
» σώσεν Ματέρα φίλαν· ἁ δὲ νὺν ὑψίδρομος
» Πλάτωνος, πολυίστορος ἡ δὲ τιθανὰ ψίλα
» Ζαμπελίοιο, ἱρῶ ἀπὸ Λευκάτα ἁρμομένοιο,
» ΔΑΜΟΤΙΚΑ ψαλμωδοῖσ' ΑΣΜΑΤΑ, τὰν ποτ' Ὄλυμπον
» Ματέρος ἐνδόξω ἰούνει ἀνάδασιν ἁγίαν. »

Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ
Λευκάδιος.

φην εἰς Μαυροβούνιον. Ὁ νέος συγκατετέθη εἰς τὴν ἀπάτην ταύτην ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ φυλάξῃ δι' ἑαυτὸν ὅλα τὰ δῶρα ὅσα τῷ προσφέρωσιν, ὁ δὲ Ἰωάννης ὄχι μόνον εἰς τοῦτο συνήνεσεν, ἀλλ' ὑπεσχέθη καὶ ἄλλα. Φθάσας εἰς Ἐνετίαν, ὁ Μιλόσης ἐλάβεν ἄπειρα δῶρα, ἐν οἷς διέπρεπε χρυσοῦς χιτὼν (ὑποκάμισον), τὸν ὁποῖον ἔδωκεν ἡ μήτηρ τῆς νυμφης. Τὸ ἄσμα λέγει, ὅτι ὁ χιτὼν οὗτος δὲ ἠπλώθη ἐπὶ ἱστοῦ, δὲν κατεσκευάσθη ὑπὸ ὑφαντοῦ, ἀλλὰ ὑφάνθη διὰ τῶν δακτύλων, καὶ ὅτι ὅφις ἐνεπλάκη περὶ τὸν λαιμὸν αὐτοῦ, ὄφις ὄχι ζωντανός, ἀλλὰ χρυσοῦς, φέρων ἐπὶ κεφαλῆς ἀδάμαντα ἀκτινοβολοῦντα, διὰ νὰ μὴν ἔχωσιν οἱ σύζυγοι ἀνάγκην φωτὸς, εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον.

Τὰ πάντα εὐωδοῦντο καὶ ἡ συνοδία ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς Ζαβλιάκ, ὅτε ὁ ἡγεμὼν Ἰωάννης ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν νύμφην τὴν ἀπάτην καὶ ἐδείξεν εἰς αὐτὴν τὸν ἀληθῆ σύζυγόν της. Ἡ κόρη ἐξεπλάγη, ἀνεχαίτισε τὸν ἵππον αὐτῆς, ἤλεγξε τὸν Ἰωάννην διὰ τὸ ψεῦδός του καὶ προςέθηκε, κυττάζασα τὸν Μάξιμον, ὅτι εὐχαριστεῖται, ἀλλὰ δὲν θέλει προχωρήσει βῆμα ἂν ὁ ἡγεμὼν Μιλόσης δὲν ἀποδώσῃ ὅλα τὰ δῶρα. Ὁ Μιλόσης ἀνέφερε τὰς γενομένας συμφωνίας, ἀπέδωκέ τινα, ἐφύλαξεν ὅμως τὸν χιτῶνα, τὸν ὁποῖον πρὸ πάντων ἐπεθύμει ν' ἀναλάβῃ ἡ νέα· διότι ἔλεγε θρηνοῦσα, ὅτι κατηνάλωσε τρία τῆς ζωῆς της ἔτη μετὰ τριῶν συντρόφων αὐτῆς εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἀπὸ τῆς ὁποίας οἱ ὀφθαλμοί των ἐξηράνθησαν· καὶ, καλέσασα μὲ ὁρμὴν τὸν Μάξιμον, ἀνέκραξεν· «ἡ μήτηρ σου δὲν ἔχει παρὰ σὲ καὶ μόνον· ἀλλ' ἀπὸ σήμερον δὲν θέλει ἔχει οὔτε σέ· ἡ λόγχη σου εἶναι τὸ νεκροκρέβατόν σου, καὶ σάβανόν σου ἡ ἀσπίς, ἡ δ' ὄψις σου θέλει φανῇ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἐπίσης μέλαινα ὅσον εἶναι σήμερον ἐρυθρὰ ἀπὸ ἐντροπὴν ἐνώπιον τοῦ Μιλόσου. Οὕτω γένοιτο, ἐκτὸς ἂν ἀναλάβῃς ἀπὸ τοῦ ξένου τὰ δῶρά μας.» Οἱ λόγοι οὗτοι ἐπροξένησαν ζωηρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὸν συγκεκινημένον ἤδη Μάξιμον, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐφόνευσε τὸν Μιλόσην· ἤ, κατ' ἄλλην τινὰ ῥῆσιν, ἐγένετο μονομαχία, μεθ' ἣν οἱ φίλοι καὶ οἱ συγγενεῖς τῶν δύο ἀντιπάλων ἦλθον εἰς συμπλοκὴν πεισματώδη, ἐν ᾗ ἔπεσον οἱ πλείστοι καὶ ἀκμαιότατοι τῆς χώρας νέοι. Ὁ Μάξιμος, λαβὼν ἑκκαίδεκα πληγάς, ἀπήγαγε μόνος τὴν νέαν σύζυγόν του εἰς Ζαβλιὰκ καὶ διήγαγεν ὁλόκληρον ἔτος θεραπευόμενος ὑπὸ ἰατρῶν, τοὺς ὁποίους ἔστειλεν αὐτῷ ὁ πενθερός του.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μιλόση Ἰωάννης ὑπῆγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ παρακαλέσῃ τὸν Σουλτάνον νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν ἀδελφόν του. Ὁ Μάξιμος, θεωρῶν ἑαυτὸν κινδυνεύοντα νὰ ἀποβάλῃ τὴν πάτριον ἀρχὴν, ἀπέπεμψε τὴν νέαν κόρην, παρθένον ἔτι, ὡς λέγει τὸ ἄσμα, πρὸς τοὺς γονεῖς της, καὶ ἐπορεύθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ συνηγορήσῃ αὐτοπροσώπως ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ὁ Σουλτάνος, ὑπερηφθεὶς διὰ τὰς δύο ταύτας ἐπισκέψεις, κατέπεισεν ἀμφοτέρους τοὺς προςελθόντας νὰ ἀσπασθῶσι τὸν Ἰσλαμισμόν· καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης μετωνομάσθη Μαχμούτ-βεγ Ὀβρενβέγοβιτζ, ὁ δὲ Μάξιμος, Σκανδερ-βεγ Ἰβανβέγοβιτζ. Ἀφοῦ ὑπηρέτησαν ἐννέα ἔτη τὸν Σουλτάνον, ἔλαβον ἀμφότεροι ἀνὰ ἓν κληρονομικὸν παταλίκιον, ὁ μὲν εἰς Ἰπὲκ, ὁ δὲ εἰς Σκόδραν. Τρόντι ἡ οἰκογένεια τῶν Βουσκτλίδων, ἡ ἐκ Σκόδραν τὸν Σκόδραν μέχρι τοῦ 1831, ὅτε κατελύθη ὁ τελευταῖος κληρονομικὸς αὐτῆς πασᾶς Μουστεφὰ πασᾶς, θεωρεῖται καταγομένη κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος Μαξίμου· ἐπίσης καὶ οἱ πασάδες τοῦ Ἰπὲκ λέγουσιν ὅτι κατάγονται ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Μαγμούτ-βεγ· τοὐλάχιστον τῷ 1836 ὑπῆρχεν ἔτι εἰς Ἰπὲκ πασᾶς προτείνων τὴν ταυτότητα ἀξίωσιν.

Κατὰ δὲ τὰς ἐν Μαυροβουνίῳ σωζομένας παραδόσεις, ὁ ἡγεμὼν Ἰωάννης Τζέρνοβιτζ εἶχε δύο υἱοὺς, τὸν Γεώργιον καὶ τὸν Εὐστάθιον. Καὶ ὁ μὲν Γεώργιος, συζευχθεὶς Ἐνετὴν κόρην ἐκ τοῦ τῶν Μοσενίγων οἴκου, ἐκυβέρνησε τὴν χώραν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, ὁ δ' Εὐστάθιος ἠσπάσθη τὸν Ἰσλαμισμὸν, μετὰ πολλῶν ἄλλων Μαυροβουνιωτῶν. Ἡ σύζυγος τοῦ Γεωργίου, προχωρήσασα ἤδη εἰς τὴν ἡλικίαν, ἐβαρύνθη νὰ ζῇ εἰς τὴν ὀρεινὴν ἐκείνην, καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπιτρεχομένην χώραν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶχε τέκνα· ὅθεν κατέπεισε τὸν Γεώργιον νὰ καταλίπωσι τὴν διοίκησιν εἰς τὸν Μητροπολίτην Σετινίας Γερμανὸν, αὐτοὶ δὲ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἐνετίαν διὰ νὰ διανύσωσιν ἐκεῖ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν εἰρήνῃ.

Τοῦτο ἐγένετο μεταξὺ τοῦ 1515 καὶ τοῦ 1525 ἔτους· καὶ ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ θεοκρατικὴ τοῦ Μαυροβουνίου Κυβέρνησις. Ὁ νέος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων ἠγωνίσθη ν' ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἀφορμὴν ῥήξεως πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς, οἱ δ' Ὀθωμανοὶ πάλιν, θεωροῦντες τὸν Ἰσλαμισμὸν προαγόμενον, καὶ ἐλπίζοντες, ὅτι οἱ Μαυροβουνιῶται, ἀπεσταρκμένοι ἀρχηγοῦ, θέλουν ἐπὶ τέλους εἴκεσθεν ὑπαταχθῆ, ἔπαυσαν ἐπίσης τὰς ἐπιδρομὰς καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ διαδίδωσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ θρήσκευμα αὐτῶν. Οὕτω διῆλθεν ἅπασα ἡ ἑκκαιδεκάτη ἑκατονταετηρίς. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἑπτακαιδεκάτης, τῷ 1604, οἱ Ὀθωμανοὶ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἀποστέλλει τὸ νενομισμένον δῶρον, ἐπεχείρησαν νέαν ἐπιδρομὴν, καὶ, τῇ συνδρομῇ τῶν Μωαμεθανῶν Μαυροβουνιωτῶν, προεχώρησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν χώραν. Ἔπειτα τὸ 1620—1623, ὁ ἕβδομος Μητροπολίτης Βασαρίων, ἐνδίδων εἰς τὰς εἰςηγήσεις τῆς Ἐνετίας, ἐπετέθη κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ τότε ὁ Σουλεϊμὰν πασᾶς τῆς Σκόδρας, ἐμβαλὼν, τῷ 1623, μετὰ ἰσχυρᾶς δυνάμεως εἰς Μαυροβούνιον καὶ κατατροπώσας τὴν πεισματώδη ἀντίστασιν τὴν ὁποίαν ἀπήντησεν, προέβη μέχρι Σετινίας, ἐπυρπόλησε τὴν ἐκκλησίαν, τὸ μοναστήριον καὶ τὰς ἄλλας αὐτῆς κατοικίας· καὶ ὁ μὲν στρατὸς αὐτοῦ, μηδεμίαν εὑρίσκων τέρψιν εἰς τὴν ἀγρίαν ἐκείνην καὶ δύςβατον χώραν, ἐπανῆλθεν εἰς Σκόδραν· ἀλλ' οἱ Μαυροβουνιῶται καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν πλεῖστην τοῦ χαρατσίου, δευτέραν ταύτην φορὰν ἀναγνωρίσαντες τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. (Histoire des Monténégrins, d'après M. Vouk et le mémoire du Grlitza, τόμος 4. τῆς προπαρεκτεθείσης συγγραφῆς, La Turquie d'Europe, σελ. 395).

Περὶ τὰ τέλη τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατ. προςχειρίσθη μητροπολίτης ὁ Δανιὴλ, ἐκ τοῦ οἴκου Πέτροβιτζ, τοῦ μέχρι τοῦδε διατηρήσαντος τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα. Ὁ μητροπολίτης οὗτος, θεωρῶν τὸν Ἰσλαμισμὸν ὁσημέραι εὐδοκιμοῦντα καὶ ἐντεῦθεν κινδυνεύοντα τὸν τόπον ὅλον νὰ ἐξοθωμανισθῇ, προέτρεψε τοὺς χριστιανοὺς νὰ φονεύσωσιν ἢ νὰ διώξωσιν ἅπαντας τοὺς Μωαμεθανοὺς ὅσοι δὲν ἤθελον νὰ ἀσπασθῶσιν αὐθις τὸν Χριστιανισμόν· ἔταξε δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ νέου τούτου Σικελικοῦ ἑσπερινοῦ, τὴν νύκτα τῆς χριστοῦ γεννήσεως τοῦ 1700 ἔτους, καθ' ἣν ἅπαντες οἱ Μωαμεθανοὶ Μαυροβουνιῶται, ὅσοι δὲν εἰμπόρεσαν νὰ φύγωσιν, ἐσφάγησαν, ἐκτὸς τῶν ὀλίγων οἵτινες ἐδέχθησαν νὰ βαπτισθῶσιν. Πολλὰ Τουρκικὰ ὀνόματα σώζονται μεχρὶ τῆς σήμερον παρὰ τοῖς Μαυροβουνιώταις, οἷον Ἀλίτζ, Χουσεϊνοβιτζ κτλ.

Τοιουτοτρόπως τὸ Μαυροβούνιον ἀπηλλάγη ἀπὸ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, καὶ ἡ ναῖα τῆς Κατούνσας τοὐλάχιστον ἀνέκτησε καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἐνῷ ἄλλαι ἐπαρχίαι, πλησιέστεραι εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς, ἐξηκολούθησαν πληρόνουσαι εἰς αὐτοὺς μικρούς τινας φόρους, καὶ τοι ἀφ' ἑτέρου συμπράττουσαι μὲ τοὺς ὁμογενεῖς. Ἔκτοτε ἀρξαμένων τῶν ἀδιαλείπτων μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας πολέμων, ἤρχισαν καὶ αἱ μεταξὺ Μαυροβουνίου καὶ Ῥωσίας σχέσεις.

Τότε ὅμως ἐπανέλαβον αὐθις οἱ Τοῦρκοι τὰς ἐπὶ τὸ Μαυροβούνιον ἐκστρατείας αὐτῶν. Τὸ πρῶτον, ἀπὸ ἐμβεγοβίνης γενόμενον, ἐν ἔτει 1706, ἐπιχείρημα αὐτῶν, ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Ἐπίσης μετὰ ζημίας οὐ μικρᾶς ἀπεκρούσθη ὁ Σερασκέρης Ἀχμὲτ πασᾶς, ὁ ἐν ἔτει 1712 ἀποσταλεὶς κατὰ τῆς χώρας ἐκείνης μετὰ στρατοῦ συμποσουμένου, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰς 60,000 ἀνδρῶν. Ἀλλὰ, τῷ 1714, ὁ βεζίρης τῆς Βοσνίας, Νουουμὰν, ὁ ἔσχατος τῶν Κιοπριλιδῶν, διετόχθη νὰ καταστρεψῇ τοὺς Μαυροβουνιώτας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πασάδων τῆς Σκόδρας καὶ τῆς Ἐρζεγοβίνης· συγκροτήσας δὲ στρατὸν 120,000 ἀνδρῶν, ἐνέβαλε μέχρι Σετινίας, ἐπυρπόλησε πάλιν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ μοναστήριον, καὶ ἐπόρθησε τὰ χωρία καὶ τὰς φυλάς. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ μὲν ἐσώθησαν εἰς τὰ ὑψηλότερα ὄρη, οἱ δὲ, εἰς τὴν παραλίαν, ἀνέκουσαν τότε εἰς τοὺς Ἐνετούς· ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι παρηκολούθησαν αὐτοὺς καὶ εἰς τὴν ξένην ἐκείνην χώραν, καὶ πολλοὺς μὲν ἐσφαξαν, διχιλίους δὲ ἐξηνδραποδισαν· ὁ ἐπίσκοπος, ὅστις εἶχε πρὸ 3 ἐτῶν φέρει ἐκ Ῥωσίας 35,000 φλωρίων, κατέφυγεν εἰς Κάτταρον· ὁ Κιοπριλὶς ἀπῄτησε τὴν παράδοσίν του, ἀλλ' οἱ Ἐνετοὶ δὲν συνῆνεσαν εἰς τοῦτο. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραμείνωσιν εἰς τὴν ἀγρίαν ἐκείνην χώραν, οἱ ἐπιζήσαντες Μαυροβουνιῶται, ἅμα ὑποχωρησάντων τῶν ἐχθρῶν, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν, καὶ τὰ πράγματα ἐν γένει ἀποκατεστάθησαν ὅπως εἶχον πρότερον.

Τῷ 1767, ἀνεφάνη αἴφνης εἰς Μαυροβούνιον τυχοδιώκτης τις καλούμενος Στέφανος μικρὸς (Στεφάν (μάλι), ὅστις παρέστησεν ἑαυτὸν ὡς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ῥωσίας Πέτρον Γον., ἐπιστεύθη ὑπὸ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, κατέλαβε τὴν ὅλην ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ ἐκίνησε τὴν χώραν εἰς ἐπανάστασιν. Ἀληθῶς εἰπεῖν, ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνείχετο εἰς τὸ κίνημα τοῦ ἀνθρώπου τούτου· ὅτι αἱ περὶ τούτου διαβεβαιώσεις τοῦ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως αὐτῆς Ὀβρέσκωφ ἦσαν εἰλικρινεῖς, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπέμψε τρόντι εἰς Μαυροβούνιον τὸν πρίγκηπα Δολγορούκιον, διὰ νὰ διδάξῃ τὸ πλῆθος ὅτι ὁ Στέφανος ἦτο ἀπατεών. Ἀλλ' ἡ πρόληψις εἶχε τοσοῦτον διαδοθῆ, ὥςτε πᾶσαι αἱ προςπάθειαι τοῦ Δολγορουκίου ἀπέβησαν μάταιαι.

Ὅθεν οἱ Τοῦρκοι ἀπεφάσισαν αὐθις νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ τὸ Μαυροβούνιον. Στρατὸς πολυάριθμος περιέζωσεν ἀπανταχόθεν τὰ ὄρη ἐκεῖνα· ὁ μὲν πασᾶς Βοσνίας ἀπὸ βορρᾶ, ὁ δὲ τῆς Ῥούμελης, ἀπ' ἀνατολῶν, ὁ δὲ τῆς Σκόδρας, ἀπὸ μεσημβρίας· ἡ θέσις τῶν Μαυροβουνιωτῶν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δεινὴ, ὅσῳ καὶ ἀπὸ δυσμῶν οἱ Ἐνετοὶ ἔφραξαν τὸ σύνορον αὐτῶν, ἀποφασίσαντες νὰ μείνωσιν ὅλως οὐδέτεροι. Καὶ ἐπολέμησαν μὲν γενναῖοι οἱ ὀρεινοὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες, οὐδ' ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ προχωρήσωσι μέχρι Σετινίας. Ἐπειδὴ ὅμως δὶς κατετροπώθησαν, καὶ πολεμεφόδια δὲν εἶχον, διότι οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἔδιδον αὐτοῖς τοιαῦτα, ἠναγκάσθησαν νὰ πέμψωσιν εἰς τὸν σατράπην Βοσνίας Σιλιγτὰρ Μαχμοὺτ πασᾶν ἐκετήριον ἀναφοράν, δι' ἧς ἐζήτησαν συγγνώμην καὶ, τρίτην ταύτην φορὰν, ῥητῶς ἀνεγνώρισαν τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν (Gesch. d. Osman. R. Τόμος 8, σελ. 300—301, 309—310, 315—316. καὶ Hist. des Monténégrins, σελ. 400). Ὁ Στέφανος ἐδολοφονήθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας.

Ἀλλ' οἱ Μαυροβουνιῶται, καὶ τοι ἀναγνωρίζοντες οὕτω ἐκ διαλειμμάτων μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τὴν Ὀθωμανικὴν ἀρχὴν, δὲν ἔπαυον τὰς εἰς τὰς γειτονας χώρας ἐπιδρομὰς, προκαλοῦντες δι' αὐτὼν ἐπανειλημμένας τῶν Τούρκων ἐφόδους. Τῷ 1785, ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς τῆς Σκόδρας ἐνέβαλε μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς εἰς Μαυροβούνιον, προέβη μέχρι τῆς Σετινίας, ἐξεπόρθησε πολλὰς φυλὰς, ἀλλὰ, κατὰ τὸ σύνηθες, ἐπειδὴ ἡ χώρα δὲν ἐπάρκει εἰς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Μετ' ὀλίγον, ἐπὶ τοῦ πρὸς τὴν Τουρκίαν πολέμου τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας, τοῦ συμβάντος ἐν ἔτεσιν 1787—1791, οἱ Μαυροβουνιῶται ἐκινήθησαν πάλιν καὶ ὠδηγήθησαν μάλιστα εἰς τὰς κατὰ τῶν γειτόνων χωρῶν ἐπιχειρήσεις ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ ταγματάρχου Βουκάσοβιτζ. Τῷ δὲ 1791, συνομολογηθείσης ἐν Σιστοβίῳ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης, ἡ Ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ὑπέκυψε, διὰ τοῦ 1ου. ἄρθρου τῆς συνθήκης ταύτης, ἀμνηστίαν εἰς τὸ Μαυροβούνιον, τὸ ὁποῖον ῥητῶς τότε περιελήφθη μεταξὺ τῶν Ὀθωμανικῶν κτήσεων. Σήμερον ἡ Ὀθωμανικὴ κυβέρνησις, ἐπὶ τοῦ ἄρθρου τούτου ἰδίως στηριζομένη, ἀξιοῖ ὅτι τὸ κυριαρχικὸν δικαίωμά της ἐπὶ τῆς χώρας ἐκείνης ἀνεγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας· προστίθεσι μάλιστα, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ συνθήκη αὕτη δὲν ὑπεγράφη ὑπὸ τῆς Αὐ-

θεῖ, ὡς φαίνεται, ὑπάρχουσα εἰς ὅλας τὰς ἑπομένας.

Ὅπως δήποτε ὁ χωρισμὸς τῶν ἐξουσιῶν παρεσκευάζετο πρὸ καιροῦ, διότι ὁ προκάτοχος τοῦ σημερινοῦ ἐπίσκοπος ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1831 καὶ ἔτι μᾶλλον τῷ 1837 νὰ εἰσαγάγῃ διοικητικάς τινας μεταρρυθμίσεις, ἐπιτηδείας νὰ ἐνισχύσωσιν ὁπωσοῦν τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Θέλομεν ὁμιλήσει ἐνταῦθα μόνον περὶ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 1837, αἵτινες, τροποποιήσασαι τὰς ἐν ἔτει 1831 γενομένας, ἰσχύουσι μέχρι τῆς σήμερον. Τῷ 1837 λοιπὸν συνεκροτήθη φρουρὰ τοῦ Ἐπισκόπου ἐκ 30 ἀνδρῶν, συνέστη σῶμα 120 χωροφυλάκων διανενεμημένων εἰς τὴν χώραν, διωρίσθησαν διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀντὶ τῶν προτέρων κληρονομικῶν ἀρχόντων, ἀπὸ δὲ τῶν τελευταίων τούτων ἐσχηματίσθη ἡ λεγομένη Γερουσία (Sbor ἢ Vetsche), ἥτις κατὰ πρῶτον ἱδρύθη τῷ 1831 ἀντὶ τοῦ προηγουμένως ὑπάρξαντος ἀνωτάτου δικαστηρίου, εἶχεν ὅμως ἀπὸ τοῦ 1831 μέχρι τοῦ 1837 ὀργανισμὸν ἀλλοῖον τοῦ σημερινοῦ.

Οἱ Γερουσιασταὶ οὗτοι δὲν λαμβάνουσι μισθὸν, ἀλλὰ μόνον τὰ ἔξοδα τῶν δικῶν τὰς ὁποίας κρίνουσι· φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν ἀπὸ τὰς κατοικίας των τὴν τροφήν των, ἐκτὸς τοῦ ἀλεύρου, τὸ ὁποῖον δίδεται αὐτοῖς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, μεταχειρίζονται, πρὸς διατροφήν των, καὶ τὰ δημευθέντα κτήνη, καὶ συνέρχονται εἰς πρόχειρόν τι ἀχυροσκεπὲς κατάστημα, ἀπέχον πεντήκοντα περίπου πόδας ἀπὸ τῆς μονῆς ἐν ᾗ κατοικεῖ ὁ Ἐπίσκοπος εἰς Σετινίαν. Τὸ κατάστημα τοῦτο σύγκειται ἀπὸ τριῶν χωρισμάτων· τὸ ἓν χρησιμεύει ὡς ἱπποστάσιον, τὸ ἄλλο εἶναι ὁ κοιτὼν τῶν γερουσιαστῶν, ἔχον κλίνας ἀχυρίνας καὶ ὅπλα ἀνηρτημένα εἰς τὸν τοῖχον· εἰς τὸ τρίτον συνεδριάζουσιν οἱ γερουσιασταὶ, ἐνοκλάζοντες ἐπὶ ξυλίνων ἢ λιθίνων βάθρων καὶ καπνίζοντες πέριξ τῆς ἑστίας, ὅπου συγχρόνως μαγειρεύεται τὸ γεῦμα αὐτῶν. Ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Γερουσίας ἀνήκει, ὡς προεῤῥέθη, εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Πέτροβιτζ· κατέχει δὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἔτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώην ἐπισκόπου Πέτρου Πέτροβιτζ, ὁ ἐκείνου μὲν ἀδελφὸς, θεῖος δὲ τοῦ σημερινοῦ ἡγεμόνος Δανιὴλ, Γεώργιος Πέτροβιτζ καλούμενος, τὸν ὁποῖον παρίστησιν ὡς ἄνθρωπον περιωρισμένου νοὸς ὁ Γαλλος Pouqueville. (La Turquie d'Europe, τόμος 3ος. σελ. 316) ἄλλοι δὲ (ἴδε τὴν ἐκ Ῥαουσίου ἐπιστολὴν, τὴν καταχωρισθεῖσαν ἐν τῷ ἀριθ. 711 τῆς Ἐλπίδος. τῆς 3 Ἰανουαρίου 1853) λέγουσιν ἐπιχειρηματίαν, πολύπειρον καὶ κυριώτατον αὐτουργὸν τοῦ τελευταίου κινήματος. Λέγουσι προστούτοις ὅτι διεπέλεσεν ἐν τῇ Ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ ὅτι φέρει πολλὰ παράσημα. Ἐνίοτε ὅμως ἡ Γερουσία ἐπροεδρεύετο ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου αὐτοῦ, ὅστις τότε ἐκάθητο ἐπὶ λιθίνου βάθρου κεκαλυμμένου ὑπὸ τάπητος. Οἱ διάδικοι ἐκάθηντο ἐπίσης· καὶ ὁσάκις ἐγίνετο χρεία νὰ γραφῇ τι, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἐπισκόπου μετέβαινεν εἰς τὸ μοναστήριον διὰ νὰ τὸ γράψῃ, ἢ, παρακαθὼν ἐκεῖθεν τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα, ἐξεπλήρου τὸ ἔργον του ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον, δηλαδὴ στηριζόμενος εἰς τὰ γόνατά του.

Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ καὶ δικαστικὴ ἁρμοδιότης τῆς Γερουσίας εἶναι περιωρισμένη, διότι πλεῖσται ὑποθέσεις συζητοῦνται καὶ ἀποφασίζονται εἰς τὰς καλύβας καὶ εἰς τὰς φυλάς. Προστούτοις αἱ συζητήσεις γίνονται διὰ τὸν τύπον μόνον· οἱ Μαυροβουνιῶται δὲν γνωρίζουσιν ἀκόμη τί ἐστι πλειονοψηφία· εἷς καὶ μόνος ἄνθρωπος, στηριζόμενος ἐπὶ πολυαρίθμου οἰκογενείας, κηρύττει πολλάκις ὅτι δὲν ὑποτάσσεται εἰς τὰ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀποφασισθέντα, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι τοῦτο δὲν συμφέρει εἰς αὐτόν· ἢ, καὶ ἂν ὑποσχεθῇ νὰ πράξῃ τι, δὲν ἐκπληροῖ τὴν ὑπόσχεσιν, οὐδεὶς δὲ ἀναγκάζει αὐτὸν εἰς τοῦτο.

Δύο δέ τινα ἀποδεικνύουσιν ὁπόσον ὀλίγην πραγματικὴν ὠφέλειαν παρήγαγον αἱ τοῦ προηγουμένου ἐπισκόπου τελευταῖαι μεταρρυθμίσεις. Πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐνίσχυσιν αὐτῶν, οὗτος ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ τὸν μικρὸν ἐτήσιον φόρον δύο φιορινίων εἰς τὰς πεδινωτέρας ἐπαρχίας (ὡς πρὸς τὰς ὀρεινοτέρας λόγος περὶ φόρου δὲν εἰμπορεῖ νὰ γένῃ)· ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτας ἀπήντησεν ἀντίστασιν ἐνοπλον, τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ ὑποκινήσας τὴν στάσιν ἦτο μοναχός. Πρὸς τούτοις, ἐνῷ, καθὼς εἴπομεν, ὅλοι σχεδὸν οἱ Μαυροβουνιῶται εἶναι ὀρθόδοξοι, διότι μόνον εἰς τὰς δύο ὀρεινὰς καλύβας Πιπέρι καὶ Κούττι ὑπάρχουσιν ὀλίγοι τινὲς Ἀλβανοὶ καθολικοὶ, εἰς δὲ τὴν τελευταίαν ταύτην, καὶ τινες Μωαμεθανοὶ, ὁ Ἐπίσκοπος, διὰ νὰ συγκροτήσῃ τῷ 18 .7, τὴν ἐκ 30 ἀνδρῶν συγκειμένην φρουράν του, ἠναγκάσθη, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κοβαλευσκίου, νὰ παραλάβῃ εἰς αὐτὴν καὶ Ὀθωμανούς.

Αἱ σχέσεις τῆς χώρας ταύτης πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν ἀρχὴν ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν, καὶ πολὺ πρὸ τοῦ τελευταίου κινήματος, ἀνώμαλοι. Τὸ Μαυροβούνιον ἀνεγνώρισε καὶ παρεγνώρισε πολλάκις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν· ἡ δ' Ὀθωμανικὴ κυβέρνησις, διὰ νὰ καταστήσῃ πραγματικωτέραν τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς, ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένως κατ' αὐτοῦ ἐκστρατείας, περὶ ὧν πλειότερά τινα κατωτέρω. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Μαυροβουνιῶται, ἀντεκδικούμενοι καὶ ὑπὸ τῆς πενίας ἐπειγόμενοι, ἐπιχειροῦσιν ἀδιαλείπτους ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν γειτόνων χωρῶν. Αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὐδὲν ἄλλο ἢ ληστρικαὶ ἐπιδρομαὶ, ἐπὶ σκοπῷ λαφυραγωγίας γινόμεναι· ἡ δὲ λαφυραγωγία αὕτη ὀνομάζεται Tschela. Πρὸς τούτοις αἱ Ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ τῶν πέριξ ἐπαρχιῶν περιποιοῦνται μὲν πολὺ τοὺς χριστιανοὺς, διὰ νὰ μὴ δίδωσιν αὐτοῖς ἀφορμὴν αὐτομολίας εἰς Μαυροβούνιον. Ὅθεν ἐπιτρέπουσιν εἰς αὐτοὺς μεγάλα προνόμια καὶ ἐδίως τὴν ἄδειαν τοῦ ὁπλοφορεῖν. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον, πολλοὶ χριστιανοὶ, εἴτε καταδιωκόμενοι ἐπὶ κακουργήματί τινι, εἴτε διὰ μόνον τὸν λόγον τοῦ νὰ ζήσωσιν ἐλεύθεροι, μεταναστεύουσιν εἰς τὴν ἀγρίαν ἐκείνην χώραν, τῆς ὁποίας οἱ πλεῖστοι κάτοικοι πιθανώτατα κατάγονται ἐκ τοιούτων μεταναστῶν. Οἱ δὲ πρόσφυγες οὗτοι καλοῦνται Οὐσκώκ, ὅπερ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, ἐντὸς εἰσπηδήσαντες· καὶ διαμένουσι συνήθως εἰς τὰ σύνορα, ἐπιχειροῦντες ἐκεῖθεν ἀδιαλείπτους ἐπιδρομὰς εἰς τὸν πάτριον αὐτῶν τόπον. Ἀπό τινος χρόνου, διὰ

τὰς ἐν Βοσνίᾳ καὶ ἐν Ἐρζεγοβίνῃ ταραχὰς, τοσοῦτοι πρόσφυγες ἐσωρεύθησαν εἰς τὴν ὀρεινὴν καλύβαν τῆς Μοράτσας, ὥστε 100 οἰκογένειαι, μὴ ἔχουσαι τόπον νὰ σταθῶσιν εἰς τοὺς βράχους ἐκείνους, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Ἐρζεγοβίναν. Ὅταν αἱ Τουρκικαὶ ἀρχαὶ ἔρχωνται νὰ εἰσπράξωσι τὸν ἐτήσιον φόρον, οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, καταλείποντες τὰς κατοικίας αὐτῶν, ἀναχωροῦσιν εἰς Μοράτσαν, ἢ, συμβιβαζόμενοι μὲ τὰς ἀρχὰς ταύτας, πέμπουσιν εἰς αὐτὰς αὐτοπροαιρέτως μικρόν τινα φόρον. Ἐνίοτε μάλιστα καὶ ὑπηρετοῦσιν αὐτάς, καθὼς συνέβη τῷ 1831 καὶ 1832, ὅτε πλεῖστοι συνέδραμον τὸν Ἀλῆ πασαν, κατὰ Βοσνίων τινῶν στασιαστῶν.

Ἀλλὰ, καθὼς ἔχουσιν οἱ Μαυροβουνιῶται τοὺς Οὐσκώκ αὐτῶν, οὕτως ἔχουσι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Μωαμεθανοὶ· διότι ἅμα τις Μαυροβουνιώτης θεωρήσῃ ἑαυτὸν ἀδικηθέντα καὶ δὲν δύναται νὰ ἐκδικηθῇ, ἢ ἅμα προσβάλῃ τινὰ καὶ βλέπῃ ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτόν, γίνεται ἀμέσως Οὐσκώκ παρὰ τοῖς γείτοσιν, οἵτινες δέχονται αὐτὸν προθύμως, τὸν ἀπαλλάττουσι τοῦ χαρατσίου, κατασκευάζουσιν αὐτῷ οἰκίαν κλπ. Εἶναι ὅμως ὑπόχρεως ὁ τοιοῦτος πρόσφυξ νὰ κατοικήσῃ εἰς τὰ σύνορα καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν Tschela κατὰ τῆς ἰδίας πατρίδος, ἄλλως ὑπολαμβάνεται ὡς κατάσκοπος. Διηγοῦνται περὶ ἑνὸς τοιούτου πρόσφυγος, ὀνομαζομένου Καραμὰν, ὅτι, γενόμενος Τοῦρκος, ἐφόνευσεν 27 Μαυροβουνιώτας, Ὅλα ταῦτα δὲν συντελοῦσι πολὺ εἰς τὴν συγκρότησιν ἰσχυρᾶς τινος κυβερνήσεως· διότι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Μαυροβουνίου ἀναγκάζονται νὰ παραβλέπωσι πολλὰ τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης ἁμαρτήματα, φοβούμεναι μήπως αὐτομολήσωσι παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Οἱ Μαυροβουνιῶται, ἅμα εὑρεθῶσιν εἰς δύσκολόν τινα θέσιν, συνειθίζουν νὰ λέγωσιν· «ἐνώπιον ὑπάρχουσι τὰ φρούρια τοῦ Νικσιτσὶ καὶ τῆς Σπούζας, οὔτε τὴν Γερουσίαν φοβοῦμαι, οὔτε κανένα ἄλλον.» Νικσιτσὶ καὶ Σπούζα εἶναι δύο Ὀθωμανικὰ φρούρια, κείμενα τὸ μὲν εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἐρζεγοβίνης, τὸ δὲ εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἀλβανίας· τὴν Σπούζαν κατὰ τὰς τελευταίας εἰδήσεις ἐκυρίευσαν ἤδη οἱ Μαυροβουνιῶται (ἴδε τὸ προμνημονευθὲν ἄρθρον τῆς Ἐλπίδος).

Ἀνατρέχομεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας ταύτης, ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὰς βραχείας ταύτας περὶ αὐτῆς εἰδήσεις, ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ διευκρινήσωμεν μέχρι τινὸς τὸ σπουδαῖον ζήτημα τοῦ δικαιώματος τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἔχῃ ἐπ' αὐτῆς ἡ Ὀθωμανικὴ κυβέρνησις.

Ὅτε ἐν ἔτει 1443, ὁ Σκενδέρβεϋς συνεκρότησεν ἐν Λισσῷ ὁμοσπονδίαν ὅλων τῶν ἡγεμόνων τῆς ἄνω καὶ κάτω Ἀλβανίας, τῶν ὁποίων προϊστάμενος ἐπεχείρησε τὸν πολυθρύλλητον αὐτοῦ πρὸς τὸν Μουράτ Β'. ἀγῶνα, εἰς τῶν συμμάχων ἦτο καὶ ὁ ἡγεμὼν Μαυροβουνίου Στέφανος Ἰζέρνοβιτζ ἢ Τζερνογεβιτζ. Ὁ Στέφανος ἀνήκεν εἰς τὸν οἶκον τῶν Βάλσιδων, ὅστις ἦρχε τῆς μεταξὺ Κροΐας καὶ Λισσοῦ χώρας, ὀνομασθεὶς οὕτω ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου Balsi, (Balesium)· ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου κατάγονται καὶ οἱ σημερινοὶ Βάλσιδες τῆς Μολδαυίας. Ὁ τοῦ Στεφάνου πατὴρ Στρασιμὶρ ἐπωνομάσθη, διὰ τὴν μέλαιναν αὐτοῦ ὄψιν, Τζέρνογι, τὸ ὁποῖον σημαίνει Σλαυιστὶ μαῦρος· καὶ ἐκ τούτου τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον τῶν πρώτων γνωστῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου. Τὸν Στέφανον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Μωάμεθ Β'. ἐκυρίευσε, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκενδέρβεϋ, τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Ἐρζεγοβίναν· ὁ Μωάμεθ ἐπέτρεψε, τῷ 1478, εἰς τὸν Ἰωάννην, τὸν Λισσὸν καὶ τὸ πλησίον τῆς Σκόδρας φρούριον Δριβαστον· ἀλλ' ἀντὶ κτήματα τοῦ Ἰωάννου ἔλαβον ἐκ τούτου ἀξιόλογον ἐπέκτασιν, οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν (Geschichte des Osmanischen Reiches durch Joseph v. Hammer, τόμ. 2. σελ. 167). Πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο τότε τὸ Ζαβλιάκ, τὸ ὁποῖον κεῖται ἐπί τινος νησιδίου τῆς λίμνης τῆς Σκόδρας (τῆς Λαβεάτιδος λίμνης τῶν ἀρχαίων)· ἡ λίμνη αὕτη δὲν περιλαμβάνεται σήμερον ἐντὸς τοῦ Μαυροβουνίου ἀλλ' ἡ μεσημβρινὴ αὐτοῦ ἄκρα θίγει που τὴν βάρειον ἐκείνης. Εἶναι δὲ τὸ Ζαβλιάκ τὸ φρούριον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκυρίευσαν ἐσχάτως οἱ Μαυροβουνιῶται (ἴδε τὴν προαναφερθεῖσαν Ἐλπίδα), ἀλλὰ, ὡς φαίνεται, ἀνέκτησεν ἔπειτα ὁ διοικητὴς Σκόδρας Ὀσμὰν πασᾶς (Ἐφημερὶς τῆς Σμύρνης, ἀρ. 165, τῆς 2 Ἰανουαρίου 1853).

Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ Β', ἐξερράγησαν νέαι ἐγθροπραξίαι μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ Ἰωάννης Ἰζερνογέβιτζ, ζητήσας ματαίως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἐνετῶν καὶ μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ μόνος εἰς τὰ ὁμαλώτερα περὶ Ζαβλιὰκ μέρη, κατέστρεψε, περὶ τὸ 1483, τὴν ἀρχαίαν ταύτην κατοικίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ, ἀναβὰς εἰς τὰ δυσπροσιτώτερα τοῦ Μαυροβουνίου ὄρη, ἐξηκολούθησεν ἀγωνιζόμενος τοσούτῳ ἐπιτυχέστερον ὅσῳ οἱ Ὀθωμανοὶ, περισπώμενοι ἀπὸ ἄλλων σπουδαιοτέρων πολέμων, δευτερεύουσαν ἔδιδον προσοχὴν εἰς τὴν μικρὰν ἐκείνην χώραν. Τότε ἡ Σετινία κατέστη πρωτεύουσα τῆς κυβερνήσεως.

Περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἰωάννου διαφωνοῦσιν αἱ παραδόσεις πρὸς τὰ ἄσματα τοῦ Μαυροβουνίου. Τὰ ἄσματα διαλαμβάνουσιν, ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχεν εἰμὴ ἕνα υἱὸν ὀνόματι Μάξιμον, τὸν ὁποῖον, ἔτι ὢν εἰς Ζαβλιάκ, ἠθέλησε νὰ νυμφεύσῃ μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ δόγου τῆς Ἐνετίας. Συναινέσαντος δὲ τοῦ δόγου, ὁ Ἰωάννης, περιχαρὴς γενόμενος, εἶπεν, ὅτι θέλει φέρει χιλίους τοὐλάχιστον παρανύμφους καὶ ὅτι ὁ συμπένθερός του πρέπει νὰ φέρῃ ἄλλους τόσους, ἀλλ' ὅτι μεταξὺ ὅλων αὐτῶν τῶν νέων οὐδεὶς θέλει εἶναι ὡραιότερος τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Δόγης ἐδέχθη τὴν πρότασιν, ὑπεσχέθη πλούσια δῶρα, προεθέκνεν ὅμως ἀπειλὰς ἐὰν τυχὸν δὲν ἐπαληθεύσῃ τὸ ἐξαίσιον ἐκεῖνο τοῦ μελλονύμφου κάλλος. Καὶ, ὦ τῆς συμφορᾶς! ὁ ἡγεμὼν Ἰωάννης, ἐπανελθὼν εἰς Ζαβλιάκ, εὑρίσκει τὸν υἱόν του ἀσχημισθέντα ὑπὸ τῆς εὐφλογίας. Μὴ θέλων ἐν τούτοις νὰ στερηθῇ τοιαύτην νύμφην, ἀπεφάσισε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸν γάμον δι' ἀπάτης· καὶ ἐπὶ τούτῳ, συλλέξας τοὺς παρανύμφους αὐτοῦ, παρέστησεν ὡς γαμβρὸν τὸν Μιλόσην Ὀβρενβέγοβιτζ, βοεβόδαν τοῦ Ἀντιβάρου, ἕως ὅτου φέρωσι τὴν νύμ-

ὁποίων οἱ κάτοικοι, ἀνήκουσι μὲν εἰς τὴν Σλαυικὴν φυλήν, ὡς καὶ οἱ Μαυροβουνιῶται, ἀλλὰ πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ὦσι ὅλοι ὀρθόδοξοι, ἀσπασθέντες κατὰ μέγα μέρος οἱ μὲν τὸν ἰσλαμισμόν, οἱ δὲ τὸν καθολικισμόν. Τελευταῖον, πρὸς τὸ νοτιοανατολικόν, τὸ Μαυροβούνιον συνορεύει μὲ τὴν βορειοτέραν Ἀλβανίαν, τὴν κατοικουμένην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ φυλῶν καθολικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῶν ὀρθοδόξων Μαυροβουνιωτῶν ἐπικρατεῖ ἀνέκαθεν ἀντιπάθεια σφοδρά, δοῦσα πολλάκις ἤδη ἀφορμὴν εἰς ἐχθροπραξίας.

Ἡ μετέωρος αὕτη χώρα, κειμένη μεταξὺ τῆς ὑψηλοτέρας ὀρεινῆς σειρᾶς τῆς δυτικῆς Τουρκίας καὶ τοῦ ὄρους τοῦ παραλέγοντος τὸν Ἀδρίαν ἐν τῇ Δαλματίᾳ, τέμνεται πάλιν ἐν τῷ μέσῳ ὑπὸ ἄλλης τρίτης ὀρεινῆς ἀκάνθης· τὰς κλιμακωτὰς πλευρὰς τῶν τριῶν τούτων ὀρέων κατοικοῦσι, καὶ ἐνιαχοῦ καλλιεργοῦσιν, οἱ Μαυροβουνιῶται. Ἔχει δὲ ὁ τόπος οὗτος σχῆμα καρδίας, τῆς ὁποίας τὴν μὲν ὀξεῖαν ἄκραν ἀποτελεῖ τὸ πρὸς τὴν Ἐρζεγοβίναν ὄρος Ἰαβὼρ, τὸ δὲ κοίλωμα, ἡ ἀπὸ μεσημβρίας, μέχρι σχεδὸν αὐτοῦ τοῦ κέντρου αὐτοῦ, παρεμβαίνουσα Ἀλβανικὴ χώρα. Τὸ ὄνομα Μαυροβούνιον παρήχθη ἀπὸ τῶν πολλῶν στροβιλοφόρων δασῶν, τὰ ὁποῖα, μακρόθεν ὁρώμενα, παρέχουσιν εἰς τὰ ὄρη ἐκεῖνα μέλαιναν χροιάν. Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέτωμεν, ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι μεταγενέστερον, καὶ ὅτι τὸ πάλαι τὰ ὄρη ταῦτα ἀπετέλουν μέρος τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἰλλυρίας, ἰδίως τοῦ τμήματος αὐτῆς τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς Δαλματίας.

Τινὲς ἠθέλησαν νὰ εἴπωσιν ὅτι τὸ Μαυροβούνιον ἔχει ἐπιφάνειαν 54 τετραγωνικῶν μιλίων· ἄλλοι μάλιστα ὑπελόγισαν τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην εἰς 95 καὶ 100 μίλια. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θεωρεῖται ὡς πρόδηλος ὑπερβολή. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ Μαυροβουνιώτης, βαδίζων ἀνὰ 10 ἕως 12 ὥρας τὴν ἡμέραν, εἰμπορεῖ νὰ διατρέξῃ ὅλην τὴν χώραν, ἀπὸ μεσημβρίας πρὸς ἄρκτον, εἰς ἓξ ἡμέρας, καὶ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, εἰς 4 ἢ 5. Οἱ κάτοικοι ὑπολογίζονται εἰς 100,000 ψυχῶν· καὶ τοῦτο ὅμως τὸ ποσὸν εἶναι ὑπερβολικόν. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ταύτης συνεκεφαλαιοῦτο εἰς 50,000 περίπου. Καὶ μὲν ἐκτοτε ἐγένοντο ἐν αὐτῇ πολλαὶ Σλαύων μεταναστάσεις· ἐν γένει δὲ αἱ οἰκογένειαι εἶναι αὐτόθι πολυμελεῖς· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον 70 ἢ 80,000 ψυχῶν εἶναι ὁ ἀνώτατος ὅρος τὸν ὁποῖον ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δυναμένων νὰ ὁπλοφορήσωσιν ἀνδρῶν· οἱ τοιοῦτοι δὲν ὑπερβαίνουσι πολὺ τὰς 15,000, καὶ ἂν οἱ Μαυροβουνιῶται αὐτοὶ λέγωσιν αὐτοὺς διπλασίους, πράττουσι τοῦτο διὰ λόγους ἐθνικῆς φιλοτιμίας, ἢ πολιτικοῦ συμφέροντος, καὶ διότι συμπεριλαμβάνουσιν εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἅπαντας τοὺς ὡπλισμένους παῖδας.

Τὸ Μαυροβούνιον διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ ἐπαρχίας, ἤ, καθὼς λέγουσιν οἱ Σλαῦοι, ναΐας, ἐξ ὧν τέσσαρες, ὀρεινότεραι οὖσαι τῶν λοιπῶν, ὀνομάζονται ἰδίως ὄρη (Brda), οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῶν, Ὀρεῖται (Brdjanin ἢ Brdjan). Πᾶσα ἐπαρχία περιλαμβάνει ἀριθμόν τινα φυλῶν, διεσπαρμένων, ὄχι κυρίως εἰπεῖν εἰς χωρία, ἀλλ' εἰς μεμονωμένας κατοικίας, ὧν πολλὰς ὁμοῦ κατέχει μία οἰκογένεια. Ἑκάστη τῶν φυλῶν ἔχει τὴν ὡρισμένην αὐτῆς περιφέρειαν, καὶ ἑκάστη οἰκογένεια τὰ ἀκριβῶς ἐπίσης κεχωρισμένα αὐτῆς κτήματα.

Αἱ τέσσαρες ἥττον ὀρειναὶ ἐπαρχίαι ὀνομάζονται Κατούνσκα, Ῥιέσκα, Λιεσχάνσκα, καὶ Σερνίτσα· αἱ δὲ ὀρεινότεραι, Βιελοπαυλίτσι, Πιπέρι, Μοράτσα καὶ Κούτσι. Ἡ Κατούνσκα-ναΐα εἶναι ἡ μεγαλητέρα ὅλων, ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ Μαυροβουνίου καὶ περιλαμβάνει ἑννέα φυλὰς (ἢ Πλέμενα). Ἐν αὐτῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ κεῖται καὶ ἡ πρωτεύουσα τοῦ Μαυροβουνίου, ἡ Σετινία, ἥτις ὅμως ὄχι πόλις, ἀλλ' οὔτε κώμη, οὔτε χωρίον δύναται νὰ ὀνομασθῇ, διότι εἶναι ἁπλῶς ἄθροισμα μεμονωμένων κατοικιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἓν μοναστήριον, ὅπου διαμένει ὁ Ἐπίσκοπος Μαυροβουνίου, ὅστις μέχρι τοῦ παρελθόντος ἔτους ἤνωνεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀνωτάτην πνευματικήν τε καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν. Πλησίον τοῦ μοναστηρίου εὑρίσκεται τὸ κατάστημα τῆς Γερουσίας καὶ τὸ μόνον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ξενοδοχεῖον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἐπίσης ὑπὸ ἱερέως. Τὸ μοναστήριον εἶναι μικρὸν καὶ μονόροφον οἴκημα, τοῦ ὁποίου τὸ πολυτελέστερον δωμάτιον περιέχει μίαν σφαιριστραν· ὁ προηγούμενος ἐπίσκοπος εἶχε γυμνασθῆ εἰς τὴν παιδιὰν ταύτην, ἐν Βιέννῃ, τῷ 1637. Οἱ τοῖχοι τοῦ σφαιριστηρίου εἶναι κεκοσμημένοι διὰ πολυτίμων ὅπλων, ἔτι δὲ καὶ δι' ὅπλων, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανεν ὁ Ἐπίσκοπος ὡς ἐνέχυρα τῶν πρὸς τοὺς ὑπηκόους δανείων· διότι ὁ ἀφελὴς ἄρχων δὲν ἀπεῖχε νὰ μετέρχεται καὶ τὸ τοῦ δανειστοῦ ἐπάγγελμα. Ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου ὑπάρχει καὶ μικρὰ τυπογραφία.

Ἡ Ῥιέσκα-ναΐα περιέχει πέντε φυλάς· ἡ Σερνίτσα, ἑπτά· ἑκάστη τῶν 4 ἐπαρχιῶν Λιεσχάνσκας, Βιελοπαυλίτσι, Μοράτσας καὶ Πιπέρι, ἀνὰ τρεῖς φυλάς· τελευταῖον ἡ ἐπαρχία Κούτσι περιλαμβάνει πέντε φυλάς. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἐπισκόπου, οὖσαν ἐν γένει ἀσθενεστάτην, παντάπασι παρεγνώριζον αἱ ὀρεινότεραι ἐπαρχίαι, μὴ ὑποβαλλόμεναι εἰμὴ μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, καὶ οὖσαι κατὰ τὰ λοιπὰ σχεδὸν αὐτοκέφαλοι· ἀφ' ἑτέρου δὲ τινὲς τῶν παρακειμένων χωρῶν τῆς Ἐρζεγοβίνης καὶ τῆς Ἀλβανίας ὑπόκεινται εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου, ὥστε τὰ ὅρια τοῦ Μαυροβουνίου δυσκόλως δύνανται νὰ προσδιορισθῶσιν ἀκριβῶς.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἐπισκόπου, ἄλλοτε ὂν αἱρετόν, κατέστη κληρονομικὸν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· καὶ ἐκτοτε λαμβάνεται ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τῆς οἰκογενείας Πέτροβιτζ, τῆς φυλῆς Νιεγουσῆ, μιᾶς τῶν φυλῶν τῆς ἐπαρχίας Κατούνσκας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἄρθρον 3 τῆς τελευταίας, περὶ χωρισμοῦ τῆς πνευματικῆς ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, πράξεως [μεταφρασθείσης ἐν τῷ Αἰῶνι ἐκ τῆς ἐφημερίδος τῆς Αὐγούστης, ἀρ. 1321, 4 Ἰανουαρίου 1853], τὸ ἀξίωμα κατέστη πάλιν αἱρετόν, εἰμπορεῖ δὲ νὰ ἐκλεχθῇ ὁ Ἐπίσκοπος καὶ ἐκ τῶν ἄλλων διακεκριμένων οἰκογενειῶν τοῦ Μαυροβουνίου. Ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος ἐπεκαλεῖτο ἐπίσκοπος Μαυροβουνίου καὶ τῶν Ὀρέων (Vladika Tzrnogore i Brda), προσεπικαλούμενος ἐνίοτε καὶ Κυβερνήτης (Ouprav itel, ἀλλ' εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς πράξεις ἐπωνομάζετο Μητροπολίτης ἢ ἀρχιεπίσκοπος Σκόδρας καὶ τῆς παραθαλασσίας (Skederski i Pomorski Metropolit ἢ Archiepiskop). Οἱ ἀπευθύνοντες πρὸς αὐτὸν τὸν λόγον, τὸν ὠνόμαζον Ἅγιον ἐπίσκοπον [Sveti Vladika], ἢ ἁπλῶς κύριον (Gospodar). Κατὰ τὴν τελευταίαν πρᾶξιν, ὁ νέος κοσμικὸς Ἡγεμὼν θέλει φέρει τὸν τίτλον τοῦ Ὑψηλοτάτου. Δὲν διαλαμβάνει δὲ ἡ πρᾶξις τίνα τίτλον θέλει διατηρήσει ὁ ἐπίσκοπος.

Μέχρι τοῦ 1832, οὗτος εἶχε, περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς κοσμικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας, βοηθόν τινα, καλούμενον ἰδίως διοικητὴν [Gouvernatour], προεδρεύοντα, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἐπισκόπου, τὴν Γερουσίαν. Καὶ τοῦτο τὸ ἀξίωμα ἦτο ἐπίσης κληρονομικόν, ἐν τῇ οἰκογενείᾳ Ῥάδονιτζ, τῆς φυλῆς Νιεγουσῆ· ἀλλὰ, κατὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐποχήν, ὁ τότε διοικητὴς, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἠθέλησε νὰ σφετερισθῇ ὁλόκληρον τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ἐξωρίσθη μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἀπὸ τῆς χώρας· τὰ κτήματά του ἐδημεύθησαν, ἡ δ' ἀντιπροεδρία τῆς Γερουσίας ἀπεδόθη εἰς ἓν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας Πέτροβιτζ. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐγένετο ἀναμφιβόλως ἕνεκα τῆς ἕκτοτε μελετωμένης διακρίσεως τῶν δύο ἐξουσιῶν, διὰ νὰ μὴ εὑρεθῇ δηλαδὴ ἑτέρα οἰκογένεια δυναμένη νὰ προτείνῃ δικαιώματα εἰς τὴν ὑπερτάτην κοσμικὴν ἀρχὴν καὶ νὰ περιορίσῃ τοὺς Πέτροβιτζ εἰς μόνον τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα.

Πρὸς συντήρησιν τοῦ ἐπισκόπου ὑπῆρχον προσδιωρισμένα διάφορα κτήματα, νομαὶ, ἀγροὶ, ποίμνια, κυψέλαι μελισσῶν, ἰχθυοτροφεῖα, μοναστήρια· ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ὑπόχρεως νὰ δέχεται καὶ νὰ διατρέφῃ πολλοὺς ἀνθρώπους, δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰ ἔξοδα αὐτοῦ, ἂν δὲν ἐλάμβανεν ἀπὸ τῆς Ῥωσίας ἐτησίαν σύνταξιν 50 ἢ 60,000 φράγκων. Ὁ περιορισμὸς τοῦ ἐπισκόπου εἰς μόνα τὰ ἀρχιερατικὰ καθήκοντα, θέλει βεβαίως ἐλαττώσει τὴν δαπάνην αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ ἐλάττωσις αὕτη δὲν δύναται νὰ ἰσορροπήσῃ πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας, τὰς ὁποίας θέλει παραγάγει ἡ ἵδρυσις μεγαλωνύμου κοσμικῆς ἡγεμονίας. Τίς μέλλει νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς νέας ταύτας ἀνάγκας; Ἀρά γε ἡ χώρα, ἥτις δὲν δύναται νὰ καταβάλῃ μεγάλους φόρους, δὲν θέλει δὲ νὰ πληρώσῃ οὔτε μικρούς; Ἀρά γε ἡ ἐπέκτασις τῆς χώρας, ἥτις γίνεται ἐν τούτοις δυσκατόρθωτος; Ἀρά γε ἡ ἐξωθεν συνδρομή;

Καθὼς προείπομεν, ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου ἦτο ἐν γένει ἀσθενής. Οἱ προϊστάμενοι τῶν ἐπαρχιῶν (Serdar) καὶ τῶν φυλῶν (Knes od plemena), ὄντες κληρονομικοὶ, ἦσαν ἥκιστα διατεθειμένοι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὸν ἐπίσκοπον· ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἴσχυον πολὺ εἰς τὰς ναΐας καὶ εἰς τὰ πλέμενα αὐτῶν, διότι τὸ Μαυροβούνιον εὑρίσκεται εἰς τὴν κατωτάτην ἐκείνην κοινωνικὴν βαθμίδα, καθ' ἣν ἡμὲν ἠθικὴ ἔννοια τῆς ἀρχῆς εἶναι ἔτι ἁπλοῦν ἔμβρυον, ἡ δὲ ὑλικὴ δύναμις νηπιάζει, ὥστε πᾶς Μαυροβουνιώτης εἶναι ἕτοιμος νὰ εἴπῃ πρὸς πάντα ἄρχοντα· « δὲν εἶμαι οὔτε κατώτερος, οὔτε ἀγεννέστερός σου. » Πλειοτέραν τινὰ ἐπιρροὴν ἔχουσιν οἱ δημογέροντες, οἱ ἐπισημότεροι δηλαδὴ ἄνδρες τῶν χωρίων, οἱ καλούμενοι Γλαύαροι· ἀλλὰ πᾶσα οἰκογένεια ἔχει τὸν ἴδιον αὐτῆς ἀρχηγὸν (Koutchii Starjeschina), τὸν πρεσβύτερον ἢ μᾶλλον τὸν ἐπιτηδειότερον ὅστις διευθύνει τὰ πάντα, κρίνει τὰς διαφορὰς καὶ ὑποδέχεται τοὺς ξένους. Οἱ οἰκογενειάρχαι εἶναι οἱ ἀληθεῖς ἄρχοντες τοῦ τόπου αὐτοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ κυρίως εἰπεῖν ὁμοσπονδίαν οἰκογενειῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἰσχυρότεραι εἶναι ὅλως διόλου αὐτοκέφαλοι. Ὁ Μαυροβουνιώτης, ὁ ἀνήκων εἰς ἰσχυρὰν οἰκογένειαν, εἰμπορεῖ νὰ φονεύσῃ εἰς μίαν ἡμέραν δέκα ἀνθρώπους, καὶ οὐδεὶς ἔχει δικαίωμα νὰ τὸν φυλακίσῃ. Ὁ ἐπίσκοπος ἠδύνατο μόνον νὰ συμβουλεύσῃ· καὶ ἂν ἐνίοτε ἴσχυε, κατώρθωνε τοῦτο μᾶλλον διὰ τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας καὶ τῆς ἀπειλῆς τῶν πνευματικῶν ποινῶν. Ἀλλ' ἤδη αἱ δύο ἐξουσίαι ἐχωρίσθησαν. Ἡ διαστολὴ αὕτη θέλει ἔχει τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἄρχοντα χαρακτῆρα εὐσχημότερον καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα πρεπωδέστερον· διότι θέλει παύσει τοῦ νὰ φέρῃ φουστανέλλαν, καὶ σιλαχλίκι, καὶ πιστόλας καὶ νὰ περιστοιχίζεται ἀπὸ διακόνους ὁμοιάζοντας πολὺ μᾶλλον μπαϊρακτάριδες ἢ λειτουργοὺς τοῦ ὑψίστου. Τί θέλει ὅμως ἀπογίνει ὁ ὑψηλότατος Ἡγεμὼν, ἀπογεγυμνωμένος οὕτω τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας καὶ ἐγκαταλελειμμένος εἰς μόνας τὰς ἐπιγείους αὐτοῦ δυνάμεις, αἵτινες, ὡς εἴδομεν, δὲν εἶναι μεγάλαι; Θέλει ἀμά γε ἐπικρατήσει τοὐλάχιστον ὁμόνοια καὶ σύμπραξις μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτάτων ἀρχόντων; Τοῦτο φαίνεται τόσῳ ὀλιγώτερον πιθανόν, ὅσῳ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα δύναται νὰ περιέλθῃ εἰς ἄλλην οἰκογένειαν. Οἱ Brdjani, οἱ ὀρεῖται, θέλουν ὑπακούσει εἰς τὸν νέον ἡγεμόνα, ἐνῷ δὲν ἤθελον καθόλου νὰ ἠξεύρωσι τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπισκόπου· Ἔλαβον ἀρά γε καὶ οὗτοι μέρος εἰς τὴν κατὰ τὸν παρελθόντα Μάρτιον γενομένην ἐν Σετινίᾳ γενικὴν τοῦ λαοῦ συνέλευσιν, ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη ἡ μεταρρύθμισις τοῦ πολιτεύματος· καὶ ἂν ἔλαβον, θέλουν τηρήσει τὰ ἀποφασισθέντα; Τὸ μέλλον θέλει διαλύσει ἀπάσας τὰς ἀπορίας ταύτας, καὶ ἄλλας πολλάς. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἕνωσις τῶν δύο ἐξουσιῶν δὲν περιωρίζετο εἰς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα, ἀλλὰ ἐξετείνετο καὶ εἰς ὅλον τὸν λοιπὸν κλῆρον. Οἱ ἱερεῖς τοῦ Μαυροβουνίου ὄχι μόνον καλλιεργοῦσι τὴν γῆν, ἐμπορεύονται καὶ πιστολοφοροῦσιν, ἀποθέτοντες τὰ ὅπλα μόνον ἐν καιρῷ τῆς λειτουργίας, ἀλλ' εἶναι πρωτοτύποις ὅλοι ἢ σερδάριδες, ἢ κνέζοι, ἢ τούλάχιστον γλαύαροι· ἐπὶ δὲ πᾶσι, τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα εἶναι ἐν γένει σχεδὸν κληρονομικόν. Ἡ νέα διάταξις δὲν ἀτεφήνατο ἀσυμβίβαστον τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως μὲ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ὥστε ἡ ἐν τῇ ἀνωτάτῃ βαθμίδι καταλυθεῖσα ἱεροκρατία ἐξακολου-

ξυλίνου τροχοῦ, ὃν στρέφει ἀνὴρ πατῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀδιακόπως ἐπὶ 12 ὥρας τὸ ἡμερονύκτιον, ἀκάματος τῆς βιομηχανίας Ἰξίων.

Ἀπὸ τῶν δύο τούτων στριπτηρίων μεταφέρεται ὁ στήμων εἰς τὸ *συνδυαστήριον*, τὸ δ' ὑφάδιον παραδίδεται εἰς αὐτὸ ἀμέσως ἐκ τῶν ἀνακυκλιστηρίων, καὶ ἐκεῖ ἑνοῦνται δύο ἢ πλείονες κλωσταί, κατὰ τὸ πάχος ὃ πρόκειται νὰ ἔχῃ τὸ ὕφασμα. Ἀπὸ τοῦ συνδυαστηρίου δὲ πάλιν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ τρίτον στριπτήριον, ὅπου ὁ μὲν στήμων στρίπτεται ἰσχυρῶς, καὶ εἰς μικρὰς κυκλίας ἀνελιχθεὶς, παραδίδεται ἐκεῖθεν εἰς τὸ λεγόμενον *διαστήριον*, ἐφ' οὗ διακρίνονται αἱ κλωσταὶ τοῦ στήμονος, καὶ λαμβάνουσι τὸ ἀπαιτούμενον μῆκος· τὸ δ' ὑφάδιον στρίπτεται ἐλαφρῶς, ἀχνίζεται ἔπειτα διὰ φλοιῶν ἀμυγδάλων, ὅπως γίνῃ μαλακὸν καὶ στιλπνὸν, καὶ ἔπειτα εἰς

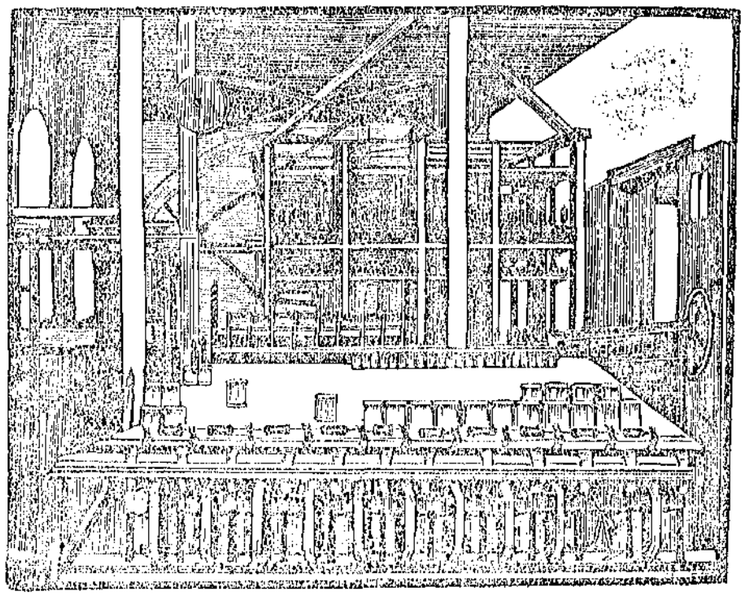

Ὑφαντεῖον Κ. Στεφανοῦλου.

ἄλλην μηχανὴν, τὸ *καλαμιστήριον*, ἑλίσσεται εἰς τοὺς καλαμίσκους, οἵτινες ἐμβαίνουσιν εἰς τὴν ὑφαντικὴν κερκίδα.

Ὁσάκις ὅμως πρόκειται καὶ νὰ βαφῇ ἡ μέταξα, ἡ ἐργασία αὕτη ἐκτελεῖται πρὸ τῆς εἰς τὸ *διαστήριον* ἢ τὸ *καλαμιστήριον* τελευταίας ἀνελίξεως. Τὰ δὲ χρώματα φέρονται ἔξωθεν, διότι ἡ Ἑλλὰς κέκτηται μὲ πολλῶν ἐξ αὐτῶν τὴν πρώτην ὕλην, ἀλλὰ στερεῖται τῆς ἐμπειρίας νὰ τὰ κατασκευάζῃ. Ἐπὶ τῆς βαφικῆς δὲ ταύτης ἐργασίας, ἥτις ἐκτελεῖται ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ καταστήματος, παρατηρητέον ὅτι ἡ μέταξα ἀπόλυσι τὸ ἓν τέταρτον τοῦ βάρους αὐτῆς, πλὴν μόνον ὅταν βάφηται μέλαινα.

Οὕτως ἡ μέταξα λοιπὸν παρεσκευάσθη πρὸς ὕφανσιν. Δι' αὐτὴν ἔχει τὸ κατάστημα τέσσαρας *ἱστοὺς*, δι' ὧν δύναται νὰ κατασκευάσῃ πᾶν εἶδος μεταξωτοῦ, τὰ ἁπλᾶ, τὰ δίμιτα καὶ πολύμιτα, τὰ διαθῆ, τὰ ἀτλάσια, καὶ τὸν κατυφὲν, πάντα δηλαδὴ τὰ πρὸς κοινὴν χρῆσιν καὶ τὰ πρὸς πολυτέλειαν ἀπαιτούμενα.

Ἀλλ' εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ καταστήματος τούτου χρήσιμος; Εἶναι συμφερώτερον νὰ μεταβάλληται ἡ μέταξα ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς ὕφασμα, ἢ νὰ στέλληται εἰς κλωστὴν ἢ εἰς βόμβυκας εἰς τὰ ἀλλοδαπὰ τεχνουργεῖα; καὶ εἶναι τὸ πρῶτον τόσου λόγου ἄξιον, ὥστε νὰ γίνωσι πρὸς τοῦτο, ἂν ἀπαιτῆται, καὶ θυσίαι τινες κατ' ἀρχάς; Ἂς τὸ ἐξετάσωμεν, καὶ ὡς παράδειγμα ἂς λάβωμεν τὸ μαῦρον μανδύλιον καὶ τὸν κατυφέν.

Τὴν μέταξαν (τὴν καλὴν δηλαδὴ, ὡς τὴν τῶν ἐγγοστασίων τοῦ Κ. Ῥάλλη) πωλεῖ, ὡς εἴπομεν, ἡ Ἑλλὰς πρὸς 80 δραχμὰς τὴν ὀκὰν κατὰ μέσον ὅρον εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἡ ὀκὰ δὲ αὕτη ἐπανέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ σχῆμα ἕστω μαύρου μανδυλίου ἢ κατυφέ. Ἕκαστον μανδύλιον ἄγει συνήθως σταθμὸν 8 δραμίων, ἑκάστη δὲ πήχη κατυφὲ, δραμίων 18. Ἄρα ἡ ὀκὰ τῆς μεταξῆς μετεβλήθη εἰς 50 μανδύλια, ἢ εἰς 22 πήχεις κατυφέ. Ἀλλ' ἕκαστον μανδύλιον πωλεῖται πρὸς 5 ½ δραχμὰς, ἑκάστη δὲ πήχη κατυφὲ πρὸς 15 τοὐλάχιστον (πολλάκις καὶ πρὸς 18). Ἄρα ἡ Ἑλλὰς ἐπώλησε τὴν μεταξάν της πρὸς 80 δραχμὰς, καὶ τὴν ἀγοράζει ἐξηργασμένην εἰς μανδύλια πρὸς δραχ. 275 (50 ἐπὶ 5 ½), ἢ ἐξηργασμένην εἰς κατυφὲν, πρὸς 333 δραχ. (22 ἐπὶ 15). Ἂν ἐξ ἐναντίας ἡ μέταξα ὑφανθῇ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἡ δαπάνη μιᾶς ὀκᾶς εἶναι ἡ ἀκόλουθος.

Διὰ τὰ μανδύλια.

Ἀγορὰ	δρ.	80.
Ἐργασία, ἤτοι ἀνακύκλισις, καλάμισμα, διάσιμον, βαφή.		42.
Ὑφαντικὰ (πρὸς 50 λ. τὸ μανδύλιον)]		25.
Ὁλικὴ δαπάνη		147.

Διὰ τὸν κατυφέν.

Ἀγορὰ	δρ.	80.
Ἐργασία		42.
Ὑφαντικὰ (πρὸς 2, 50 ἡ πήχη)		55.
Ὁλικὴ δαπάνη		177.

Ὥστε, γινομένης τῆς ὑφάνσεως ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, προκύπτει οἰκονομία ἐφ' ἑκάστης ὀκᾶς μεταξῆς, διὰ μὲν τὰ μανδύλια (275—147=) 128 δραχμῶν, διὰ δὲ τὸν κατυφὲν (333—177=) 156 δραχμῶν, ἐκτὸς καὶ τοῦ ἄλλου ὠφελήματος, ὅτι ἡ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς δὲν ἐξάγεται, ἀλλὰ μένει ἐντὸς τοῦ τόπου.

Τὸ κατάστημα ἔχει, ὡς εἴπομεν, 4 ὑφαντικοὺς ἱστοὺς, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν μέχρι τοῦδε οἱ τρεῖς μόνον εἶχον ἐργασίαν, ὥστε ὑφαίνει 40 μόνον ὀκάδας μεταξῆς κατ' ἔτος, ἂν καὶ δύναται νὰ ἐργασθῇ καὶ 60. Ἡ δαπάνη ἑπομένως αὐτοῦ, λαμβανομένη εἰς μέσον ὅρον, μεταξὺ τῆς τοῦ κατυφὲ καὶ τῆς τῶν μανδυλίων, ἔσται ἐκ δρ. 6480 (πρὸς 162 δρ. ἡ ὀκᾶ), ἡ δὲ εἴσπραξις αὐτοῦ, ἐπίσης κατὰ μέσον ὅρον (πρὸς 300 δρ. ἡ ὀκᾶ) 12,000 δρ., ὥστε τὸ καθαρὸν κέρδος του ἔσται 5500 δρ. κατ' ἔτος, ὑποτιθεμένου ὅτι πωλεῖ τὰ προϊόντα του κατὰ τὰς τῆς Εὐρώπης τιμάς· ἐξ αὐτῶν ὅμως πρέπει νὰ ἐκπεσθῶσιν οἱ τόκοι τῶν πρώτων καταβολῶν.

Εἶναι γενικῶς γνωστὸς ὁ κανὼν ὅτι τὰ κέρδη τῶν ἐγγοστασίων αὐξάνουσι κατ' εὐθὺν λόγον τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν. Ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ εἶναι εὐκατάληπτος πρὸ πάντων εἰς τὸ προκείμενον ὑφαντεῖον· διότι ἐνῷ ἔχει τέσσαρας μόνους ἱστοὺς, αἱ λοιπαὶ προπαρασκευαστικαὶ αὐτοῦ μηχαναὶ δύνανται διὰ τῆς αὐτῆς σχεδὸν δαπάνης νὰ προπαρασκευάσωσι μέταξαν διὰ δώδεκα ἢ καὶ δεκαπέντε ἱστούς, ἡ δὲ στιλβωτικὴ μηχανὴ, ἡ δίδουσα τὴν τελευταίαν ἀλλ' ἀναγκαίαν λαμπρότητα εἰς τὰ ὑφάσματα, αὐτὴ ἠγοράσθη 2500 δραχμῶν, καὶ ἐδύνατο διὰ τῆς αὐτῆς δαπάνης νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς διακοσίους ἱστούς.

Λυταπόδεικτον λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ κατάστημα τοῦτο ἐπιφέρει μεγάλην καὶ ἰδιωτικὴν καὶ ἐθνικὴν ὠφέλειαν, καὶ τόσῳ μείζονα, ὅσῳ πλείονας ἀποκτήσῃ ἱστούς.

—⁂—

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ

ΠΕΡΙ

ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΥ.

—o—

Τὸ Μαυροβούνιον ἐνασχολεῖ ἀπό τινος καιροῦ ὅλα τὰ πνεύματα· ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ θρυλλούμενα δὲν ἔχονται πολλῆς ἀκριβείας. Ὅθεν ἐνομίσαμεν χρήσιμον νὰ συλλέξωμεν ἐνταῦθα, ἀπὸ τῶν νεωτέρων καὶ ἀξιοπιστοτέρων περιηγητῶν καὶ ἱστορικῶν, ἁπάσας τὰς εἰδήσεις τὰς ἐπιτηδείας νὰ δώσωσιν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἀληθῆ τινα ἔννοιαν περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς φύσεως τῆς χώρας ταύτης, περὶ τοῦ πλήθους καὶ τοῦ βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς, περὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν.

Ἡ χώρα αὕτη κεῖται παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως χωρίζεται διὰ παραλίας τοσοῦτον στενῆς, ὥστε ἐνιαχοῦ αὕτη δὲν ὑπερβαίνει τὸ ἥμισυ μίλιον· ἀλλὰ τὴν παραλίαν ἐκείνην, καί τοι στενωτάτην, τὸ Μαυροβούνιον οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ ὑπερπηδήσῃ, διὰ νὰ ἀνοίξῃ εἰς ἑαυτὸ τὸ ἐλεύθερον τοῦ πελάγους στάδιον· ἵσταται δὲ ἀπέναντι αὐτοῦ, ὡς γίγας ἔχων πρὸ ποδῶν κειμήλιον, τὸ ὁποῖον ἡ δεσμία αὐτοῦ χεὶρ δὲν δύναται ν' ἁρπάσῃ.

Τὴν παραλίαν ταύτην ἀποτελεῖ ἡ ἀνατολικομεσημβρινωτέρα ἄκρα τῆς μεγάλης Αὐστριακῆς μοναρχίας. Ἀνερχόμενοι τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον ἀπὸ μεσημβρίας, ἔχετε, πρὸς δεξιὰν, μετὰ τὰ ἀκροκεραύνια ὄρη, τὸν Αὐλῶνα· ἔπειτα δὲ, προχωρήσαντες ὀπωσοῦν, τὸ Δυῤῥάχιον, τὴν ἀρχαιοτέραν Ἐπίδαμνον, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην σας τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον· μετὰ ταῦτα, προβαίνοντες πάντοτε, βλέπετε τὸν Λισσὸν (τὸ σημερινὸν Ἀλέσσιον), πολυθρύλλητον διὰ τὸν τάφον τοῦ Σκενδέρβεῦ· τελευταῖον φθάνετε κατέναντι τοῦ Ἀντιβάρου. Ἅπασα ἡ παραλία αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν. Ἅμα περάσετε τὸ Ἀντίβαρον, ἄρχεται ἡ Αὐστριακὴ παραλία, ἥτις, στενωτάτη οὖσα κατ' ἀρχὰς, ἀποβαίνει πλατυτέρα καθ' ὅσον εἰσέρχεσθε εἰς τὸν κόλπον. Μικρὸν δὲ παραπλεύσαντες τὴν Αὐστριακὴν παραλίαν, ἀπαντᾶτε τὴν εὐλίμενον καὶ ναυσίβιον Κάτταρον τοῦ Προκοπίου, τὴν ὁποίαν ἐπιστέφουσι, πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν, τὰ ὑψηλὰ τοῦ Μαυροβουνίου ὄρη.

Τὸ Μαυροβούνιον λοιπὸν ὁρίζεται, πρὸς τὸ δυτικονότιον, διὰ τῆς περὶ Κάτταρον Αὐστριακῆς παραλίας. Καὶ καθὼς ἐντεῦθεν χωρίζεται τοιουτοτρόπως ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἐνῷ ἂν ἤθελέ ποτε καταστῇ κύριον τῶν λαμπρῶν ἐκείνων λιμένων, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἐνάμιλλον τοῦ Ῥουσσίου ἢ τῆς Ἐνετίας· οὕτω, πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν, χωρίζεται ἀπὸ τῆς ὅλως ὁμοφύλου καὶ ὁμοδόξου Σερβίας, διὰ δύο στενῶν τμημάτων τῆς Ἐρζεγοβίνης καὶ τῆς Βοσνίας, τῶν

τικὴν ἤγαγον πρὸς τὰς μαθήσεις· καὶ γὰρ ἐν Λακεδαίμονί τις χορηγὸς αὐτὸς ἠθλησε τῷ χορῷ, καὶ περὶ Ἀθήνας οὕτως ἐπεχωρίασεν, ὥστε σχεδὸν οἱ πολλοὶ τῶν ἐλευθέρων μετεῖχον αὐτῆς.» Εἰς ταύτην τὴν προτίμησιν τῆς λύρας ὑπὲρ τὸν αὐλὸν ἀναφέρεται βεβαίως καὶ ὁ περὶ τοῦ Μαρσύου μῦθος. Ἀλλὰ τοῦτο ἴσχυεν ἰδίως διὰ τὰς Ἀθήνας, ἐνῷ εἰς ἄλλους τόπους, καθὼς παραδείγματος χάριν εἰς τὰς Θήβας, ὁ αὐλὸς διετήρει τὴν ὑπόληψίν του. «Θηβαῖοι, λέγει ὁ Μάξιμος Τύριος (1), αὐλητικὴν ἐπιτηδεύουσι, καὶ ἔστιν ἡ δι' αὐλῶν μοῦσα ἐπιχώριος τοῖς Βοιωτοῖς.»

Περὶ τακτικῶν ἑορταστίμων διακοπῶν εἰς ὡρισμένους καιροὺς δὲν γίνεται καμμία μνεία. Φυσικὰ αἱ πολυάριθμοι δημόσιαι ἑορταὶ ἐπέφερον τοιαύτας διακοπάς, ὡς παραδ. χάριν κατὰ τὸν Ἀνθεστηριῶνα μῆνα (ἴδε ἀνωτ. Θεοφρ. Χαρ. 30), καὶ διὰ τὰ Σχολεῖα ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα ἑορτή, καθ' ἣν φυσικὰ ἔπαυον καὶ τὰ μαθήματα. Τουτέστι μεταξὺ τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος ὑπῆρχε καί τις *περὶ Μουσείων ἐν τοῖς διδασκαλείοις, καὶ περὶ Ἑρμαίων ἐν ταῖς παλαίστραις*, ὀνόματα, τὰ ὁποῖα παρεξηγήθησαν ὑπὸ τοῦ Οὐολφίου καὶ τοῦ Ρεϊσκίου (περὶ τῶν τεμενῶν τῶν Μουσῶν). Ὁ Πολυδεύκης τούναντίον εἰς τὸ περὶ ἑορτῶν τμῆμα (2) λέγει, *Μουσῶν Μουσεῖα, Ἑρμοῦ ἑρμαῖα* (ἑορταί), καὶ τοιαύτας ἑορτὰς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἐκείνας, τῶν ὁποίων τὸν ἑορτασμὸν ὁ νόμος διέτασε. Τουλάχιστον οἱ Ἕλληνες δὲν ἐγνώριζον τετράμηνον θερινὴν διακοπήν, καθὼς τὴν παραδέχεται ὁ Κ. Φ. Ἑρμάννος διὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἢ καθόλου διὰ τὴν Ἰταλικὴν νεολαίαν· ὑπόθεσις, ἥτις μ' ὅλην τὴν ἀγχίνοιαν τῶν περὶ αὐτῆς εἰκασιῶν, δυσκόλως δικαιολογεῖται. — Εἰς ἰδιαιτέρας τινὰς περιστάσεις, παραδείματος χάριν ἀσθενοῦντος τοῦ διδασκάλου, ἡ παράλειψις τῆς διδασκαλίας ἐδηλοποιεῖτο ἴσως διά τινος προκηρύξεως (*πρόγραμμα*) ποσκολλωμένης εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας, καθὼς παρὰ Λουκιανῷ (3) ἀπαντᾶται ἓν παράδειγμα, βεβαίως Σοφιστοῦ τινος: «Πινάκιον γάρ τι ἐκρέματο, λέγει, ὑπὲρ τοῦ πυλῶνος, μεγάλοις γράμμασι λέγον, ΤΗΜΕΡΟΝ ΟΥ ΣΥΜΦΙΛΟΣΟΦΕΙΝ.»

Ἡ εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοίτησις ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς ὡριμοτέρας νεανικῆς ἡλικίας (κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησι σημασίαν τῆς λέξεως), τουτέστι μέχρι τοῦ 16 ἔτους κανονικῶς. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ βίου του λέγει περὶ ἑαυτοῦ. «Ἄρτι μὲν ἐπεπαύμην εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶν, ἤδη *τὴν ἡλικίαν πρόσηβος ὤν*,» ὅπου ἰδὲ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ἐμστερχούου. Ἀλλ' ἐντελῶς ἰσότιμος ὡς πρὸς τὰ ἔτη τῆς σπουδῆς φυσικὰ σπανίως συνέβαινεν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν. Ἡ τάξις τῶν ἀπόρων πάντοτε πρωϊαίτερον εἰσεβίβαζε τοὺς παῖδας αὐτῆς εἴς τι ἐπάγγελμα, ἐνῷ οἱ εὐκατάστατοι γονεῖς περισσότερον χρόνον ἔφρον ἶζον διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν μόρφωσιν τῶν τέκνων αὐτῶν. Οὕτω λέγει ῥητῶς καὶ ὁ Πλάτων (Πρωτ.)· «καὶ οἱ τούτων (των πλουσιωτάτων) υἱεῖς πρωϊαίτατα εἰς διδασκάλων τῆς ἡλικίας ἀρξάμενοι φοιτᾶν, ὀψιαίτατα ἀπαλλάττονται.» Ἔπειτα ὑπὲρ τοῖς ῥήτορσι καὶ τοῖς σοφισταῖς, τῆς ὁποίας τὴν δαπάνην μόνον οἱ πλουσιώτεροι ἠδύναντο νὰ ἀναδέχωνται. Ἐπειδὴ οἱ ἐπισημότεροι αὐτῶν ἐζήτουν διὰ παραδ. χάριν ὁ Ἀριστιππος ἐζήτει χιλίας δραχμὰς (1) Τὸ αὐτὸ ποσὸν ἐζήτει, κατὰ τὸν Πλούταρχον (2), καὶ ὁ Ἰσοκράτης, καὶ ἐπειδὴ ὁ Δημοσθένης τῷ ἐπρόφερε μόνον διακοσίας δραχμὰς «ἐφ' ᾧ τε τὸ πέμπτον μέρος ἐκμάθῃ,» τῷ ἀπεκρίθη· «οὐ τιμαχθέντες, ὦ Δημόσθενες, τὴν πραγματείαν· ὥσπερ δὲ τοὺς καλοὺς ἰχθῦς ὅλους πωλοῦμεν, οὕτω κἀγώ σοι, εἰ βούλοιο μαθητεύειν, ὁλόκληρον ἀποδώσομαι τὴν τέχνην.» Ὁ αὐτὸς Πλούταρχος (3) λέγει, «καὶ τηλικούτων ἀγαθῶν διδασκάλους καὶ κυρίους σφᾶς αὐτοὺς καταστήσαντες, οὐκ αἰσχύνονται τέτταρας ἢ πέντε μνᾶς ὑπὲρ τούτων αἰτοῦντες.» Ἐν γένει οἱ σοφισταὶ, φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν συγκατάβασιν ἔκαμνον, οὐδ' εἰς τοὺς πτωχοτέρους, καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ ἀνάγκης μὲ τὴν μεγίστην δικανικὴν αὐστηρότητα εἰσέπραττον τὸν μισθόν των· Τοιούτου εἴδους σκηνὴν, βεβαίως μὲ ζωηρότερα χρώματα περιγραφομένην, ἀναντῶμεν παρὰ Λουκιανῷ (4)· «Ἐκεῖνον αὐτὸν (ἕνα μαθητὴν), ἐπεὶ τὸν μισθὸν, οἶμαι, μὴ ἀπεδίδου κατὰ καιρὸν, ἀπήγαγε παρὰ τὸν ἄρχοντα ἔναγχος, περιθείς γε αὐτῷ θοιμάτιον περὶ τὸν τράχηλον, καὶ ἐβύα, καὶ ὠργίζετο, καὶ εἰ μὴ τῶν συνήθων τινὲς ἐν μέσῳ γενόμενοι ἀφείλοντο τὸν νεανίσκον ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, εὖ ἴσθι, προσφὺς ἂν ἀπέτραγεν αὐτοῦ τὴν ῥῖνα ὁ γέρων, οὕτω ἠγανάκτει.» Ἐν τούτοις ἡ ἀπανθρωπία αὕτη αὐστηρότης δὲν ἀπέτρεπε τοὺς φιλομαθεῖς ἀπὸ τοῦ νὰ ἀγοράσωσι μὲ τὴν μεγαλυτέραν θυσίαν τοιαύτην παιδείαν, καὶ περὶ μὲν τοῦ Κλεάνθους ὁ Διογένης Λαέρτιος (5), περὶ δὲ τοῦ Μενεδήμου καὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου ὁ Ἀθήναιος (6), διηγοῦνται ὅτι εἰργάζοντο τὰς νύκτας εἰς τοὺς κήπους καὶ τοὺς μύλους ἐπὶ μισθῷ, ἵνα ὑπάγωσι τὴν ἡμέραν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν φιλοσόφων.

Ὅλη αὕτη ἡ περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας ἰδέα ἰσχύει ἐν γένει περὶ τῶν ἀττικῶν σχολείων, καὶ ἰδίως περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ταῖς Ἀθήναις εὑρισκομένων. Φυσικὰ καὶ εἰς τὰς μικροτέρας κώμας ὑπῆρχον ὅμοια καταστήματα. καὶ οὕτω διηγοῦνταί τινες (7) περὶ τῆς προτέρας διαγωγῆς τοῦ Πρωταγόρου· «διδάσκειν ἐν κώμῃ τινὶ γράμματα.» Περὶ τῶν σχολείων τῶν ἄλλων πολεων ὀλίγα γνωρίζομεν, μολονοτοῦτο ἡ *παιδεία* παντὶ χοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐξαιρουμένης τῆς Σπάρτης καθόλου ἦτον ἡ αὐτή «*Πάντων τῶν Ἑλλήνων*, λέγει ὁ Θεόφραστος (8) *ὁμοίως παιδευομένων*.» Ἐν Σπάρτῃ ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς πάρεργον, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης

(1) Λόγ. XXIII, 2. παράβαλε Πλουτάρχ. Πελοπ. 19. (2) I, 37. (3) Ἑρμοτιμ. 11.

(1) Πλουτάρχ. π. παιδ. ἀγωγ. 7.—Διογ. Λαέρτ. II, 72. (2) Βίβ. Γ. Ῥητόρ. 4. (3) κ. Σοφιστ. 3. (4) Ἑρμοτιμ. 9. (5) VII, 168. (6) IV, 65. (7) Ἀθήν. VIII, 50. (8) Χαρ. Προοίμ.

(1) δικαίως ἀνειδίζει τοὺς Σπαρτιάτας, ὅλους ἀνεξαιρέτως, ὅτι τοὺς παῖδας αὐτῶν «θηριώδεις ἀπεργάζονται ἀπαιδαγωγήτους ποιήσαντες τῶν ἀναγκαίων,» ἂν καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτὸς ἁρμόζῃ μᾶλλον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους (παράβαλε Μυλλέρου Δωριεῖς Μέρος II, σελ. 299). Καὶ ὁ Αἰλιανὸς (2) ὄχι ἄνευ λόγου βεβαίως, λέγει· «Λακεδαιμόνιοι μουσικῆς ἀπειρους εἶχον· — εἰδέ ποτε ἐδεήθησαν τῆς ἐκ Μουσῶν ἐπικουρίας, ἢ νοσήσαντες, κτλ.—μετεπέμποντο ξένους ἄνδρας.» Περὶ δὲ τῶν Θηβῶν ὁ Βοιωτὸς Ἀριστοφάνης (ἤτοι ὁ Ἀριστόδημος) μᾶς διέσωσε (3) μαρτυρίαν τινα ὄχι τόσον ἀγαθοῦ χαρακτῆρος ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἡρόδοτος ἠθέλησε νὰ ἀνοίξῃ ἐκεῖ σχολεῖον διὰ τοὺς νέους (*τοῖς νέοις διαλέγεσθαι καὶ συσχολάζειν*), καὶ δὲν τῷ ἐσυγχώρησαν οἱ Θηβαῖοι (*ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἐκωλύθη δὲ ἀγροικίαν αὐτῶν καὶ μισολογίαν*). Ἔτι σαφέστερον ὁ ἀναφέρει ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος (4) τὸν Διογένην λέγοντα· «ἐγὼ δὲ ἔφουσα λέγοντος, ὅτι ἡ Σφὶγξ ἡ ἀμαθία ἐστὶ· ταύτην οὖν καὶ πρότερον διαφθεῖραι τοὺς Βοιωτοὺς, καὶ νῦν, οὐδὲν αὐτοὺς ἐῶσαν εἰδέναι, ἅτε ἀνθρώπων ἀμαθεστάτους. Πῶς δὲ ἐθεωρεῖτο ἐκείνη ἡ περὶ τοῦ Ἡροδότου εἴδησις, καὶ πόσον σκληρὰ ἠδύνατο νὰ ἠχήσῃ μία τοσοῦτον γενικῶς ἐκπεφρασμένη κρίσις, ὅτι καὶ ἐκεῖ καὶ ἀλλαχοῦ ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας πολὺ παρημέλουν τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας, ἀποδεικνύει ἡ περίστασις ὅτι ἀπ' αὐτὰ ταῦτα τὰ μέρη οἱ συνετώτεροι γονεῖς ἔστελλον τοὺς παῖδάς των εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐκπαίδευσιν· *καὶ ἕτερον μέν*, λέγει ὁ Αἰσχίνης (5)· «ὡς ἔοικε, τοὺς ἑαυτῶν παῖδας τοὺς ἢ ἐν Βοιωτίᾳ γεννηθέντας, ἢ ἐν Αἰτωλίᾳ, πρὸς ὑμᾶς πέμπουσι, τῆς αὐτόθι παιδείας μεθέξοντας.

(Ἀκολουθεῖ.)

ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟΝ.

(Ἐξακολούθησις. Ἴδ. Φυλλάδ. ΞΖ'.)

Τοῦ μεγάλου δὲ τούτου μεταξουργείου τῶν Ἀθηνῶν τοῦ ἔχοντος 400 λέβητας, ἀν, ὡς εὐχόμεθα καὶ ἐλπίζομεν, εὐοδοθῇ ἡ ἐπιχείρησις, ἃς ἐξετάσωμεν ποῖα ἔσονται τὰ ἀποτελέσματα· Ἀναλόγως τῶν περὶ τοῦ καταστήματος τοῦ Κ. Ῥάλλη ἡμετέρων ὑπολογισμῶν, ἡ ἐτησία δαπάνη αὐτοῦ διὰ τὴν ἀγορὰν τῆς πρώτης ὕλης, τὴν ἀναπήνισιν, καὶ τὸ τέλος ἐξαγωγῆς, ἔσται δεκαπλασία τῆς τοῦ μεταξουργείου τοῦ Πειραιῶς, ἤτοι ἐκ δραχ. 1,204,000, εἰς ἃς προσθετέαι εἰσέτι μύριαι δραχμαὶ ὡς τόκος τῆς πρώτης καταβολῆς δι' ἀγορὰν τοῦ καταστήματος (ἠγοράσθη 27 χιλιάδων δραχμῶν), καὶ κατασκευὴν τῶν μηχανῶν. Ἡ ὅλη λοιπὸν ἐτησία δαπάνη ἔσται 1,214,000, πρὸς παραγωγὴν 16000 ὀκάδων μεταξης, ἤ; ἡ τιμὴ 1470,000 δραχμῶν, ἄρα τὸ καθαρὸν τοῦ καταστήματος κέρδος 256,000. Τὸ ἐτήσιον τέλος ἐξαγωγῆς διὰ τὴν ποσότητα ταύτην τῆς μεταξης ἔσται 24.000 δραχμαὶ, ἐν ᾧ ἂν ἐξήγοντο οἱ παραγαγόντες τὴν μέταξαν ταύτην βόμβυκες, ἡ κυβέρνησις θὰ εἰσέπραττε 38,000 δραχ., ὥστε 14,000 δραχμῶν προσγίνεται ζημία εἰς τὰς τελωνιακὰς εἰσπράξεις διὰ τῆς ἀναπηνίσεως τῶν βομβύκων. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου 240,000 δραχμαὶ διανέμονται εἰς τὰς βιομηχανικὰς τάξεις διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἀναπηνίσεως, καὶ ἡ γεωργία τῶν μωρεῶν ἐνισχύεται ἐν Ἀττικῇ, διότι τὸ κατάστημα τοῦτο ἀπαιτεῖ κατανάλωσιν σχεδὸν 5 ἑκατομμυρίων ὀκάδων φύλλων.

Ἀλλ' ἀφ' οὗ, φίλε ξένε, ἀνῆλθες μετ' ἐμοῦ εἰς Ἀθήνας, βήματά τινα προχώρησον ἔτι ἐκεῖ πρὸς τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαβητοῦ, ὀπίσω τοῦ νοσοκομείου, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ τετράγωνον οἴκημα, τὸ ἐν μέσῳ εὐρείας αὐλῆς ἐγειρόμενον, θέλεις ἰδῆ μηχανὼν παράδοξον παράταξιν, καὶ κατάπλαγῆ ἀπὸ χιλίων ἀτράκτων θορυβώδη στροφήν. Αἱ ἐναγώνιοι ἐκεῖναι κινήσεις καὶ ὁ θόρυβος, εἰσὶ τὰ πρῶτα βήματα καὶ τὰ πρῶτα ψελλίσματα τῆς ἀρτιγεννήτου Ἑλληνικῆς βιομηχανίας, ἣν παιδαγωγεῖ ἐνταῦθα μετὰ πολλῆς ἱκανότητος καὶ μεθ' ὡρίμου περινοίας ὁ ἐν τοῖς ἐργοστασίοις τῆς Βιέννης ἐκδιδαχθεὶς Ἀθηναῖος Κ. Π. Στεφόπουλος. Ἐνταῦθα τὸ προϊὸν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς λαμβάνει ἐπὶ γῆς Ἑλληνικῆς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ μορφὴν, καὶ τὸ φύλλον τοῦ δένδρου μεταβάλλεται εἰς λαμπρὸν ὕφασμα.

Ἐν τῷ πρωτίστῳ τοῦ καταστήματος δωματίῳ ἵστανται δύο *ἀνακυκλήσεως* λεγόμεναι μηχαναί. Αὗται ἔχουσιν ὁμοῦ ἀνέμας ἑξήκοντα, εἰς ὧν ἑκάστην ἁπλοῦται ἀνὰ μία *κυκλία* ἢ δέμα, ἐκ τῶν γνωστῶν ἤδη ἡμῖν τοῦ ἀναπηνιστηρίου· διὰ τινος δὲ εὐκόλου μηχανισμοῦ, ὁροῦ μετὰ τῶν ἀνεμῶν στρέφονται καὶ ἑξήκοντα *σπειρωτῆρες* (καρούλια), περὶ οὓς ἑλίσσεται κανονικῶς ἡ ἐκ τῶν κυκλιῶν ἀναλισκομένη μέταξα, καὶ ἑκάστη ἀνέμη δύναται νὰ κενωθῇ δὶς τῆς ἡμέρας,

Ἀλλ' ἡ μέταξα κατὰ τὸν σκοπὸν δι' ὃν μέλλει νὰ χρησιμεύσῃ ἐν τῇ ὑφάνσει, διαιρεῖται εἰς *στήμονα* καὶ εἰς *ὑφάδιον*. Πρὸς παρασκευὴν τοῦ πρώτου, ἀπὸ τῶν μηχανῶν τῆς ἀναπηνίσεως φέρονται οἱ σπειρωτῆρες εἰς τὰ *στρεπτήρια*. Εἰσὶ δὲ ταῦτα ξύλινα κατασκευάσματα, ἀνερχόμενα εἰς ὕψος τῆς αἰθούσης τὸ ὕψος, καὶ χρησιμεύοντα εἰς τὸ νὰ στρίπτωσι τὴν κλωστὴν τῆς μεταξης. Τὸ κατάστημα περιέχει τρία τοιαῦτα, καὶ ἕκαστον στρίπτει, ἐντὸς 24 ὡρῶν, ἀνὰ 144 σπειρωτῆρας, περιελίσσου τὴν κλωστὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς ἄλλους. Τὰ δύω ἐκ τῶν τριῶν χρησιμεύουσιν εἰς τὴν πρώτην ταύτην στρίψιν τοῦ στήμονος. Κινοῦνται δὲ διὰ μεγίστου

(1) Πολιτ. VIII, 4. (2) Ποικ. ἱστ. XII, 50. (3) παρὰ Πλουτάρχῳ π. κακοηθ. Ἡροδ. 31. (4) Λόγ. X. (5) Ἐπιστ. 12.

Ἄπυσα ἡ διδασκαλία τῶν νέων, ἥτις περιελάμβανεν ὅλα τὰ πρὸς ἐκπαίδευσιν συντείνοντα, διῃρεῖτο εἰς τρεῖς ἐπιστήμας, Γραμματικήν, Μουσικήν, καὶ Γυμναστικήν, (*γράμματα, μουσική, γραμματική*) « Οὐκ ἐδιδάξατό σε, λέγει ὁ Πλάτων (Θεαγ.) ὁ πατὴρ καὶ ἐπαίδευσεν, ἅπερ ἐνθάδε οἱ ἄλλοι παιδεύονται οἱ τῶν καλῶν κἀγαθῶν υἱεῖς, οἷον γράμματα τε καὶ κιθαρίζειν. καὶ παλαίειν, καὶ τὴν ἄλλην ἀγωνίαν; καὶ ὁ Πλούταρχος (1) « ἐν γράμμασι καὶ περὶ λύραν καὶ παλαίστραν. » Ἀλλὰ τὸ κυριώτερον περὶ τούτου χωρίον εὑρίσκεται παρ' Ἀριστοτέλει (2), ὅστις προτίθεται, ἂν καὶ ὡς ἐξαίρετον, καὶ τέταρτον κλάδον, τὴν διδασκαλίαν τῆς γραφικῆς ἤτοι τὴν ζωγραφικήν, καὶ ἐπιφέρει κρίσεις περὶ τῆς ὠφελείας ἑνὸς ἑκάστου κλάδου ὡς ἑξῆς· «ἔστι δὲ τέτταρα σχεδὸν ἃ παιδεύειν εἰώθασι, γράμματα καὶ γυμναστικήν, καὶ μουσικήν, καὶ τέταρτον ἔνιοι τὴν γραφικήν· τὴν μὲν γὰρ γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσας καὶ πολυχρήστους, τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς ἀνδρίαν· τὴν δὲ μουσικὴν ἔδη διαπορήσειεν ἄν τις· νῦν μὲν γὰρ ὡς ἡδονῆς χάριν οἱ πλεῖστοι μετέχουσιν αὐτῆς. » μετὰ δὲ ταῦτα ἐπιφέρει· « δοκεῖ δὲ καὶ γραφικὴ χρήσιμος εἶναι πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον».

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ πρῶτον λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν τὰ γράμματα ὡς τὸ ἀπαραίτητον μέρος τῆς διδασκαλίας, τὸ ὁποῖον φυσικὰ οὐδαμοῦ παρημελεῖτο ὅλως διόλου· Ἐπειδὴ ἂν καὶ ὁ Ἰσοκράτης (3) περὶ τῶν Σπαρτιατῶν λέγῃ· « οὗτοι δὲ τοσοῦτον ἀπολελειμμένοι τῆς κοινῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας εἰσὶν, ὥστ' οὐδὲ *γράμματα μανθάνουσιν*, ἃ τηλικούτων ἔχει δύναμιν, ὥστε τοὺς ἐπισταμένους αὐτὰ καὶ χρωμένους ὀρθῶς αὐτοῖς, μὴ μόνον ἐμπείρους γίγνεσθαι τῶν ἐπὶ τῆς ἡλικίας τῆς αὐτῶν πραχθέντων, ἀλλὰ καὶ τῶν πώποτε γενομένων· » ἐκ τῶν τελευταίων λέξεων αὐτοῦ ἤδη ἐννοεῖται ὅτι τὰ *γράμματα* ἐδῶ καθ' ὑψηλοτέραν σημασίαν λαμβάνονται. Τοὐναντίον λέγει περὶ αὐτῶν ὁ Πλούταρχος (4) « Γράμματα μὲν οὖν ἕνεκα τῆς χρείας ἐμάνθανον, » ἐπομένως ὅσον ἐχρειάζοντο ἀναγκαίως εἰς τὸν καθημερινὸν βίον.

Περιελάμβανον δὲ τὰ *γράμματα* κατὰ τὴν ἁπλουστάτην αὐτῶν ἔννοιαν, τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν, καὶ τὴν Ἀριθμητικὴν, ἂν καὶ ὁ Πλάτων (5) λέγῃ· « τὰ δὲ περὶ τὰ *γράμματα* πρῶτον, καὶ δεύτερον λύρας πέρι καὶ λογισμῶν, » καὶ ἑπομένως χωρίζῃ τὴν Ἀριθμητικὴν ἐκ τούτων. Ἀλλὰ τοὐλάχιστον μετὰ ταῦτα λέγει ὅτι ἡ Ἀριθμητικὴ πρέπει νὰ διδάσκηται *ἅμα γράμμασιν*. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως ὤφειλον νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν μέθοδον τοῦ συλλαβισμοῦ (*συλλαβίζειν*). Τὸ περὶ τούτου κυριώτερον χωρίον εὑρίσκεται παρὰ Διονυσίῳ τῷ Ἁλικαρνασσεῖ (6)· « ταύτην γὰρ (τὴν γραμματικὴν) ὅταν ἐκμάθωσιν, πρῶτον μὲν τὰ ὀνόματα τῶν στοιχείων τῆς φωνῆς ἀναλαμβάνομεν, ἃ καλεῖται γράμματα· ἔπειτα τύπους τ' αὐτῶν καὶ δυνάμεις· ὅταν δὲ ταῦτα μάθωμεν, τότε τὰς συλλαβὰς αὐτῶν καὶ τὰ περὶ ταῦτα πάθη. » Ἔπειτα εἴπετο κατὰ πρῶτον ἡ περὶ τῶν μερῶν τοῦ λόγου διδασκαλία· « κρατήσαντες δὲ τούτων τὰ τοῦ λόγου μόρια· ὀνόματα λέγω, καὶ ῥήματα καὶ συνδέσμους· » καὶ μετ' αὐτὴν ἤρχιζεν ἡ ἀνάγνωσις αὐτή· « ὅταν δὲ τὴν τούτων ἀπάντων ἐπιστήμην περιλάβωμεν, τότ' ἀρχόμεθα γράφειν τε καὶ ἀναγινώσκειν, *κατὰ συλλαβὴν* μὲν καὶ βραδέως τὸ πρῶτον ἅτε νεκρά· ἔτι οὔσης τῆς ἕξεως. » Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ Ἀθήναιος (1) περὶ τῆς γραμματικῆς τραγῳδίας τοῦ Καλλίου ἀναφέρει, φαίνεται μᾶλλον ὅτι ὁ Σωκράτης καθαρὰ μέθοδος συλλαβισμοῦ. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει καὶ τὸ εἰς τριμέτρους ἰαμβικοὺς συντεθειμένον Ἀλφάβητον·

Ἔστ', ἄλφα, βῆτα, γάμμα, δέλτα, θεοῦ πάρ' ἔ,
ζῆτ', ἦτα, θῆτ', ἰῶτα. κάππα. λάμβδα. μῦ,
νῦ, ξῦ, τὸ οὖ, πῖ, ῥῶ, τὸ σὰν, ταῦ, ὖ παρὸν,
φῖ, χῖ τε τῷ ψῖ εἰς τὸ ὦ.

Κατωτέρω δὲ λέγει· « ὁ χορὸς δὲ γυναικῶν ἐκ τῶν σύνδυο πεποιημένος αὐτῷ ἔστιν ἔμμετρος ἅμα καὶ μελελοποιημένος τόν δε τὸν τρόπον· βῆτα ἄλφα βα, βῆτα εἶ βε, βῆτα ἦ βη, βῆτα ἰῶτα βι, βῆτα οὖ βυ· βῆτα ὖ βυ, βῆτα ὦ βω. Καὶ πάλιν ἐν ἀντιστρόφῳ τοῦ μέλους καὶ τοῦ μέτρου, γάμμα ἄλφα, γάμμα εἶ, γάμμα ἰῶτα, γάμμα οὖ, γάμμα ὖ, γάμμα ὦ· καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συλλαβῶν ὁμοίως ἑκάστων. » Τοιαῦτα παίγνια ἀπαντῶνται καὶ μετὰ ταῦτα.

Ὡς πρὸς τὸ γράφειν καὶ ἀριθμεῖν εὑρίσκομεν ἰδιατέρας τινὰς περιέργους ἀγγελίας. Οἱ διδάσκαλοι ἐδίδουν ὑποδείγματα· «ὥσπερ οἱ γραμματισταὶ, λέγει ὁ Πλάτων (Πρωτ.) τοῖς μήπω δεινοῖς γράφειν τῶν παίδων ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμμάτιον διδόασι, καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμῶν.» Ἐν γένει ὅμως ὁ Πλάτων μετρίαν ἐπιδεξιότητα ἀπαιτεῖ καὶ εἰς τὸ ἀναγινώσκειν καὶ εἰς τὸ γράφειν, λέγων (2)· «γράμματα μὲν τοίνυν χρὴ τὸ μέχρι τοῦ γράψαι τε καὶ ἀναγνῶναι δυνατὸν εἶναι διαπονεῖν· πρὸς τάχος δὲ ἢ κάλλος ἀπακριβῶσθαί τισιν, οἷς μὴ φύσις ἐπέσκηψεν ἐν τοῖς τεταγμένοις ἔτεσιν, χαίρειν ἐᾷν.»

Τὴν δ' Ἀριθμητικὴν ἔπρεπε, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ διδάσκωνται παίζοντες, καὶ αἱ νοεραὶ ἀριθμηταὶ καὶ ἰδέαι καὶ ἀναλογίαι ἔπρεπε νὰ παριστάνωνται, ὅσον τὸ δυνατὸν, εὐλήπτως εἰς τοὺς μαθητὰς διά τινος ἀριθμοῦ μήλων, ἢ ὁμοίων τινῶν βοηθητικῶν μέσων. «Πρῶτον μὲν γὰρ, λέγει, περὶ λογισμοὺς ἀτεχνῶς παισὶν ἐξευρημένα μαθήματα μετὰ παιδιᾶς τε καὶ ἡδονῆς μανθάνειν· μήλων τέ τινων διανομαὶ καὶ στεφάνων πλείοσιν ἅμα καὶ ἐλάττοσιν, ἀμοιρούντων ἀριθμῶν τῶν αὐτῶν, καὶ πυκτῶν καὶ παλαιστῶν ἐφεδρείας τε καὶ συλλέξεως ἐν μέρει, καὶ ἑφεξῆς καὶ ὡς περύκασι γίγνεσθαι, καὶ δὴ καὶ παίζοντες

(1) π. τ. Ακού. 17. (2) Πολιτ. VIII. 3.
(3) Παναθην. 83.— (4) Λυκ. 16.—
(5) Νόμ. VII. (6) π. τ. λεκτ. Δημοσθ. δεινότ. 52.

(1) X, 79. (2) Νόμ. VII.

φιλίας ἅμα χρυσοῦ, καὶ χαλκοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ τοιούτων τινῶν ἄλλων κερδαινόντες.» Ἀλλὰ μετεχειρίζοντο πρὸς τοῦτο, καὶ μάλιστα οὐ μόνον εἰς τὸ διδασκαλεῖον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, τοὺς δακτύλους, ἢ καὶ τὰς ψήφους, ὅτε ἤθελον ἀκριβέστερον νὰ λογαριάσωσιν. Ὅθεν ὁ Ἀριστοφάνης (1) λέγει.

« Καὶ πρῶτον μὲν λόγισαι φαίλως,
μὴ ψήφοις, ἀλλ' ἀπὸ χειρός. »

Αἱ ψῆφοι αὗται κατὰ τὰς ἐπὶ τοῦ πίνακος θέσεις των εἶχον διάφορον ἀξίαν, ὡς βλέπομεν ἐκ τινος χωρίου τοῦ Πολυβίου (2), ὅπου ὁ Ἀπελλῆς λέγει· « *ὄντως γὰρ εἰσιν οὗτοι* (οἱ εὐνοούμενοι τῶν βασιλέων) παραπλήσιοι ταῖς ἐπὶ τῶν ἀβακίων ψήφοις· ἐκεῖναί τε γὰρ κατὰ τὴν τοῦ ψηφίζοντος βούλησιν ἄρτι χαλκοῦν καὶ παραυτίκα τάλαντον ἰσχουσιν. « ἀστεῖόν τι ἀπόφθεγμα, ὅπερ ὁ μὲν Διογένης Λαέρτιος (3) ἀποδίδει εἰς τὸν Σόλωνα, « ἔλεγε δὲ τοὺς παρὰ τοῖς τυράννοις δυναμένους παραπλησίους εἶναι τοῖς ψήφοις ἐπὶ τῶν λογισμῶν, καὶ γὰρ ἐκείνων ἑκάστην ποτὲ μὲν πλείω σημαίνειν, ποτὲ δὲ ἥττω. ὁ δὲ Πλούταρχος (4) εἰς τὸν Ὀρόντην ὀλίγον τι μεταβεβλημένος· καθάπερ οἱ τῶν ἀριθμητικῶν δάκτυλοι νῦν μὲν μυριάδας νῦν δὲ μονάδα τιθέναι δύνανται κ. τ. λ. » Οἱ δάκτυλοι ἰδίως ἐχρησίμευον διὰ τῆς σχηματίσεως διαφόρων σχημάτων πρὸς ἔκφρασιν ἀριθμῶν (5).

Ὅτε οἱ παῖδες ἦσαν ἤδη ἀρκετὰ γεγυμνασμένοι, ἄστε εἰμποροῦσαν νὰ ἀναγνώσωσι, καὶ νὰ καταλαμβάνωσι τὰ ὅσα ἀναγινώσκουν, τότε πρὸ πάντων ἤρχιζον τοὺς ποιητὰς, διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὁποίων ἐζήτουν νὰ ἐξασκῶσι τὸν νοῦν, νὰ μορφώσωσι τὴν καρδίαν, νὰ διεγείρωσι τὸ αἴσθημα τῆς κοσμιότητος καὶ τῶν χρηστῶν ἠθῶν, καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν ἔρωτα εἰς μεγάλας καὶ εὐγενεῖς πράξεις. Περὶ τούτων οὐ μόνον ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων (6), ὅστις ποτὲ μὲν ὁλόκληρα ποιήματα, ποτὲ δ' ἐκλεκτὰ χωρία ποιητῶν ἀναφέρει ἀπὸ στήθους, ἀλλὰ καὶ πολυειδεῖς σώζονται μαρτυρίαι, παριστῶσαι τὴν τοιαύτην διδακτικὴν μέθοδον ὡς κοινῶς παραδεδεγμένην. «Τοὐναντίον δ' Ἐρατοσθένει), λέγει ὁ Στράβων (7), οἱ παλαιοὶ φιλοσοφίαν τινὰ λέγουσι πρώτην τὴν ποιητικὴν, εἰσάγουσαν εἰς τὸν βίον ἡμᾶς ἐκ νέων, καὶ διδάσκουσαν ἤθη καὶ πάθη, καὶ πράξεις μεθ' ἡδονῆς· οἱ δὲ ἡμέτεροι καὶ μόνον ποιητὴν ἔφασαν εἶναι τὸν σοφόν· διὰ τοῦτο καὶ τοὺς παῖδας αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις πρώτιστα διὰ τῆς ποιητικῆς παιδεύουσιν, οὐ ψυχαγωγίας χάριν δήπουθεν ψιλῆς, ἀλλὰ σωφρονισμοῦ.» Σαφέστατα δ' ἐκφράζεται ὁ Πρωταγόρας μὲ τὰς παρὰ Πλάτωνι ἀξιολόγους ἐκείνας λέξεις, «οἱ δὲ διδάσκαλοι τούτων τε ἐπιμελοῦνται, καὶ ἐπειδὰν αὖ γράμματα μάθωσι, καὶ μέλλωσι ξυνήσειν τὰ γεγραμμένα, ὥσπερ τότε τὴν φωνὴν, παρατιθέασιν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν βάθρων ἀναγινώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα, καὶ ἐκμανθάνειν ἀναγκάζουσιν, ἐν οἷς πολλαὶ μὲν νουθετήσεις ἔνεισι, πολλαὶ δὲ διέξοδοι καὶ ἔπαινοι, καὶ ἐγκώμια παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵνα ὁ παῖς ζηλῶν μιμῆται καὶ ὀρέγηται τοιοῦτος γενέσθαι.» Πρὸ πάντων δὲ τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου ἐθεωροῦντο ὡς ἐμπεριέχοντα πρὸς διδασκαλίαν καὶ παράδειγμα ὅλα, ὅσα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ μορφώσωσι τὸν ἄνθρωπον *καλὸν καὶ ἀγαθὸν*, καὶ νὰ διεγείρωσι τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων (1), καθὼς τφόντι καὶ ὁ Νικήρατος οὕτω λέγει περὶ ἑαυτοῦ παρὰ τῷ Ξενοφῶντι (2)· «ὁ πατὴρ ἐπιμελούμενος ὅπως ἀνὴρ ἀγαθὸς γενοίμην, ἠνάγκασέ με πάντα τὰ Ὁμήρου ἔπη μαθεῖν καὶ νῦν δυναίμην ἂν Ἰλιάδα ὅλην καὶ Ὀδύσσειαν ἀπὸ στόματος εἰπεῖν.» Καὶ διὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους σημειόνει τοῦτο Δίων ὁ Χρυσόστομος (3), «κακεῖνον μὲν (Ὅμηρον) ὑπολαβεῖν θεῖον ἄνδρα καὶ σοφὸν, καὶ τοὺς παῖδας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰ ἔπη διδάσκειν.«

Τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχον καὶ ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Μουσικῆς, ἥτις φυσικὰ ἤρχιζεν ὀλίγον ὑστερώτερα, ἀπὸ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος δηλαδὴ, κατὰ Πλάτωνα (4). Καὶ ὁ Πρωταγόρας (ἔνθα ἀνωτέρω) λέγει· «Πρὸς δὲ τούτοις ἐπειδὰν κιθαρίζειν μάθωσιν, ἄλλων αὖ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν.» Ἀλλ' ἡ Μουσικὴ, περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὁποίας ἀπὸ τὴν σύνοψιν τῆς ἀρχαιότητος ὁ Ἀριστοτέλης ἐξόχως ὁμιλεῖ (5), ἔπρεπε κατ' αὐτὸν οὐ μόνον *ἡδονῆς χάριν* νὰ διδάσκηται, ἂν καὶ ὁμολογῇ καὶ ὁ ἴδιος ὅτι συνήθως οὕτω συνέβαινεν, ἀλλὰ πρὸς τὴν *ἐν τῇ σχολῇ διαγωγὴν*, ἥτοι ὑπὲρ τοῦ *καλῶς σχολάζειν*. Δὲν ἦτον ἀναγκαῖον μέρος τῆς παιδείας (διὸ καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότεροι εἰς παιδείαν ἔταξαν, οὐχ ὡς ἀναγκαῖον, οὐδὲν γὰρ ἔχει τοιοῦτον, οὐδ' ὡς χρήσιμον, ὥσπερ τὰ γράμματα,» ἀλλ' ἐθεωρεῖτο ὡς εὐγενὴς καὶ ἀξιόλογος ἐνασχόλησις εἰς τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως καὶ διασκεδάσεως, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· «ὅτι μὲν τοίνυν ἐστὶ παιδεία τις, ἣν οὐχ ὡς χρησίμην παιδευτέον τοὺς υἱεῖς, οὐδ' ὡς ἀναγκαίαν, ἀλλ' ὡς ἐλευθέριον καὶ καλὴν, φανερόν ἐστιν.»

Ἡ λύρα εἴτε κιθάρα (διότι ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐνυπάρχουσα διαφορὰ πολλάκις παραβλέπεται) ἦσαν τότε τὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἐξόχως, ἢ καὶ μόνα αὐτὰ ἐθεωροῦντο ὡς τὰ κατάλληλα διὰ τὸν ἐλεύθερον μουσικὰ ὄργανα. Δι' ἱκανὸν χρόνον καὶ ὁ αὐλὸς ἦτο λίαν προσφιλὴς εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἔχασε τὴν ὑπόληψίν του, ὄχι μόνον διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀσχημίζων τὸ πρόσωπον, ἀλλὰ κυρίως διότι δὲν ἐσυγχώρει τὴν ταυτοχρόνως μεταχείρισιν τῆς φωνῆς. «Προσθῶμεν δὲ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (6), ὅτι συμβέβηκεν ἐναντίον αὐτῷ (τῷ αὐλῷ) πρὸς παιδείαν καὶ τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὔλησιν· διὸ καλῶς ἀπεδοκίμασαν αὐτοῦ οἱ πρότερον τὴν χρῆσιν ἐκ τῶν νέων καὶ τῶν ἐλευθέρων, καί περ χρησάμενοι τὸ πρῶτον αὐτῷ.» Καὶ παρακατιὼν λέγει· «διὸ καὶ τὴν αὐλη-

(1) Σφ. 656, παράβαλε Θεόφρ. Χαρ. 14. 23. 24.
(2) V, 26. (3) Λ, 59. (4) Ἀποφθ. βασιλ.
(5) Ἀλκίφρ. ἐπιστ. 26 κτλ. (6) Νόμ. VII. (7) Α, 2. 3.

(1) Ἰσοκρ. Παναγ. 95, Bekk. (2) Συμπόσ. Γ', 5.
(3) Λόγ. XI. σ. 308. Ρεισκ. (4) Νόμ. VII.
(5) Πολιτ. VIII. 3. (6) Πολιτ. VIII, 6.

παρὰ τὰς ἄλλας μαθήσεις προέκριναν ὁ νομοθέτης. — Ὅθεν ὡς μεγάλων τινῶν ἀγαθῶν ἀποστερούμενοι τοὺς σγραμμάτων διωρθώσατο τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ, καὶ δημοσίᾳ ἐπιμελείᾳ τε καὶ δαπάνῃ ἤλωσε, » ἔχει ὁλίγον κῦρος. — Τοιαῦτα κατεστήματα κατὰ πρῶτον πολὺ μεταγενεστέρως ἀνηγέρθησαν.

Ἐν γενει ἔμενεν εἰς τὴν εὐσυνειδησίαν τῶν γονέων ἡ περὶ τῆς παιδεύσεως τῶν παίδων αὐτῶν φροντίς, καὶ μάλιστα εἰμπορούσάν τινες νὰ μείνωσιν ἐστερημένοι πάσης μαθήσεως, ὡς ὁ παρ' Ἀριστοφάνει (ἐππ. 1234) Ἀλλαντοπώλης. Ἐν τούτοις τοιαῦται περιστάσεις σπανίως συνέβαινον, καὶ ἡ καθηκουσα εἰς τὰ σχολεῖα φοίτησις ἐφαίνετο τόσον σύνηθες καὶ ἀναγκαῖον, ὥστε οἱ Τροιζήνιοι, ὅτε αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία τῶν Ἀθηναίων ἕνεκα τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου κατέφυγον εἰς αὐτούς, ἐκτὸς τῆς λοιπῆς περιποιήσεως, καὶ διδασκάλους ἐφρόντισαν διὰ τὰ παιδία ταῦτα. «Καὶ τρέφειν ἐφαρίσαντο, λέγει ὁ Πλούταρχος (1), δημοσίᾳ, δύο ὀβολοὺς ἑκάστῳ διδόντες, καὶ τῆς ἀτάκτου λαμβάνειν τοὺς παῖδας ἐξεῖναι πανταχόθεν· ἔτι δ' ὑπὲρ αὐτῶν διδασκάλους τελεῖ μισθούς.» Ἀπὸ δὲ τῆς παρ' Αἰλιανῷ (2) εἰδήσεως, φαίνεται πόση ἦτον ἡ ἀξία, ἣν ἔδιδον εἰς τὰ γράμματα. «Νίκα, λέγει, τῆς θαλάσσης ἦξαν οἱ Μιτυληναῖοι τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων τιμωρίαν ἐκείνην ἐπήρτησαν, γράμματα μὴ μανθάνειν τοὺς παῖδας αὐτῶν, μηδὲ μουσικὴν διδάσκεσθαι πασῶν κολάσεων ἡγησάμενοι βαρυτάτην εἶναι ταύτην, ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀμουσίᾳ καταβιώναι.» περὶ τοῦ ἀξιοπίστου αὐτῶν δύναται ἕκαστος νὰ κρίνῃ ὅπως θέλει. Μάλιστα πλεῖστον ἐκέρδαινε ἀπὸ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν τῶν γονέων, ἐπειδὴ εἰς αὐτοὺς μάλιστα ἦτον ἐπιτετραμμένη ὅλως ἡ ἐκλογὴ τῶν διδασκάλων. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐκλογὴ πολλάκις ἐγίνετο μὲ τὴν μεγαλητέραν ἀδιαφορίαν, καὶ μεγάλην ἐπιρροὴν εἶχον ἐπ' αὐτῆς αἱ συντάσεις καὶ ἄλλα αἴτια· οὕτω λέγει τοὐλάχιστον περὶ τῆς ἐποχῆς του ὁ Πλούταρχος (3)· «Νῦν δέ τις καὶ καταπτύσειε τῶν πατέρων ἐνίων, οἵτινες πρὶν δοκιμάσαι τοὺς μέλλοντας διδάσκειν, δι' ἀγνοιαν, ἐσθ' ὅτε καὶ δι' ἀπειρίαν ἀνθρώποις ἀδοκίμοις καὶ παρασήμοις ἐγχειρίζουσι τοὺς παῖδας·» καὶ ἀμέσως μετὰ ταῦτα· «ἐνίοτε γὰρ εἰδότες, αἰσθομένων μᾶλλον αὐτοῖς τοῦτο λεγόντων, τὴν ἐνίων τῶν παιδευτῶν ἀπειρίαν ἅμα καὶ μοχθηρίαν, ὅμως τούτοις ἐπιτρέπουσι τοὺς παῖδας· οἱ μὲν ταῖς ἀρεσκομένων ἠττώμενοι κολακείαις· εἰσὶ δὲ οἱ δεομένοις χαριζόμενοι φίλοις.»

Οἱ διδάσκαλοι ἦσαν μὲν κάπως ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς πολιτείας, καὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ Σόλωνος (κατὰ τὸν Αἰσχίνην ἐν τῷ κ. Τιμάρχ.) ἦσαν κάποιαι ἀρχαὶ ἐπὶ τούτῳ ὡρισμέναι, πιθανῶς οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονευόμενοι *παιδονόμοι*, ὡς καὶ ὁ Πλάτων (4) ἐκφράζεται τὴν ἐπιθυμίαν του ὅτι πρέπει νὰ ἐκλεχθῇ « ἄρχων, ὁ τῆς παιδείας ἐπιμελητὴς

(1) Θεμιστ. 10.
(2) Ποικ. Ἱστ. Ζ', Ιϛ'. (3) Π. παιδ. ἀγωγ. 7.
(4) Νόμ. VI.

κατὰ θηλειῶν τε καὶ ἀρρένων· » ἀλλ' ἡ ὑπηρεσία αὐτῶν ἀνεφέρετο μόνον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὡρισμένων τινῶν νόμων κυρωσάντων τὴν ἠθικήν. Τοιαῦτα περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν διδασκάλων καὶ περὶ τῆς μισθοῦ αὐτῶν μόλις ἐμερίμνα ἡ πολιτεία, εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι ἀπαιτεῖτο εἰς τοῦτο κάποια ἡλικία. Ἐπειδὴ καὶ οἱ *γονεῖς τῶν παίδων* ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν ἡλικίαν ὑπερ τὴν τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν. Ὅθεν καὶ τινες χωρὶς νὰ παρατηρήσωσιν τὴν ἡλικίαν καὶ ἱκανότητα αὐτῶν, ὑπὸ ἐνδείας κινούμενοι ἐπρόσλαβον ἕνεκα μόνον ἐνισχυλοῦντο εἰς τοῦτο τὸ ἔργον, ἰδίως δὲ ἐπαγγέλλοντο τὸν γραμματοδιδάσκαλον. Ἐκ τούτου καὶ ὁ Λουκιανὸς (1) ἀστεῖος ἐπαρμόζει τὴν τοιαύτην κατάστασιν καὶ εἰς τοὺς ἐν ᾅδῃ· «πολλῷ δ' ἂν οἶμαι, λέγει, μᾶλλον ἐγέλας, εἰ ἐθέασω τοὺς παρ' ἡμῖν βασιλεῖς καὶ σατράπας πτωχεύοντας παρ' αὐτοῖς, καὶ ἤτοι ταριχοπωλοῦντας ὑπ' ἀπορίας, ἢ τὰ πρῶτα διδάσκοντας γράμματα.» Ἄλλοι μάλιστα ἐμίσθωναν ἑαυτοὺς ὡς συνεργοὺς εὐσωμάτων διδασκάλων, καθὼς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀφ' ὧν λέγει ὁ Δημοσθένης (2) περὶ τῆς τύχης τοῦ Αἰσχίνου κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, τοῦ ἀποίου ὁ πατὴρ παρά τινι τοιούτῳ διδασκάλῳ ἦτο. Τὸ χωρίον τοῦ Δημοσθένους περιέχει καὶ ἄλλας μερικὰς λεπτομερείας, ἱκανὰς νὰ μᾶς παρέχωσιν ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ ἀττικοῦ παιδαγωγείου. « Δι' ἣν (τύχην), λέγει, παῖς μὲν ὤν μετὰ πολλῆς ἐνδείας ἐτράφης, ἅμα τῷ πατρὶ πρὸς τῷ διδασκαλείῳ προσεδρεύων, τὸ μέλαν τρίβων, καὶ τὰ βάθρα σπογγίζων καὶ τὸ παιδαγωγεῖον ἀορῶν, οἰκέτου τάξιν, οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων.» Ὅμοιόν τι διηγεῖται περὶ τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος (3) « καὶ σὺν τῷ πατρὶ γράμματα διδάσκειν λυπροῦ τινος μισθαρίου.» Ἐκ πάντων τούτων βλέπομεν ὅτι τὸ ἔργον τούτων, « τῶν τὰ πρῶτα γράμματα διδασκόντων, » δὲν εἶχεν ἰδιαιτέραν τινὰ ὑπόληψιν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἀλκιβιάδου ζητήσαντος παρὰ τοιούτοις διδασκάλοις τὰ Ὁμήρου ποιήματα, « ἑτέρου δὲ φήσαντος, » λέγει ὁ Πλούταρχος (4), «ἔχειν Ὅμηρον ὑφ' αὐτοῦ διωρθωμένον· εἶτ' ἔφη, γράμματα διδάσκεις, Ὅμηρον ἐπανορθοῦν ἱκανὸς ὤν, καὶ οὐχὶ τοὺς νέους παιδεύοις ; » Παιδία εὐκαταστάτων γονέων δὲν ἐπήγαινον εἰς τοιούτους ἐξ ἀνάγκης διδασκάλους, ὡς ὁ Δημοσθένης μὲ ἐνδόμυχον συναίσθησιν ἑαυτοῦ λέγει (π. Στεφ.), « ἐμοὶ μὲν τοίνυν ὑπῆρξεν, Αἰσχίνη, παιδὶ μὲν ὄντι φοιτᾶν εἰς τὰ προσήκοντα διδασκαλεῖα· » ἀλλ' ἐκ τῆς κατωτέρας τάξεως τῶν πολιτῶν εὕρισκον πάντοτε μαθητὰς οἱ τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἕνεκα τῆς εὐτελείας τῶν διδάκτρων.

Ὁποῖός τις περίπου ἦν ὁ μισθὸς τῶν διδασκάλων, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω. Ἐπειδὴ ἀφ' ὅτου οἱ Ῥήτορες καὶ οἱ Σοφισταὶ ἐπληρώνοντο, δὲν δύνατό τις ὀπισθοπορικῶς νὰ εἰκάσῃ καὶ περὶ τῶν προγ-

(1) Νεκυομ. 17.
(2) Περὶ Στεφ.— παράβαλε καὶ Ἀπολλώνιον καὶ Διβάν. ἐν βίῳ Αἰσχίνου. (3) Χ. 4.
(4) Ἀλκιβ. 7.

γουμένων. Ἀλλ' ἕτερόν τι εἰσόδημα, ἐκτὸς τοῦ ἐπιτηδεύματος των δὲν εἶχον, ὡς ἤδη ἐρρέθη, καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν ἐκρέματο ἡ εὐδαιμονία των. Τοῦτο ἕνεκα ὁ Αἰσχίνης (κ. Τιμάρχ. λέγει· « Οἷς ἔστιν ὁ μὲν βίος ἀπὸ τοῦ σωφρονεῖν, ἡ δ' ἀπορία ἐκ τῶν ἐναντίων. » Καὶ κατὰ ποίαν προθεσμίαν ἐπληρώνοντο οἱ διδάσκαλοι δὲν λέγεται τόσον εὐκρινῶς. Κατὰ τὸν Θεόφραστον δύναται νὰ φανῇ ὅτι κατὰ μῆνα ἐπληρώνοντο, ἐπειδὴ λέγει περὶ ἑνὸς μικρολόγου· « καὶ τὸν Ἀνθεστηριῶνα τὸν ὅλον μὴ πέμπειν αὐτοὺς (τοὺς παῖδας) εἰς τὰ μαθήματα διὰ τὸ θέας εἶναι πολλάς, ἵνα μὴ τὸν μισθὸν ἐκτίνῃ. » Ἐν τούτοις εἰμπορεῖ νὰ ἦναι ὁ ἀριθμὸς καθὼς ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἀστεῖόν τι ἀνέκδοτον περὶ τοῦ Στρατονίκου (ἂν καὶ αὐτὸς δὲν ἦτο γραμματικός, ἀλλὰ καθαριστής)· « διδάσκων γὰρ κιθαριστάς, ἐπειδὴ ἐν τῷ διδασκαλείῳ εἶχεν ἑνὸς μὲν εἰκόνας τῶν Μουσῶν, τοῦ δὲ Ἀπόλλωνος μίαν, μαθητὰς δὲ δύο, πυνθανομένου τινος πόσους ἔχοι μαθητάς, ἔφη, σὺν τοῖς θεοῖς δώδεκα· » παράβαλε Διογένην Λαέρτιον (VI, 69), ὅστις τὰ αὐτὰ σχεδὸν διηγεῖται περὶ τοῦ Διογένους. Ἐκ τούτων εἰμπορεῖ τις ταυτοχρόνως νὰ συμπεράνῃ, ὅτι μερικὰ σχολεῖα εἶχον καὶ πολὺ μεγαλοπρεπῶς καὶ κομψῶς κατεσκευασμένους τόπους. Ἄλλως δὲ ἐκτὸς τῶν βάθρων, καθισμάτων διὰ τὰ παιδία ὑψηλοτέρων ἤτοι κατὰ βαθμούς, τίποτ' ἄλλο δὲν μνημονεύεται. Ἐπειδὴ ἂν ὁ *θρόνος*, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνήθως ἄντικρυ εἰς τὰ βάθρα ἐκάθηντο οἱ σοφισταὶ ἐν καιρῷ παραδόσεως, ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα, δυνατὸν νὰ ἐπιδέχηται ἀμφιβολίας. Περὶ τῆς ἐκφράσεως *θρόνος* καὶ *βάθρα* ἰδὲ κυρίως τὸν Βυττεμβάχιον. (1).

Ἀφ' ὅσα διηγεῖται ὁ Ἰουστῖνος (2) περὶ τοῦ Διονυσίου, ὅτε τὸν γραμματοδιδάσκαλον ἐπαγγελλόμενος ἐδίδασκε τοὺς παῖδας ἐν τριόδῳ, δύναται νὰ εἰκάσῃ τις, ὅτι μερικοὶ διδάσκαλοι ἐπὶ τῶν ἀγυιῶν, καὶ ἰδίως εἰς τὰς τριόδους ἐδίδασκον, καὶ ταύτην τὴν εἰκασίαν ὑποστηρίζει ὁ Κ. Φ. Ἑρμάννος (3) βασιζόμενος εἰς τὰ παρὰ τῷ Δίωνι τῷ Χρυσοστόμῳ. Τοῦτο βεβαίως εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἁρμόζει. Ἐν τούτοις λέγεται παρὰ τῷ Δίωνι (1), « οἱ γὰρ τῶν γραμμάτων διδάσκαλοι μετὰ τῶν παίδων ἐν ταῖς ὁδοῖς κάθηνται.» Τὸ δὲ νὰ θελήσῃ τις ἐκ τούτου νὰ παράγῃ τὸ ὄνομα *τὸ ἐκ τριόδου σχολεῖα* εἶναι πολὺ βεβιασμένον. Ἡ παροιμιώδης φράσις *ἐκ τριόδου*, e trivio, κυρίως λέγεται διὰ πᾶν ὅ,τι πολὺ σύνηθες καὶ κοινὸν (*συνεχῶς πεπατημένον*) εἶναι, ἐπειδὴ αἱ τρίοδοι συνήθως εἶναι αἱ πολυανθρωπότατοι θέσεις τῶν πόλεων. Οὕτω παραδείγματος χάριν παρὰ τῷ Λουκιανῷ (5) λέγεται *ἐκ τριόδου ἀρετή*, καὶ τοιαῦτά τινα. Τὴν καλλιτέραν δ' ἐξήγησιν μᾶς παρέχει ὁ αὐτὸς (6) λέγων· « οὐδ' ἀναίνομαι πολυπλάθου ἀκούειν, εἰ καὶ φαυλότερος ἐμοὶ ὁ πηλὸς, οἷος ἐκ τριόδου, δόρβορός τις παρὰ μικρόν.»

Τὰ μαθήματα ἤρχιζον *ἅμα τῇ πρωΐᾳ*· καθὼς οἱ ἄνδρες, οὕτω καὶ οἱ παῖδες ἐσυνήθιζον νὰ ἐγείρωνται πολὺ πρωΐ· «ἡμέρας δὲ ὄρθρου τε ἐπανιόντων,» λέγει ὁ Πλάτων (7) «παῖδας μὲν πρὸς διδασκάλους που τρέπεσθαι χρεών.» Καὶ τῳόντι οὕτω συνέβαινεν. Μάλιστα ὑπῆρχε, κατὰ τὸν Αἰσχίνην, νόμος τις τοῦ Σόλωνος ἐπιτάσσων τὰ ἑξῆς· « οἱ δὲ τῶν παίδων διδάσκαλοι ἀνοιγέτωσαν μὲν τὰ διδασκαλεῖα *μὴ πρότερον ἡλίου ἀνιόντος*, κλειέτωσαν δὲ πρὸ ἡλίου δύνοντος.» Οὕτω συνέβαινεν καὶ εἰς ἄλλους τόπους, καθὼς πληροφορούμεθα ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην (8), ὅστις διηγεῖται, ὅτι οἱ Θρᾷκες ἐπέπεσαν ἐπὶ τῶν Μυκαλησσίων, καὶ κατέκοψαν πάντας τοὺς εἰς τὸ διδασκαλεῖον συνηθροισμένους παῖδας. Ἡ ἔφοδος ἐγεινεν *ἅμα τῇ ἡμέρᾳ* καὶ «*ἐπιπεσόντες*, λέγει, διδασκαλείῳ παίδων, ὅπερ μέγιστον ἦν αὐτόθι καὶ ἄρτι ἐτυχον εἰσεληλυθότες κατέκοψαν πάντας.» — Καθὼς πληροφορούμεθα ἤδη ἐκ τοῦ ἀνωτέρω νόμου, οἱ μαθηταὶ ἤρχοντο εἰς τὸ διδασκαλεῖον καὶ μετὰ μεσημβρίαν, *μετὰ τὸ ἄριστον*, καὶ ἔτι σοφέστερον λέγει τοῦτο ὁ Λουκιανὸς (9) « καὶ οἱ λοιπὸν, ὥσπερ οἱ παῖδες, ἀφ' ἕω καὶ ἕως καὶ μετ' ἄριστον, μαθησόμενοι τὴν τέχνην. » Πῶς δὲ συνεδέοντο μὲ τὰ μαθήματα αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις περὶ τούτου ἄλλοτε.

(1) Δόγ. ΛΒ'. (2) κ. Ἀφόβ. 1.
(3) VI, 9, 3.

(1) Σὲ Πλουταρχ. π. Ἀκου. 12· Σημ. I. σελ. 375.
(2) XXI. 5.— (3) Εἰς Λουκιαν. π. δ. ἱστορ. συγγρ. (4) XX. (5) π. Περεγρ. Τελ.
(6) Προμ. 1. (7) Νόμ. VII. (8) Ζ'. 29.
(9) π. Παρασίτ. 61.

τὰ δάκρυα... ἠθέλησε δὲ νὰ τὸ δώσῃ πρὸς τὸν σύζυγόν της, ἀλλὰ τὴν ἐγκατέλιπαν αἱ δυνάμεις της, καὶ αὐτὸ ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ στρατηγοῦ. Οὗτος δὲ τὸ ἥρπασεν ἀμέσως, καὶ πλησιάσας εἰς τὸν φανὸν ἀνέγνωσε τὰ ἑφεξῆς·

«Ὑγιαίνετε, κυρία, ὑγιαίνετε διὰ παντός· ἀλλὰ δὲν ἐδυνήθην νὰ μείνω ψυχρὸς καὶ ἀπαθὴς ἀπέναντι τῆς ἐδελυρᾶς συκοφαντίας ἥτις ἐπροσπάθει νὰ στιγματίσῃ τὴν εὐγενῆ καὶ καθαρὰν σας καρδίαν. Ἔμελλα ν' ἀναχωρήσω αὔριον, καὶ ὑπακούσας εἰς τὰς θελήσεις σας, νὰ ἀναχωρήσω ἀπὸ τὸν τόπον ὅπου κατοικεῖτε. Δὲν ἐγόγγυσα πώποτε, διότι, ὡς καὶ ὑμεῖς, ἐσεβάσθην τὸν ἱερὸν δεσμὸν ὅστις σᾶς συνδέει μετ' ἄλλου. Πράττω ὅμως πλειότερον ἀφ' ὅσον ἐζητήσατε· ἀναχωρῶ ἀπόψε διὰ νὰ μὴν ἐπιστρέψω πλέον. Ὑγιαίνετε, κυρία· ὁ Θεὸς νὰ διαχύσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σας ἀξίας ν' ἀπολαύῃ πάσης εὐδαιμονίας, τὰς πολυτιμοτάτας εὐλογίας του. Ἐνίοτε δέ, ὅταν προσεύχεσθε, ἀνακαλῆτε εἰς τὴν μνήμην σας καὶ τὸν

πιστὸν δοῦλόν σας

Ὀσμόνδον Σερενύ.»

Δάκρυα κατέβρεξαν τὸ πρόσωπον τοῦ στρατηγοῦ.

— Ἑλένη!... ἀνέκραξε μὲ φωνὴν σπαριξικάρδιον ὁρμήσας πρὸς τὴν κλίνην της.

Ἀλλ' ἡ Ἑλένη δὲν ἔζη πλέον!

Τὸ πρόσωπόν της διετήρει τὴν γαληνίαν ἀγανάκτησιν ψυχῆς καθαρᾶς καὶ εὐγενοῦς, ἀνάνδρως συκοφαντηθείσης. Βιᾷ μάτην ὁ στρατηγὸς, λαβὼν τὰς εἰσέτι θερμὰς χεῖράς της τὴν ἐκάλει... Τὴν ἀνεσήκωσεν εἰς τὰς ἀγκάλας του κράζων·

— Συγχώρησόν με!... συγχώρησόν με!....

Ἀλλ' ἡ Ἑλένη ἔκειτο ἄπνους! εἶχεν ἤδη προφέρει τὸν τελευταῖον λόγον, λόγον ἀθωότητος, λύπης, θάρρους καὶ ἀρετῆς, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐπιπλήξεως.

ΠΕΡΙ

ΑΝΑΤΡΟΦΗΣ

ΤΩΝ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

(Συνέχεια. Ἴδε Φυλλ. Ξς'.)

—o—

Ὁ παιδαγωγὸς ἦτο δοῦλός τις. Ἐξελέγοντο δὲ ὡς παιδαγωγοὶ βεβαίως ὄχι μόνον οἱ φρονιμώτατοι καὶ ἐπιεικέστατοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνωτέρας παιδείας κάτοχοι. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο σπανίως συνέβαινε, καὶ εἰς εὐκαταστάτους οἰκογενείας· οὕτω περιγράφει ὁ Πλάτων (Λύσ.) τοὺς τοῦ Μενεξένου καὶ Λύσιος ὑποβαρβαρίζοντας. Δεινότερα δ' ὁμιλεῖ ὁ Πλούταρχος (1) περὶ τῆς ἀσυνειδησίας τῶν συγχρόνων του γονέων «ἐπεὶ νῦν γε τὸ γινόμενον πολλοῖς ὑπερβαλλόντως καταγέλαστόν ἐστι· τῶν γὰρ δούλων τῶν σπουδαίων τοὺς μὲν γεωργοὺς ἀποδεικνύουσι, τοὺς δὲ ναυκλήρους, τοὺς δὲ ἐμπόρους, τοὺς δὲ οἰκονόμους, τοὺς δὲ δανειστάς· ὅ,τι δ' ἂν εὕρωσιν ἀνδράποδον οἰνόληπτον καὶ λίχνον πᾶσαν πραγματείαν ἄχρηστον, τούτῳ φέροντες ὑποβάλλουσι τοὺς υἱούς.»

Οἱ παιδαγωγοὶ λοιπὸν οὗτοι παρακολούθουν τοὺς παῖδας πανταχοῦ, ἰδίως δὲ εἰς τὸ Σχολεῖον καὶ εἰς τὸ Γυμνάσιον, καθὼς πληροφορούμεθα ἤδη ἀπὸ τὴν Αὐσιν τοῦ Πλάτωνος, ὅπου ῥητῶς λέγεται: «τί δὲ ποιῶν αὖ οὗτος ὁ παιδαγωγός σου ἄρχει; Ἄγων δήπου, ἔφη, εἰς διδασκάλου·» καὶ μεταξὺ τῶν νόμων τοῦ Σολωνος ὑπῆρχε κατὰ τὸν Αἰσχίνην (κ. Τιμάρχ.) νόμος τις «*περὶ παιδαγωγῶν ἐπιμελείας*,» ἀφορῶν αὐτὴν ταύτην τὴν εἰς τὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια φοίτησιν. Οἱ παιδαγωγοὶ ἔφερον τὰ βιβλία τῶν παίδων καὶ τἆλλα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ Σχολεῖον, ἔφερον τὴν κιθάραν, ἂν καὶ πολλάκις καὶ ἰδιαίτεροι δοῦλοι ἔφερον αὐτὴν (2). Δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸν ἂν οἱ παιδαγωγοὶ ἔμενον παρόντες εἰς τὰ Σχολεῖα, καθὼς εἰς τὰ γυμνάσια, ἢ ἐπανήρχοντο διὰ νὰ ἄγωσι τοὺς παῖδας εἰς τὴν οἰκίαν. Ἐπειδὴ ἂν καὶ τὸ κυριώτερον οἴκημα τοῦ Σχολείου ὀνομάζηται *παιδαγωγεῖον* (τὸ ὁποῖον καὶ *φοιτεῖον* ὠνομάζετο), ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τοὺς παιδαγωγούς. Ἄλλως τε ἦτον ἀπηγορευμένον εἰς πάντα ἄνδρα, καὶ μάλιστα ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἢ εἰς τὸ Σχολεῖον εἴσοδος ἐν καιρῷ παραδόσεως, ἐξαιρουμένων τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν τοῦ διδασκάλου. «καὶ μὴ ἐξέστω, λέγει ὁ Αἰσχίνης (3), τοῖς ὑπὲρ τὴν τῶν παίδων ἡλικίαν οὖσιν εἰσιέναι τῶν παίδων ἔνδον ὄντων, ἐὰν μὴ υἱὸς διδασκάλου, ἢ ἀδελφὸς, ἢ θυγατρὸς ἀνήρ· ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτ' εἰσίῃ, θανάτῳ ζημιούσθω.» Ἀλλ' εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους φαίνεται ὅτι δὲν διετηρεῖτο αὐστηρῶς ὁ νόμος οὗτος τοῦ Σόλωνος· ἐπειδὴ ὁ Θεόφραστος μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ λάλου ἀναφέρει καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπάγει εἰς τὰ Σχολεῖα καὶ τὰς παλαίστρας, καὶ διὰ τῶν ἀδολεσχιῶν του ἐμποδίζει ἀπὸ τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων καὶ μαθητάς. Βαθεῖα δὲ οἱ νέοι ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τούτων τῶν παιδαγωγῶν μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Τερεντίου (4) καὶ τοῦ Πλουτάρχου (5). Παράδειγμα παιδαγωγοῦ μὲ ἀρχαῖα ἤθη, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἤθελε νὰ ὑπακούσῃ ὁ νέος, εὑρίσκεται παρὰ τῷ Πλαύτῳ (6).

Ἀπὸ τοῦδε ἤρχιζε καὶ ἡ διδασκαλία, ἥτις ἐν γένει ἐκτὸς τῆς οἰκίας ἐγίνετο, καὶ ἦτο διαμεμερισμένη εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ Γυμνάσια. Ἀληθινὰ ὁ Σωκράτης πρὸ Πλάτωνι (Πρωταγ.) διηγεῖται ὅτι· «Κλεινίας τὸν Ἀλκιβιάδου ταυτουὶ νεώτερον ἀδελφὸν ἐπιτρεψάων ὁ αὐτὸς ἀνὴρ Περικλῆς, δεδιὼς περὶ αὐτοῦ, μὴ διαφθορῇ δή ὑπὸ Ἀλκιβιάδου, ἀποσπάσας ἀπὸ τούτου, καταθέμενος ἐν Ἀρίφρονος ἐπαίδευε, καὶ πρὶν ἐξ μῆνας γεγονέναι ἀπέδωκε τούτῳ, οὐκ ἔχων ὅ,τι χρήσαιτο αὐτῷ.» ἀλλ' εἰς τὰς λέξεις ταύτας δὲν ὑπάρχει ἡ ἐλαχίστη ἔννοια ἰδιωτικῆς κατ' οἶκον διδασκαλίας, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Κράμερ (1). Τοὐναντίον εἶναι κατάδηλον ὅτι τὸ *ἐπαίδευε* κυρίως σημαίνει τὴν ἡπειρώταν οἰκιακὴν παιδείαν. Ἐπειδὴ διὰ νὰ χωρίσῃ ὁ Περικλῆς τὸν Κλεινίαν καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην ὡς πρὸς τὰ μαθήματα, δὲν ἐχρειάζετο νὰ κάμῃ ἄλλο τι, εἰμὴ νὰ τοὺς στείλῃ εἰς δύο διαφόρους διδασκάλους.

Ἀπὸ ποῖον δ' ἔτος τῆς ἡλικίας των ἤρχιζον κυρίως νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ σχολεῖα, οὐδαμοῦ λέγεται ῥητῶς [καθὼς εἴδομεν προλαβόντως, ὅτι καὶ τὸ πότε παραδίδοντο οἱ παῖδες εἰς τοὺς παιδαγωγοὺς δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς]. Ὁ Πλάτων φαίνεται μὲν ὅτι μέχρι τοῦ δεκάτου ἔτους μόνον προτρέπει τοὺς παῖδας εἰς τὰ γυμνάσιον, ἢ κυρίως εἰς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, λέγων (2)· «μετὰ δὲ τὸν ἑξέτη καὶ τὴν ἑξέτιν διακρινέσθω μὲν ἤδη τὸ γένος ἑκατέρων. — πρὸς δὲ τὰ μαθήματα τρέπεσθαι χρεὼν ἑκατέρους· τοὺς μὲν ἄρρενας ἐφ' ἵππων διδασκάλους καὶ τόξων καὶ σφενδονήσεως·» καὶ ὅτι τὸ δέκατον ἔτος διορίζει δι' ἔναρξιν εἰς τὰ *γράμματα*, ἀλλὰ τοῦτο πραγματικῶς σπανίως συνέβαινε, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀξιώματός τινος, τὸ ὁποῖον καὶ τὴν σήμερον πολὺ συχνὰ ἀκούομεν, ἔστελλον τοὺς παῖδας εἰς τὰ σχολεῖα πολὺ πρωϊαίτερον διὰ νὰ μὴ κάμωσι *τρέλλας* εἰς τὴν οἰκίαν. Οὕτω λέγει ὁ Λουκιανὸς (3) «ἐπεὶ καὶ αἱ τίτθαι τοιάδε λέγουσι περὶ τῶν παιδίων, ὡς ἀπιτέον αὐταῖς ἐς διδασκάλου· καὶ γὰρ ἂν μηδέπω μαθεῖν ἀγαθόν τι δύνωνται, ἀλλ' οὖν φαῦλον οὐδὲν ποιήσουσιν ἐκεῖ μένοντες.» Ὄχι πολὺ διαφορετικὰ παρὰ τὸν Πλάτωνα διηγεῖται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (4) τὴν *μέχρι πέντε ἐτῶν ἡλικίαν* σημειώνων ὡς ἡλικίαν· «ἣν οὔπω πρὸς μάθησιν καλῶς ἔχει προσάγειν οὐδεμίαν, οὔτε πρὸς ἀναγκαίους πόνους.» ἀκολούθως λέγει· «διελθόντων δὲ τῶν πέντε ἐτῶν τὰ δύο μέχρι τῶν ἑπτὰ, δεῖ θεωρεῖν ἤδη γίγνεσθαι τῶν μαθήσεων, ἃς δεῖ μανθάνειν αὐτούς.» Μὲ ταῦτα ἐννοεῖ ἀναμφιβόλως τὴν Γυμναστικὴν, ἥτις κατ' αὐτὸν πρέπει ἐπίσης νὰ προηγῆται τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας· ἐπειδὴ ἐν τῷ Πολιτειῶν VIII. 3. λέγει· «ἐπεὶ δὲ φανερὸν, πρότερον ταῖς ἕξεσιν ἢ τῷ λόγῳ παιδευτέον εἶναι, καὶ περὶ τὸ σῶμα πρότερον ἢ τὸν διάνοιαν, δῆλον ἐκ τούτων ὅτι παραδοτέον τοὺς παῖδας γυμναστικῇ καὶ παιδοτριβικῇ.» Ἂν ὅμως ἡ ἔναρξις μὲ γράμματα ἐγίνετο, περὶ τούτου οὐδεμία διασάφησις ὑπάρχει.

Καθόσον ἀφορᾷ τὰ σχολεῖα, ἐν γένει ἡ πολιτεία μικρὸν μέρος ἐλάμβανεν εἰς τὴν περὶ τούτων φροντίδα, καὶ τοὺς παρὰ Πλάτωνι (Ἀλκιβ. Ι.) λόγους τοῦ Σωκράτους· «τῆς δὲ σῆς γενέσεως, ὦ Ἀλκιβιάδη, *καὶ τροφῆς καὶ παιδείας* ἄλλου ὁτουοῦν Ἀθηναίων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδενὶ μέλει, εἰ μή τις ἐραστὴς σου τυγχάνει ὤν·» δυνάμεθα ἐξ ὁλοκλήρου ἐνταῦθα ἰδίως ν' ἀναφέρωμεν. Ἀληθινὰ ὑπῆρχον νόμοι ἀφορῶντες τὴν πρὸς τὰ Σχολεῖα φοίτησιν, ὡς παρὰ Πλάτωνι (Κρίτων) λέγεται· «Ἀλλὰ τοῖς περὶ τὴν τοῦ γενομένου τροφήν τε καὶ παιδείαν (νόμοις μέλεμεν), ἐν ᾗ καὶ σὺ ἐπαιδεύθης; ἢ οὐ καλῶς προσέταττον ἡμῶν οἱ ἐπὶ τούταις τεταγμένοι νόμοι, παραγγέλλοντες τῷ πατρὶ τῷ σῷ, σὲ ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν;» κατὰ πόσον ὅμως ἐξησκεῖτο εἰς αὐτὰ ἡ βία δὲν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν κυρίως ἕνεκα τῆς ἡπιωτέρας ἐκφράσεως *παραγγέλλειν*, ἐνῷ οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος εἶναι καθόλου μόνον ἀπαγορευτικοὶ εἴδους, καὶ ἀποτρεπτικοὶ ἠθικῶν καταχρήσεων. Ἂν δὲ τῷ ὄντι ὑπῆρχεν εἰς τὰς Ἀθήνας ῥητὸς νόμος διατάσσων «τοὺς παῖδας διδάσκεσθαι πρῶτον νεῖν τε καὶ γράμματα (1)·» τοὐλάχιστον δὲν ἔλαβε χώραν νέα ἐπιθεώρησις αὐτοῦ.

Πολὺ ὀλιγώτερον δ' ἐφρόντιζεν ἡ πολιτεία δι' ἀνέγερσιν δημοσίᾳ δαπάνῃ συντηρηθησομένων καταστημάτων, καὶ ἂν ἐκ τῶν ἑξῆς λόγων τοῦ Δημοσθένους (κ. Βοιωτ. ὀνομ.) «Ἀλλὰ καὶ πρὸν ἡμέτερος φύσκειν συγγενὴς εἶναι εἰς Ἱπποθοωντίδα ἑφίτα φυλὴν εἰς παῖδας χορεύσων» τῷ ὄντι ἐξάγεται, ὡς ὑποθέτει ὁ Βοιζιος, ὅτι αἱ φυλαὶ ἐφρόντιζον ἐν μέρει διὰ τὴν εἰς Μουσικὴν καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας, δι' ἀποκαταστάσεως διδασκάλων, πρὸς οὓς ἔμελλε νὰ ὑπάγῃ ὅλη ἡ νεολαία τῆς φυλῆς, καὶ ἂν δὲν πρέπῃ νὰ νοήσωμεν τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Δημοσθένους μᾶλλον περὶ χορηγίας τινος (ἴδ. Ἀντιφ. π. χορευτ.), τότε βεβαίως τοιαύτη τις ἑταιρεία ἤθελεν ἔχει τὸν χαρακτῆρα μιᾶς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρήσεως. Πλειότερα δὲ περὶ ὀργανισμοῦ τοιούτου εἴδους δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν, παρὰ ταύτας τὰς λέξεις τοῦ Δημοσθένους, ἐκ τῶν παρ' Ἀριστοφάνει (2) ἀπαντωμένων, συνδέοντες αὐτὰ μὲ τὰς σκοτεινὰς λέξεις τοῦ παρ' Αἰσχίνῃ (κ. Τιμάρχ.) *περὶ τῆς συμφορήσεως τῶν παίδων* νόμου, ἂν οἱ τελευταῖοι λόγοι δὲν ἀνήκωσιν εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ἀναφερομένους ἐγκυκλίους χορούς. Ὅσα δὲ λέγει ὁ Πλάτων περὶ δημοσίου διορισμοῦ, καὶ μισθοδοσίας διδασκάλων, ὡς ἐν Νόμ. VII. «ἐὰν δὲ τούτοις πᾶσι (διδασκαλείοις καὶ γυμνασίοις) διδάσκαλος ἑκάστων πεπεισμένους μισθοῖς, οἰκοῦντας ξένους, διδάσκειν τε πάντα, ὅσα πρὸς τὸν πόλεμον ἐστὶ μαθήματα, τοὺς φοιτῶντας, ὅσα τε πρὸς μουσικὴν· οὐχ ὃν ἂν ὁ πατὴρ βούληται, ὃν δ' ἂν μὴ, ἐῶντα τῆς παιδείας·» ταῦτα εἶναι μόνον ἰδικά του μηδέποτε πραγματοποιηθεῖσαι ἰδέαι, καὶ ἡ νομοθεσία τοῦ Χαρώνδου, περὶ οὗ παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ (4) λέγεται· «Τὴν γὰρ γραμματικὴν

---

(1) π. Παίδ. ἀγωγ. 7.—παρ. 16. Λυκούργ. 16. Ἀλκιβ. 1. (2) Αἰσχιν. Λόγ. XXIV.—Λουκιαν. Ἐρώτ. 44. παραβ. Πολυδ. X, 59. (3) κ. Τιμάρχ.
(4) Andr I, 1, 24. (5) π. Τ; Ἀκου. Ι.
(6) Baech. I, 2. III, 1, 3.

(1) gesch. d. erz. u. d. unterr. im alterth. Th. I, s. 275.
(2) Νόμ. VII. (3) Ἑρμοτιμ. 82.
(4) Πολιτ. VII, 17.

(1) Petit Leg. Att. p 12. 239.
(2) Νεφ. 964. (4) XII, 13.

βλέμμα πρὸς τὸ θεωρεῖόν της τὴν ἴδα! Μὲ ἐφάνη ὅτι ὠνειρευόμην. Αὐτὴ εἰς τὸ θέατρον! αὐτὴ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν εὕρηκα τὸ πρωΐ σχεδὸν νεκράν! Μὲ ἐφαίνετο ἀδύνατον. Ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης δὲν ἔβλεπα παρὰ μόνην αὐτήν.

Ἐκάθητο ἀκίνητος ὅπως τὴν βλέπεις ἀπόψε. Ὅταν δὲ ἔφθασεν ἡ τρίτη πρᾶξις, ἐμάντευσα πόσον θὰ ἔπασχεν. Οἱ ὀφθαλμοί της ἐξήφθησαν, καὶ προτείνασα τὴν κεφαλὴν ἤκουσε μὲ προσοχὴν· παρεστάνετο τότε ἡ σκηνὴ τῆς μονομαχίας.

Ὅταν ἠκούσθη ἡ φράσις αὕτη· «διὰ νὰ μὲ διεκδικήσῃς ἐξυβρισθεῖσαν,» ἔπρεπε νὰ τὴν ἔβλεπες, φίλε μου! Ἐφαίνετο, εἰ καὶ σιωπῶσα καὶ ἀκίνητος, ὁλόκληρον τὸ τρομερὸν μαρτύριόν της. Ὅλοι ἐνόμιζαν ὅτι ἠγάπα περιπαθῶς τὴν μουσικήν, καὶ κανεὶς δὲν ἐμάντευε τί ἐκρύπτετο ὑπὸ τὰ ἄνθη τῆς κεφαλῆς της. Ἐγὼ μόνος τὸ ἤξευρα, ἐγὼ μόνος συνέπασχα μὲ αὐτήν, ἐγὼ μόνος ἐγνώριζα τὸ μυστικόν της. Ταλαίπωρος Ἑλένη! ὁποία ψυχὴ γενναία καὶ καρτερική!

Ἀλλ' ἤγγιζεν ἡ ὁλεθρία ὥρα.

Ἀντήχει ψαλλόμενος ὁ στίχος οὗτος·

« Et bonne épée et bon courage·
» chacun pour soi et Dieu pour tous.»

Ἐὰν ποτὲ ἤκουσες, φίλε, τὸ μέρος τοῦτο, θὰ ἠσθάνθης βεβαίως τὸ ἀνδρικόν, τὴν ἰσχύν, τὸ ἐνθουσιαστικόν του. Ἡ μουσικὴ εἶναι θαυμασία, εἶναι φρικτὴ ὡς αἱ σπάθαι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας αἱ χεῖρες τῶν πολεμιστῶν πάλλουν ὑπὲρ τὰς κεφαλάς των, καὶ πᾶς τόνος ἠχεῖ ὡς φωνὴ ἐμμανοῦς ἢ ὡς ἀπειλὴ θανάτου. Ἂν ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἐπενεργῇ ἀκατασχέτως ἐφ' ἡμῶν, φαντάσθητι πόσον θὰ κατεσπάρασσε τὴν ψυχὴν τῆς ταλαιπώρου ἐκείνης. Ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἔζη πλέον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἀλλ' ὅτι κατείχετο ὁλόκληρος ἀπὸ τὴν μνήμην τοῦ φονευθέντος, ἱσταμένου ἐνώπιόν της, συμβαδίζοντος μὲ τὸ δρᾶμα, καὶ συνενώνοντος τὰς φωνάς του μὲ τοὺς τόνους τῆς μουσικῆς. Ἐνθυμοῦμαι εἰσέτι τὴν ὥραν ἐκείνην ὡς ἂν ἦτον τώρα· ἔβαλε τὰς δύο χεῖρας εἰς τοὺς ὀφθαλμούς της, ὡς φοβουμένη νὰ ἴδῃ, καὶ ἔπειτα τὰς ἀφῆκεν ἐπὶ τοῦ στήθους της. Μὲ ποίαν δύναμιν νευρικὴν θὰ ἐκράτει τὴν καρδίαν της! τὸ βλέμμα της ἦτον ἀκίνητον καὶ ἀπλανές, καὶ φλογερὸν καὶ ἀμαυρὸν συνάμα.

Τὸ ᾆσμα εἶχε τελειώσει, καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀντιπαραταχθέντες ἀντέκρουσαν τὰ ξίφη των, καὶ δύο ἐγχειρίδια ἔλαμψαν εἰς τὰς ἀριστερὰς των. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἡ Ἑλένη ἠθέλησε νὰ ὁρμήσῃ· ἀλλ' ἐπειτα ἀφῆκε φωνὴν βραγχώδη, οἱ ὀφθαλμοί της ἐκλείσθησαν, καὶ ἔπεσε λειποθυμήσασα.

Ἐξ αἰτίας τῆς περιστάσεως ταύτης διεκόπη ἡ παράστασις, καὶ ἐν ἀκαρεῖ διεδόθη ἀπὸ θεωρείου εἰς θεωρεῖον ἡ εἴδησις ὅτι ἡ Κ. Σαιγγεράν ἔπαθε.

Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα τὸ ψυχρὸν καὶ γαλήνιον πρόσωπον τοῦ στρατηγοῦ δὲν ἠλλοιώθη οὐδὲ κατὰ μικρόν. Ὅταν μόνον ἐλειποθύμησεν ἡ Ἑλένη, αἱ δύο ὀρφοῦ του συνεστάλησαν, καὶ παραλαβὼν αὐτὴν ἀταράχως εἰς τὰς ἀγκάλας του ὡς ἂν ἐκοιμᾶτο, ἔδωκε πρὸς αὐτὴν ν' ἀναπνεύσῃ ζωογονικήν τινα εὐωδίαν. Αὐτὴ δὲ ἀνανήψασα μικρὸν κατὰ μικρόν, παρετήρησεν ἔκθαμβος καὶ περίφοβος τὸ περὶ αὐτὴν πλῆθος, καὶ εἶπε μὲ φωνὴν χαμηλήν.

— Ὦ Θεέ μου! τί συνέβη; θὰ ἔπαθα πολύ.

Καὶ ὁ μὲν σύζυγός της δὲν εἶπε πρὸς αὐτὴν οὐδὲ λέξιν, μετ' ὀλίγον δὲ ἀνεχώρησαν καὶ οἱ δύο.

Ἡ πένθιμος αὕτη σκηνὴ ἐζωγραφήθη ἔκτοτε ἀνεξαλείπτως εἰς τὴν μνήμην μου. Κατ' ἐμὲ τοῦ Ὀσμόνδου ἡ τύχη ἦτον προτιμοτέρα διότι αὐτὸς τοὐλάχιστον δὲν ἠσθάνετο.

Μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας παριστάνετο ἐκ νέου οἱ Γηγενόται, καὶ ἡ Ἑλένη ἦτον εἰς τὸ αὐτὸ θεωρεῖον, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἔχουσα τὸ αὐτὸ ὠχρὸν καὶ ἀκίνητον πρόσωπον. Ἔπασχε μόνον μὲ πλειοτέραν καρτερίαν καὶ δύναμιν, καὶ ὑπέστη μέχρι τέλους τὸ νέον μαρτύριον· τὴν ἔβλεπα ἀδιακόπως, καὶ ἠσθανόμην παγόνουσαν τὴν καρδίαν μου. Οὐδ' ἐκινεῖτο, οὐδ' ἐδάκρυζεν, οὐδὲ ὠμίλει, ἀλλὰ φρικῶδες ἦτον τὸ ἦθός της! Δὲν ἐπίστευα πρὶν διόλου ὅτι ὁ πόνος τῆς ψυχῆς συγκεντρούμενος οὕτω πως ἐντὸς αὐτῆς, ἀλλοιόνει εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὸ πρόσωπον.

— Ἀλλ' ὁ σύζυγός της, ἠρώτησεν ὁ Ρεῦβάλ, δὲν παρετήρει τὴν ὠχρότητά της αὐτήν;

— Ἀγνοῶ· ἦτον πάντοτε ὀπίσω της, ψυχρὸς, ἀτάραχος καὶ ἀπαθὲς ὅσον καὶ ὅταν τὸν ἐπρωτογνώρισα. Καὶ ὅμως μὲ εἶχε φανῆ, ὅταν ἐπέστρεψα ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, ὅτι ὁ τραχὺς καὶ ἀναίσθητος αὐτὸς χαρακτήρ του εἶχε γενεῖ ἠπιώτερος· εἶχα πολλάκις ὑποθέσει ὅτι ἐρειδίων τὰ κατάψυχρα χείλη του, καὶ ὅτι ἐπρόφερε λέξεις τινὰς γλυκείας καὶ φιλοφρόνους . . . . Δὲν ἤξευρα τί νὰ συλλογισθῶ. Θὰ τὸ πιστεύσης, φίλε μου; ὁσάκις παρέστησαν τοὺς Γηγενότους, ἡ Ἑλένη ἦτον εἰς τὸ θέατρον, πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ θεωρεῖον, πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, καὶ μὲ τὸ αὐτὸ κάτωχρον πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπόψε.

Πολλάκις μὲ ἦλθεν ἡ ἰδέα νὰ ὑπάγω εἰς τὸν Κ. Σαιγγεράν καὶ νὰ τὸν εἰπῶ, «Εἶσαι λοιπὸν τυφλὸς; δὲν βλέπεις πόσον τήκεται ἡ ταλαίπωρος αὐτή; δὲν ἐννοεῖς ὅτι τὴν φονεύεις καὶ ὅτι καμμίαν ἐσπέραν θὰ τὴν ἐκβάλῃς νεκρὰν ἀπὸ τὸ θέατρον;» Καὶ διὰ νὰ σώσω τὴν Ἑλένην, ἤμην ἕτοιμος νὰ διηγηθῶ καὶ τὴν ἱστορίαν της. Τὴν γνωρίζω φίλε μου τὴν νέαν αὐτήν· τὰ πάθη, τὰ δάκρυα, ἡ λύπη, ἡ καρτερία, ἰδοὺ ὅλη ἡ ὑπαρξίς της. Θὰ προχωρήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐωσοῦ τὴν ἐγκαταλείψουν ὅλαι της αἱ δυνάμεις, ἐωσοῦ ἡ καρδία της παύσῃ νὰ πάλλῃ· ἀλλ' ἕως τότε οὔτε λέξιν, οὔτε παράπονον, οὔτε τοῦθον, δὲν θὰ προφέρουν τὰ χείλη της· ἀλλ' οὔτε ἔλεγχος συνειδήσεως δὲν θὰ τὴν τύπτῃ. Θὰ πέσῃ διὰ νὰ μὴ σηκωθῇ πλέον, καὶ θὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ νὰ μὴ τοὺς ἐξανοίξῃ.

Ἰδού, Ρεῦβάλ, ἰδοὺ ἡ θλιβερὰ ἱστορία τῆς γυναικὸς ἡ ὁποία εἶναι εἰς ἐκεῖνο τὸ θεωρεῖον, πλησίον τῶν ἄλλων γυναικῶν, αἵτινες γελοῦν καὶ εἶναι ἴσως εὐτυχεῖς, φέρουσαι ἀδάμαντας καὶ ἄνθη. Πόσα μυστήρια καὶ πόσα δάκρυα, φίλε μου, κρύπτονται μεταξὺ τῆς τύρβης τοῦ κόσμου!

— Ταλαίπωρος Ἑλένη! ἀνέκραξε μὲ πάλλουσαν φωνὴν ὁ Ρεῦβάλ, πόσον πρέπει νὰ πάσχῃ ἀκόμη!

. . . . . .

Τρεῖς ἑβδομάδες παρῆλθαν ἔκτοτε.

Μίαν ἑσπέραν ἐμβῆκα εἰς τὸ θέατρον, καὶ ἴδα ὅτι παρίσταναν τοὺς Γηγενότους. Ὁ Ρεῦβάλ ἦλθε πρὸς ἐμὲ, καὶ εἶπε·

— Τὸ θεωρεῖον εἶναι κενὸν ἀπόψε.

— Ναί . . . κενὸν, ἀπεκρίθην.

Καὶ ἐκαθήσαμεν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ὅπου καὶ πρὸ τριῶν ἑβδομάδων· καὶ ἀτενίσας ἐπερίλυπον τὸν φίλον μου, εἶπα·

— Ἀπέθανε! Ναί ἡ Ἑλένη ἀπέθανεν εἰκοσαετής! Πλὴν, φίλε μου, ἂς μὴ λυπώμεθα· ἡ ζωή της ἦτον σειρὰ ἀδιάκοπος βασάνων, καὶ ὁ Θεὸς τὴν εὐσπλαγχνίσθη καὶ τὴν ἔκοψε.

Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ὀσμόνδου, καθ' ἑσπέρας, μόλις ἐσήμαιναν ὀκτὼ ὧραι, καὶ μία φωνὴ ἀνέκραζε τραχέως τὰς λέξεις ταύτας·

— Εἰς τὸ θέατρον, κυρία!

Καὶ ἡ ἀθλία Ἑλένη, ὑπακούουσα εἰς τὴν ἀπάνθρωπον ταύτην τοῦ ἀνδρός της διαταγὴν, ἔρχετο εἰς τὸ θέατρον, καὶ, καταδικασμένη νὰ βλέπῃ τὸ αὐτὸ δρᾶμα, ν' ἀκούῃ τὰς αὐτὰς λέξεις, ν' ἀνευθυμῆται τὴν εὐγενῆ ἐκείνην καρδίαν ἥτις, μόλις φανεῖσα ἐνώπιόν της, ἐθεέσθη ὡς ὄνειρον, ἐβιάζετο νὰ παρίσταται αἰωνίως μάρτυς τῆς τραγῳδίας ἥτις ὑπέσκαπτε τὴν ζωήν της, ἀφοῦ κατέστρεψε μίαν ἄλλην . . .

Μόλις ἐλάμβανεν ἐπιστρέφουσα εἰς τὴν οἰκίαν της μικρὰν ἀναψυχὴν, καὶ ἡ ἄσπλαγχνος φωνὴ ἠκούετο ἐκ νέου,

— Εἰς τὸ θέατρον, κυρία!

Καὶ τὸ μαρτύριον αὐτὸ ἀνενεοῦτο ἀκαταπαύστως, καὶ τὸ θῦμα ἐσύρετο εἰς τὴν σφαγήν. Μεταξὺ μιᾶς καὶ ἄλλης παραστάσεως, ἡ Ἑλένη ἐγίνετο ὠχροτέρα· μεταξὺ μιᾶς καὶ ἄλλης παραστάσεως νέα ῥυτὶς ἐχαράσσετο εἰς τὸ μέτωπόν της· διότι ἡ λύπη γηράσκει τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἡ ἀθλία ἐσβέσθη χωρὶς νὰ γογγυσῃ, χωρὶς νὰ παραπονεθῇ, καὶ ὅταν ἐνώησεν ὅτι ὁ θάνατος ἐπλησίαζεν, ἔπασχεν ἴσως εὐγνωμονοῦσα! Τὸ θῦμα λοιπὸν ἐδέχετο ἐν σιωπῇ τὸ ἔγκλημα, τὸ ὁποῖον ἔπραττον ὁ δήμιος χωρὶς ν' ἀπαντᾷ ἐμπόδιον.

Ἀλλὰ μίαν ἑσπέραν, καθ' ἣν αἱ λέξεις αὗται· «εἰς τὸ θέατρον Κυρία!» ἠκούσθησαν ἐκ νέου, ἡ Ἑλένη ἥτις παρηκολούθει ἀμέσως τὸν σύζυγόν της, ἔμεινεν ἀκίνητος εἰς τὸν σκίμποδά της. Αἱ λέξεις ἀντήχησαν τραχύτερον καὶ ἐντονώτερον· ἀλλ' ἐκείνη μόλις ἀνασηκώσασα τὸ κάτωχρον πρόσωπόν της,

— Κύριε, ἀπεκρίθη μὲ φωνὴν μόλις ἀκουσθεῖσαν, δὲν ἠμπορῶ πλέον νὰ σηκωθῶ.

Καὶ ἐκλείσθησαν οἱ ὀφθαλμοί της, καὶ στεναγμὸς ἐξέφυγεν ἀπὸ τὸ στῆθός της, καὶ αὐτὴ ἔμεινεν ἀκίνητος!

Τὴν μετέφεραν εἰς τὴν κλίνην της, καὶ ἰατρὸς, προσκληθεὶς ἀμέσως, ἐδήλωσε μὲ τρόπον θετικώτατον, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀσθενοῦς ἐκείνου σώματος ἦτον ἐν τῷ σβέννυσθαι, καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐλπὶς σωτηρίας.

Ὡμίλησε δὲ παρρησίᾳ, διότι ἔβλεπεν ἐνώπιον αὐτοῦ γυναῖκα μειδιῶσαν πρὸς τὸν θάνατον, ἄνδρα ἀναμένοντα αὐτὸν ἀνιλεῶς, καὶ βρέφος μὴ ἐννοοῦν. Ἡ ψυχορραγοῦσα ἐζήτησε τὸ παιδίον της, τὸ ὁποῖον ἐγέλασεν ὡς ὅλα τὰ παιδία ὁσάκις τὰ καλοῦν οἱ μητέρες των. Ταλαίπωρον βρέφος, τὸ ὁποῖον δὲν ἠσθάνετο ὅτι τελευταίαν τότε φορὰν ἔτεινε πρὸς αὐτὸ τὰς χεῖρας ἡ μήτηρ του!

Ἔβαλε τὴν ξανθὴν κεφαλήν του εἰς τὸ στῆθός της, ἐφίλησε τὴν κόμην, τὸ μέτωπον καὶ τὰ μειδιῶντα χείλη του, καὶ ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς οὐρανόν. Ἡ ταλαίπωρος μήτηρ! ἀφοῦ ἔστρεψε τὸ βλέμμα περὶ αὐτὴν, ζητοῦσα εἰς τίνα νὰ ἐμπιστευθῇ τὸ τέκνον της, μὴ θεωροῦσα κανένα ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπετάθη εἰς τὸν Θεόν!

Τὰ χείλη της ἐκινήθησαν ἐλαφρῶς καὶ ἐψιθύρισε λέξεις τινὰς ἀπὸ μόνον τὸν Θεὸν ἀκουσθείσας. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐφίλησεν ἐκ νέου τὸν υἱόν της ὅστις ἀπεκοιμήθη ἀταράχως εἰς τὰς ἀγκάλας της, καὶ τὸν ἠτένισεν ὥρας πολλὰς διότι αὐτὸς ἦτον ἡ μόνη της χαρὰ καὶ ἡ μόνη της παρηγορία, καὶ αὐτὸν μόνον ἐλυπεῖτο ἀποθνήσκουσα. Ἔμεινε δὲ ἱκανὴν ὥραν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην, καὶ μετὰ ταῦτα ἔνευσε διὰ νὰ βάλωσι τὸ μικρόν της εἰς τὴν κοιτίδα του.

Σταυρώσασα ἀκολούθως τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους της, ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐξήπλωσε τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ προσκέφαλόν της. Ὡς ἂν ἐτελείωσαν ὅλα τὰ ἔργα της ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνεπαύθη ὡς τις ἀναμένων τὸν ὕπνον· ἀλλὰ τὸ ἑσπέρας ἐκεῖνο, ὁ ὕπνος ἔμελλε νὰ ἦναι αἰώνιος!

Ὁ δὲ στρατηγὸς μὲ μέτωπον ζοφερὸν καὶ μὲ βλέμμα ἄγριον ἵστατο ὄρθιος παρὰ τὴν κλίνην· οἱ ὀφθαλμοί του ἦσαν προσηλωμένοι εἰς τὸ κάτωχρον πρόσωπον τῆς γυναικός του, καὶ μὲ ἀπάθειαν παρετήρει τὰς ταχείας προόδους τῆς τελευταίας της ἀγωνίας. Καὶ τῶντι τὸ στῆθος τῆς Ἑλένης ἐζωγροῦτο μὲ δυσκολίαν, αἱ χεῖρές της συνεσφίγγοντο σπασμωδῶς, καὶ λεληθότα τινὰ παράπονα ἐξέφευγαν ἀπὸ τὰ χείλη της. Καὶ ἦλθεν ὥρα, ὥρα ἀπευκταία, καθ' ἣν ἐφάνη ὅτι τὸ εὐθραυστον ἐκεῖνο πλάσμα θὰ συνετρίβετο διὰ παντός!

Τότε ὁ στρατηγὸς ἔκυψε τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν γυναῖκά του· τὸ βλέμμα του ἐξήφθη ἀπαισίως, καὶ ἡ ἀκάθεκτος σκληρότης τῆς σιδηρᾶς καρδίας του μετέβη εἰς τὸ πρόσωπόν του. Ὅλον του τὸ σῶμα ἀνέφριξε, καὶ μὲ φωνὴν πνιγηρὰν ἐψιθύρισεν εἰς τὰ ὠτία τῆς Ἑλένης,

— Τί ἤξευρα ὅλα, καὶ ἐκδικήθην! . . .

Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχορραγούσης ἠνοίχθησαν ἀμέσως, ἡ ζωὴ ἐφάνη ἐπανελθοῦσα, καὶ τὸ μέτωπόν της ἀνυψώθη εὐγενὲς καὶ ὑπερήφανον. Ναί, φίλε μου, εὐγενὲς διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀγνότητά της, ὑπερήφανον διὰ τὰ παθήματα καὶ τὸν θάνατόν της. Τὰ χείλη της συνεστάλησαν περιφρονητικῶς, διότι δὲν εἶχε τὴν δύναμιν οὐδὲ λέξιν νὰ προφέρῃ. Ἐνῷ δὲ προσήλωσεν εἰς τὸν σύζυγόν της βλέμμα ἀγανακτήσεως, ἡ χεὶρ της ἥρπασεν ἐπιστολὴν κρυμμένην ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της. Τὸ χαρτίον ἦτον ζαρωμένον ἀπὸ

τὸν ἔλαβα εἰς τὰς ἀγκάλας μου· ἦτον πληγωμένος εἰς τὸ στῆθος.

— Ἐπληγώθην, μὲ εἶπε, θανατηφόρως.

— Ὄχι δά, ἀνέκραξα εὐθύς, προσπαθήσας νὰ δώσω εἰς τὴν φωνήν μου ἔκφρασιν ἀταραξίας καὶ πεποιθήσεως, τὴν ὁποίαν βεβαίως δὲν εἶχα· κ' ἐγὼ ἐπληγώθην ἄλλοτε εἰς τὸ στῆθος, πλὴν ζῶ.

Τοῦτο δὲν ἦτον ἀληθές, ἀλλ' ἤθελα ν' ἀπομακρύνω ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου.

— Ὄχι, μὲ ἀπεκρίθη, τελειόνω, τὸ αἰσθάνομαι . . . μόλις θὰ ζήσω ὀλίγας στιγμάς.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀντίπαλος καὶ ὁ μάρτυς του μᾶς ἐπλησίασαν, αὐτὸς μὲ εἶπεν·

— Ἄς μᾶς ἀφήσουν μόνους, ἔχω νὰ σὲ ὁμιλήσω καὶ ὀλίγος καιρὸς μὲ μένει.

— Εἰπὲ, κύριε, εἶπα εἰς τὸν μάρτυρα, νὰ πλησιάσῃ ἡ ἄμαξά μου διὰ νὰ παραλάβῃ τὸν Κ. Σερινιύ.

Μόλις ἐπρόφερα τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ οἱ δύο ἐστάθησαν ἔκθαμβοι· τότε ἐνόησαν τὴν ἀληθινὴν αἰτίαν τῆς μονομαχίας.

— Κ. Σερινιύ, εἶπεν ὁ ἀντίπαλος μονομάχος, τὸ ὄνομά σου μὲ μανθάνει τώρα τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῆς ὀλεθρίας μάχης μας. Συγχώρησόν με παρακαλῶ διὰ τὰς ἀξιοκατακρίτους ἐκφράσεις μου, τὰς ὁποίας δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκβάλω ποτὲ ἀπὸ τὸ στόμα μου· θὰ μετανοῶ ἐφ' ὅλης μου τῆς ζωῆς.

Ὁ ταλαίπωρος Ὀσμόνδος ἔδωκε πρὸς αὐτὸν τὴν χεῖρα.

Ὅταν δὲ ἐμείναμεν μόνοι, ἐστηρίχθη ἐπάνω μου, καὶ σύρας ἀπὸ τὸ θυλάκιόν του χαρτίον διπλωμένον,

— Εἶσαι, μὲ εἶπε, τίμιος ἄνθρωπος· θὰ σὲ ἀναθέσω τὴν ἐκτέλεσιν τῆς τελευταίας παραγγελίας μου, καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐκπληρώσῃς τὴν θέλησίν μου. Λάβε τοῦτο τὸ χαρτίον . . . διευθύνεται εἰς τὴν Κυρίαν Σαιγγεράν. Δύριον . . . νὰ τὸ ἐγχειρίσῃς εἰς αὐτὴν . . . ἀνάγνωσε πρὶν τί περιέχει, καὶ θὰ ἴδῃς ὅτι προησθανόμην τὸν θάνατόν μου . . . Λοιπὸν . . . λοιπὸν . . . δὲν θὰ τὸ ἐγχειρίσῃς εἰς τὴν κυρίαν, . . . Ὦ ! . . . ἀποθνήσκω . . . ὑγίαινε !

Ἀφοῦ δὲ ἔλαβα τὸ χαρτίον, ἐνῷ ἐκεῖνος ἔκειτο ἀναίσθητος εἰς τὰς ἀγκάλας μου, τὸν μετεφέραμεν εἰς τὴν ἄμαξάν μου, καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἀλλ' ὁ ἄθλιος ! δὲν ἀνέκτησε πλέον ! Μόλις παρῆλθε μία ὥρα καὶ ἐξέπνευσεν.

— Ὁ ταλαίπωρος ! ἀνέκραξεν ὁ Φέοβαλ, ἐνῷ, καταβληθεὶς ἀπὸ τὴν θλιβερὰν ταύτην ἀνάμνησιν, ἐσιώπων.

— Ὁ ταλαίπωρος ! ἐπανέλαβε καὶ δεύτερον· τρομερόν, τρόμερε ! καὶ ἡ κυρία Σαιγγεράν ;

— Εἶχε τελειώσει καὶ ἡ τετάρτη πρᾶξις ὅταν ἐπανῆλθεν ὁ στρατηγὸς εἰς τὸ θεωρεῖον· ἦτον κατωχρὸς, καὶ τὸ ἠλλοιωμένον πρόσωπόν του ἐπρόδιδε τὴν ἐσωτερικήν του ταραχὴν τὴν ὁποίαν ἐπροσπάθει νὰ κρύψῃ. Ἐκάθησε δὲ ὄπισθεν τῆς γυναικός του ἥτις δὲν ἐτόλμα νὰ τὸν ἐρωτήσῃ, καὶ μετ' ὀλίγον εἶπεν·

— Ἐκεῖνος ὁ Ὀσμόνδος ἐστάθη πάντοτε εὐερέθιστος· πρὸ ὀλίγου ἐφιλονείκησε δὲν ἠξεύρω μὲ ποῖον . . . καὶ ἐμονομάχησε μὲ αὐτὸν πλησίον ἑνὸς φανοῦ. Ἡ τύχη δὲν τὸν ἐβοήθησε καὶ ἐφονεύθη.

— Ἐφονεύθη ! ἀνέκραξεν ὁ Ἐλένη ὠχριάσασα ὡς ὁ θάνατος ἐνῷ ἐσηκώθη μηχανικῶς πως ὡς διὰ νὰ τρέξῃ . . . ποῦ, καὶ αὐτὸ τὸ ἠγνόει.

Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς, βαλὼν ἀτάραχος τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ ὤμου της, τὴν ἠνάγκασε νὰ καθίσῃ, καὶ εἶπε·

— Δὲν ἐπερίμενε τουλάχιστον τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὸ πεδίον τῆς μάχης ;

Ἡ τρομερὰ αὕτη εἴδησις δοθεῖσα οὕτω πως ἀποτόμως, παρέλυσε διὰ μιᾶς καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ταλαιπώρου Ἐλένης. Ἠσθάνθη ἐκλείπουσαν τὴν ψυχήν της, καὶ μόλις κατώρθωσε νὰ τραυλίσῃ διὰ τῶν μελανῶν καὶ συνεσφιγμένων χειλέων της,

— Δὲν αἰσθάνομα. τὸν ἑαυτόν μου καλά, ἄς ἀναχωρήσωμεν . . .

— Θὰ περάσῃ, ἀπεκρίθη μὲ φωνὴν ἀτάραχον ὁ στρατηγὸς, λαβὼν τὴν ἀνθοδέσμην πεσοῦσαν ἀπὸ τὰς χεῖράς της. Σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀγαπητή μου, ὅτι ἡ ὀσμὴ τῶν ἀνθέων αὐτῶν θὰ σὲ πειράξῃ.

— Σὲ παρακαλῶ, ἄς ἀναχωρήσωμεν . . . λειποθυμῶ . . . ἐπανέλαβεν ὅλως ἐνδόκρυς ἡ Ἐλένη,

Ὁ στρατηγὸς δὲν ἀπεκρίθη· ἤνοιξε τὴν θύραν, κρατῶν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὴν σύζυγόν του, καὶ μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν των.

Μετὰ τὸ θλιβερὸν τοῦτο συμβεβηκὸς, ἐπανῆλθε περίλυπος εἰς τὴν οἰκίαν μου, καὶ διενυκτέρευσα ἄγρυπνος.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἠθέλησα νὰ ἐκπληρώσω τὴν τελευταίαν παράκλησιν τοῦ Ὀσμόνδου· λαβὼν ὅμως ἀνὰ χεῖρας τὸ χαρτίον ἴδα ὅτι εἶχε στίγμα αἵματος. Νὰ τὸ ἐγχειρίσω οὕτω πως καθημαγμένον εἰς τὴν Ἐλένην, καὶ νὰ προσθέσω εἰς τὰς τόσας ὀδύνας της καὶ τὴν ὀδύνην αὐτήν; Ἐδίστασα ἐπὶ πολὺ· ἠπόρουν πῶς νὰ τολμήσω νὰ ἐκπληρώσω τοιαύτην ἐντολήν.

Πολλαὶ ὧραι παρῆλθον ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ· μετέβην μέχρι τῆς πύλης τῆς οἰκίας της, καὶ ἐνῷ ἡτοιμάσθην νὰ κρούσω αἱ δυνάμεις μου μὲ κατέλιπον. Ἀνελπίστως ἐνθυμήθην ὅτι εἰς τῶν φίλων μου κατεγίνετο εἰς χημικὰς ἐργασίας καὶ ἔδραμα πρὸς αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν τὸν εὗρον παρεκάλεσα νὰ τὸν εἰδοποιήσουν νὰ μὲ περιμείνῃ τὴν ἐρχομένην πρωΐαν. Τῷ ἔδειξα τὴν ἐπιοῦσαν τὸ χαρτίον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐκαθάρισε χωρὶς νὰ μείνῃ ἡ ἐλαχίστη κηλίς.

Ἐσήμαινεν ἡ τετάρτη ὅταν ἔφθασα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κ. Σαιγγεράν· ἡ εἴσοδος ἦτον ἀπηγορευμένη, ἀλλ' ἐγὼ ἐπιμείνας ἐμβῆκα.

Ἀλλ' ὤφιλε μου ! δὲν θὰ λησμονήσω πώποτε ὅ,τι ἴδα. Ἡ Ἐλένη ἦτον μόνη, καὶ τὸ ὡραῖον πρόσωπόν της, ἀσπρομέλανον, ἦτον καταβρεγμένον ἀπὸ δάκρυα. Ὁ πόνος της ἦτον ἄμετρος· εἶχε τὴν κεφαλὴν προσκλινῆ καὶ τὰς χεῖρας ἡνωμένας, ἐνῷ οἱ μὲν ὀφθαλμοί της, τῶν ὁποίων τὸ ἀμυδρὸν βλέμμα ὑψόνετο πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἐξέφραζαν ἀπελπισίαν, τὰ δὲ χείλη της ἐψιθύριζαν προσευχήν. Ἐφαίνετο ὁλόκληρος ὅτι δὲν ἔπασχε πλέον εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ὅτι ἦτον πλησίον τοῦ οὐρανοῦ. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἦτον ἄγγελος

λύπης. Στραθεὶς εἰς τὸ κατώφλιον δὲν ἐτόλμων οὔτε νὰ πλησιάσω, οὔτε κἂν νὰ κινηθῶ· μ' ἐφαίνετο ὅτι καὶ ὁ ἐλάχιστος κρότος, καὶ ἡ ἐλαχίστη πνοὴ ἐδύνατο νὰ διασκεδάσῃ τὴν οὐρανίαν ἐκείνην ὀπτασίαν Ἡ ὀδύνη τῆς γυναικὸς ἐκείνης ἦτον τόσῳ θεία, τόσῳ δειλὴ, καὶ τόσῳ ἁγνὴ, ὥστ' ἐμάντευσε τὴν παρουσίαν μου. Ἔστρεψε τὴν κεφαλὴν καὶ ἐγὼ ἐπροχώρησα. Ἔρριψε τὰς δύο χεῖρας εἰς τὸ πρόσωπόν της διὰ νὰ κρύψῃ τὰ δάκρυά της, καὶ ᾐσθάνθην ὅτι ἔτρεμε μέχρι βάθους καρδίας.

— Συγχωρήσατέ με, Κυρία, εἶπα, διότι ἐμβῆκα χωρὶς ἄδειαν· πλὴν ἔρχεται νὰ σᾶς ἰδῇ φίλος γνωρίζων πόσον καθαρὰ εἶναι ἡ λύπη σας καὶ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων . . . Κυρία, ἄφετε νὰ τρέξουν ἄφθονα τὰ δάκρυά σας· αἱ χεῖρες σας ἄς μὴ κρύπτουν τὸ πρόσωπόν σας.

Ἡ Ἐλένη δὲν ἀπεκρίθη, ἀλλ' ἐπανέφερε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὰς χεῖρας εἰς τὰ γόνατά της, καὶ ἀνεσήκωσε ἀτάραχως τὴν κεφαλήν. Οἱ ὀφθαλμοί της ἦσαν ξηροί, ὥστε θὰ ἔλεγέ τις ὅτι δὲν ἔπασχεν· ἡ ἀπελπισία της ἐσυγκεντροῦτο σιωπηλῶς εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς καρδίας της. Ἐφοβούμην μὴν ἔλθῃ ὁ στρατηγὸς, καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐκπληρώσω τὴν θλιβερὰν ἐντολήν. Τέλος πάντων τὴν ἐπλησίασα, καὶ στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς ἑστίας διὰ νὰ κρύψω τὴν ταραχήν μου,

— Κυρία, ὑπετραύλισα, ὁ Ὀσμόνδος μ' ἐφανέρωσε τὰ πάντα.

Ἀμ' ἀκούσασα τὸ ὄνομα τοῦ Ὀσμόνδου συνεταράχθη ὅλη, ἔβαλεν ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας εἰς τὸ στῆθός της, καὶ μὲ ἠτένισεν. Ἐγὼ δὲ ἐξηκολούθησα·

— Ἤμην προχθὲς εἰς τὸ θέατρον· ὁ Κ. Σερινιὺ δὲν μ' ἐγνώριζεν, ἀλλὰ μὲ εἶχεν ἰδεῖ εἰς τὴν οἰκίαν σας, καὶ ἐλθὼν πλησίον μου, μ' ἐνεπιστεύθη τὰ συμβάντα· μὲ εἶπεν ὅτι ἀχρεῖός τις ἐτόλμησε νὰ σᾶς συκοφαντήσῃ, σᾶς τὸ πρωτότυπον πάσης ἀρετῆς, ὅτι ἐμέλλε μετ' ὀλίγον νὰ μονομαχήσῃ μὲ τὸν συκοφάντην, καὶ μὲ παρεκάλει νὰ γίνω μάρτυς του. Τὸν παρηκολούθησα, καὶ ἐδέχθην εἰς τὰς ἀγκάλας μου . . . τὸν ταλαίπωρον Ὀσμόνδον, ὅστις εἰς σᾶς ἀφιέρωσε καὶ τὸν τελευταῖον λογισμόν, καὶ τὴν τελευταίαν εὐλογίαν του.

Ἄφωνος καὶ ἀκίνητος μὲ ἤκουεν ἡ Ἐλένη· ἡ πνοή της ἦτον βαρεῖα καὶ τὸ στῆθός της ἐξωγκοῦτο. Ἀφοῦ δὲ διέκοψα ἐπὶ μικρὸν τὸν λόγον μου, διότι ἡ λύπη μὲ κατέβαλεν, ἐπανέλαβα·

— Ἔστρεψε πρὸς ἐμὲ τὸ πρόσωπόν του καὶ εἶπε· θ' ἀποθάνω· σ' ἐξομυστηρεύθην τὸν εὐσεβῆ ἔρωτά μου· ὅταν ἐκπνεύσω ὕπαγε εἰς τὴν οἰκίαν της, δὸς εἰς αὐτὴν τὸ χαρτίον τοῦτο, καὶ εἰπὲ ὅτι εἶναι ἐκ μέρους τοῦ Ὀσμόνδου ὅστις εὔχεται δι' αὐτήν.

Καὶ ἐνεχείρισα πρὸς τὴν Ἐλένην τὸ χαρτίον.

Αὐτὴ δὲ τὸ παρετήρησε πολλὴν ὥραν χωρὶς νὰ ρίπτεται ὅτι ἐννοεῖ, καὶ ἔπειτα τείνασα τὴν χεῖρα, τὸ ἔλαβεν. Ὦ φίλε μου ! ἡ χεὶρ της ὅταν μὲ ἤγγισε μ' ἐφλόγισεν ὡς πῦρ· τὸ ἤνοιξε βραδέως, ἐσηκώθη, καὶ ἀνέγνωσε μὲ φωνὴν ἀσθενῆ.

— Ὑγίαινε, κυρία, ὑγίαινε διὰ παντός· ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσα νὰ μείνω ἀδιάφορος καὶ ψυχρὸς ἀπέναντι ἐκείνης. . . . »

Ἀλλ' ἡ φωνὴ ἐξέλιπεν ἀπὸ τὰ τρέμοντα χείλη της, αἱ δυνάμεις της τὴν ἐγκατέλιπον. καὶ μόνος ὁ νοῦς της ἐπέζη. Ἔπειτα ἔπεσεν εἰς τὸ θρανίον της.

— Ὀσμόνδε ! ἀνέκραξε μὲ φωνὴν πνιγηράν, ῥίψασα καὶ νέον βλέμμα ἀλγεινὸν εἰς τὸ χαρτίον τὸ ὁποῖον ἐκράτει ἔτι ἀνοικτὸν εἰς τὰς χεῖράς της,

Τὴν ὥραν ἐκείνην ἠνοίχθη ἡ θύρα, καὶ εἰσῆλθεν ὁ στρατηγὸς Σαιγγεράν. Ἐνόησα δὲ ἀμέσως πόσον ἦτον ἀναγκαῖον νὰ κρύψω καὶ τὸ ἐλάχιστον σημεῖον τῆς ταραχῆς μου. Διευθύνθην λοιπὸν ἀδιστάκτως πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔτεινα τὴν δεξιάν· ἀλλ' ἐτρόμαξα ἰδὼν τὴν ὠχρότητα τοῦ προσώπου καὶ τὸ βλοσυρὸν τοῦ βλέμματός του. Μοῦ ἀντέσφιγξε καὶ αὐτὸς τὴν χεῖρα, νεύσας διὰ τῆς κεφαλῆς, καὶ δὲν εἶπεν οὐδὲ λέξιν πρὸς τὴν Ἐλένην. Μετὰ μικρὸν ἀνεχώρησα.

Ἰδοὺ δὲ τί διέτρεξε μετὰ ταῦτα.

Ὁ στρατηγὸς ἐκάθησεν εἰς γωνίαν τινὰ τῆς αἰθούσης, καὶ ἐκβαλὼν ἀπὸ τὸ θυλάκιόν του γραμμάτιον εἰσόδου, εἶπε μὲ ἦθος ἀτάραχον·

— Ἀπόψε θὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ θέατρον· παριστάνουν τοὺς Ὀγενότους.

Ἡ Ἐλένη ἀνεσήκωσε τὴν κεφαλὴν, καὶ τὸ ὄνομα θέατρον συνετάραξε καὶ αὐτὰ τὰ σπλάγχνα της.

Ἰδοὺ τὸ εἰσιτήριον, ἐπανέλαβεν ὁ στρατηγός. Καὶ τὸ ἔβαλεν ἐπὶ τῆς ἑστίας.

Μετὰ μικρὰν σιωπὴν ἡ Ἐλένη, στραφεῖσα ὀλίγον πρὸς τὸν σύζυγόν της,

— Κύριε, εἶπε μὲ φωνὴν χαμηλὴν, πάσχω πολὺ σήμερον.

— Θὰ σὲ ὠφελήσῃ.

— Πλὴν, κύριε !

Καὶ ἐσιώπησε, διότι ἴδε τὸ βλέμμα τοῦ Κ. Σαιγγεράν προσηλωμένον ἐπάνω της, κατάψυχρον καὶ διαπεραστικόν.

Καὶ ὅμως δὲν ἐδύνατο νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ θέατρον.

— Μίαν ἄλλην ἡμέραν, ἴσως . . . εἶπε· σήμερον ὅμως δὲν ἠμπορῶ . . .

— Θὰ μὲ συντροφεύσῃς, ἀγαπητή μου.

— Σὲ βεβαιόνω ὅτι πάσχω πολὺ, καὶ θὰ λειποθυμήσω εἰς τὸ θέατρον.

— Ἐξ ἐναντίας ἡ μουσικὴ θὰ σὲ ὠφελήσῃ. Δὲν ἐνθυμεῖσαι ὅτι, ὅταν ἦσο πρό τινος καιροῦ ἀσθενὴς, πόσον ἡ μουσικὴ ἐμπόδιζε τὴν πρόοδον τοῦ πυρετοῦ ; Θὰ ὑπάγωμεν ἀφεύκτως.

Ἡ Ἐλένη δὲν ἀπεκρίθη, ἀλλ' ἔκυψε τὴν κεφαλήν !

Ἐκεῖνος δὲ καλέσας ἕνα ὑπηρέτην,

— Νὰ ἦναι, εἶπεν, ἑτοίμη ἡ ἀπόψε ἡ ἄμαξα εἰς τὰς ἑπτά·

Καὶ ὑπῆγεν εἰς τὸ θέατρον. εἰς τὸ αὐτὸ θεωρεῖον, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ! Ἐὰν μόνον ἔστρεφε τὴν κεφαλὴν ἡ Ἐλένη θὰ ἔβλεπε τὸ θεωρεῖον ὅπου ἐκάθητο πρὸ δύο ἡμερῶν ὁ Σερινιύ· ἕκαστος τόνος, ἑκάστη φωνὴ, ἀνενθυμίζε τὴν φρικώδη σκηνήν. Φαντάσθητε, φίλε μου, τί θὰ ὑπέφερεν ἡ ἀθλία ! Φαντάσθητε ὅμως καὶ τὴν ἔκστασίν μου ὅταν, στρέψας μηχανικῶς τὸ

— Πυρετόν . . . ὄχι, δὲν μὲ φαίνεται. Αἰσθάνομαι μάλιστα ὅτι εἶμαι καλήτερα.

— Χαίρω, χαίρω, ἀνέκραξεν ὁ στρατηγός.

Καὶ λαβὼν ἓν φύλλον τοῦ *Στρατιωτικοῦ Ἀγγελίου*, ἤρχισε νὰ ἀναγινώσκῃ μὲ συντονωτάτην προσοχήν. Ἡ δὲ Ἑλένη, ἔκλινε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στῆθος, καὶ ἡ ξανθὴ κόμη της ἀνεμίχθη μὲ τὰ νεοβλαστὴ μαλλία τοῦ τέκνου της.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σὲ εἰπῶ ὅτι τὸ ἑσπέρας ἐκεῖνο παρῆλθε μελαγχολικόν, καὶ ἐφάνη ἀτελεύτητον εἰς τὴν ταλαίπωρον Ἑλένην. Ὁ στρατηγὸς ἀπεκοιμήθη, κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀναγινώσκων τὸν *Στρατιωτικὸν Ἄγγελον*, ὁ Σερινιὺ ἦλθε τὴν ἑπαύριον, ἀλλὰ δὲν ἴδε τὴν Ἑλένην, καὶ ἀνεχώρησε πρὸ τῆς ὥρας τοῦ προγεύματος. Ἐπανῆλθε δὲ καὶ τὸ ἑσπέρας περὶ τὴν ἑβδόμην.

— Στρατηγέ! εἶπεν εἰς τὸν Σαιγγεράν, ἀναχωρῶ.

— Ἀναχωρεῖς; καὶ διὰ τί;

— Ἴδα σήμερον, ἐπανέλαβεν ὁ Ὀσμόνδος, τὸν ὑπουργὸν τῶν στρατιωτικῶν, καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ μὲ στείλῃ εἰς τὴν Ἀφρικήν.

Μόλις δὲ ἐτελείωσε τὴν φράσιν του καὶ ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς τὴν Ἑλένην ὡς νὰ τῇ ἔλεγε· Βλέπεις ὅτι ἐφύλαξα τὸν λόγον μου; Ἐκείνη δὲ ἐχαμήλωσε τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ δύο δάκρυα ἀναβλύσαντα ἀπὸ αὐτοῦς, ἔπεσαν εἰς τὰς ἡνωμένας χεῖράς της. Δὲν ἐτόλμα νὰ ἴδῃ τὸν Ὀσμόνδον ἐπειδὴ ἠσθάνετο κλονουμένην ἐκ βάθρων τὴν καρδίαν της. Ἰδού, εἶπε, καθ' ἑαυτήν, ψυχὴ εὐγενὴς καὶ γενναία!

— Ἀ! ἄ! ἀνέκραξεν ὁ στρατηγός· ὑπάγεις εἰς τὴν Ἀφρικήν. Κοῦγε! . . . Ἐννοῶ, φίλε μου, ὅτι εἰς τὴν ἡλικίαν σου εἶναι σκληρὸν νὰ κάθεσαι μὲ χεῖρας σταυρωμένας καὶ μὲ τὸ σπαθίον εἰς τὴν θήκην, καὶ νὰ τρέχῃς εἰς τοὺς δρόμους τῶν Παρισίων ὡς οἱ μυροφόροι ἐκεῖνοι στρατιωτικοί οἱ ὁποῖοι βάλλουν τὴν στολήν των διὰ νὰ ὑπάγουν εἰς τοὺς χοροὺς τῆς αὐλῆς. Σ' ἐπαινῶ· ὕπαγε νὰ μὲ διορθώσῃς ἐκείνους τοὺς διαβολοσάραβας, καὶ ἐπέστρεψε μ' ἕνα βαθμὸν ἀνώτερον.

— Θὰ κάμω τὰ δυνατά μου, στρατηγέ, εἶπεν ὁ Ὀσμόνδος, προσπαθήσας νὰ μειδιάσῃ.

— Καὶ μάλιστα ἐὰν ἔχῃς τὴν ἀνάγκην μου, γράψε μοι. Θὰ ὁμιλήσω εἰς τὸν ὑπουργόν, ὅστις ὡς ἠξεύρεις, εἶναι παλαιὸς σύντροφός μου.

Ὁ νέος δὲν ἀπεκρίθη, ἀλλὰ παρετήρει τὴν Ἑλένην στρέψασαν τὴν κεφαλὴν διὰ νὰ κρύψῃ βέβαια τὰ δάκρυά της. Ναί μὲν δὲν τὰ ἴδεν, ἀλλὰ τὰ ἐμάντευσε. Ταλαίπωρος Ἑλένη! Αἱ δυνάμεις της δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὴν γενναιότητά της.

— Καὶ πότε ἀναχωρεῖς, Ὀσμόνδε; ἠρώτησεν ὁ στρατηγός.

— Αὔριον.

— Θὰ ἔλθῃς λοιπὸν ἀπόψε μαζῆ μας εἰς τὸ θέατρον;

Ὁ Ὀσμόνδος συνεταράχθη· δὲν ἐπερίμενε τοιαύτην πρόσκλησιν, καὶ μάλις ἐτραύλισεν ἀσυναρτήτους τινὰς λέξεις.

— Θὰ περάσωμεν τοὐλάχιστον μαζῆ τὸ τελευταῖον ἑσπέρας.

— Εὐχαριστῶ . . . στρατηγέ . . . πλήν . . .

— Δὲν δέχομαι προφάσεις . . . . ἀνεφώνησεν ὁ στρατηγός. Τί λέγεις, Ἑλένη; δὲν πρέπει νὰ ἔλθῃ μαζῆ μας;

Ἀλλὰ ποίαν ἀπόκρισιν νὰ δώσῃ ἡ Ἑλένη; . . . αὐτὴν ἐπερίμενε καὶ ὁ Ὀσμόνδος. Ὤ! ἐὰν καὶ αὐτὴ τὸν ἐπροσκάλει, μὲ ποίαν σπουδὴν, μὲ ποίαν χαρὰν θὰ ἐδέχετο! Ἀφοῦ θ' ἀνεχώρει τὴν ἐπιοῦσαν, διὰ τί νὰ μὴ προμηθεύσῃ εἰς αὐτὸν τὴν τελευταίαν αὐτὴν εὐτυχίαν;

— Ἴσως, ἀπεκρίθη ἡ Ἑλένη, ὁ Κ. Σερινιὺ ἔχει ἀπόψε προετοιμασίας τοῦ ταξειδίου του, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ἀναβάλῃ.

— Δὲν θέλει νὰ δεχθῶ, εἶπε καθ' ἑαυτὸν ὁ Ὀσμόνδος. Καὶ ὅμως νὰ περάσω τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἑσπέραν μακράν της! ὁποῖον βάσανον!

— Περίεργον, στρατηγέ, ἀπεκρίθη ὁ Σερινιὺ, σήμερον τὸ πρωὶ ἦλθε καὶ εἰς τοὺς δύο μας ἡ αὐτὴ ἰδέα· καὶ ἐγὼ ἐνοικίασα θεωρεῖον.

— Τότε σιωπῶ, εἶπεν ὁ Σαιγγεράν.

Μετὰ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἀνεχώρησαν καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ θέατρον. Παριστάνοντο τότε, ὅπως καὶ σήμερον, οἱ *Γηγενεῖς*, ἦτον ἐπίσης μεγάλη συρροὴ, καὶ κατ' εὐτυχίαν ὁ Σερινιὺ εὗρε θεωρεῖον ὄχι πολὺ μακρὰν τοῦ τῆς Ἑλένης. Ἐκάθησε λοιπὸν μακρίζων ἑαυτὸν διὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν εὐτυχίαν του. Βεβαίως μεγίστη ἦτον ἡ θυσία του ἀποποιηθέντος τὴν πρόσκλησιν τοῦ στρατηγοῦ· ἀλλὰ τὸ βλέμμα τῆς Ἑλένης ἐξέφρασε διὰ τοῦτο τοιαύτην εὐγνωμοσύνην, ὥστε ὁ ταλαίπωρος Ὀσμόνδος ἠσθάνθη δακρύοντας τοὺς ὀφθαλμούς του.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἔμελλαν νὰ τελειώσουν ὅλα, καὶ μόνη ἡ ἑσπέρα ἐκείνη ἔμενε τελευταία διὰ νὰ ζήσῃ ἀληθῶς· ὅθεν ἐννοεῖς καλλιστα, φίλε μου, ὅτι ἤκουσε τοὺς *Γηγενεῖς* ὅπως τοὺς ἀκούει καὶ σὺ ἀπόψε, καὶ ἔβλεπε τὸ ὠχρὸν καὶ μελαγχολικὸν πρόσωπον τῆς Ἑλένης ὅπως καὶ σύ. Τὸ περίλυπον ἐξωτερικόν της κατεπλήγωσεν ὑπέρ ποτε τὴν καρδίαν του· διότι, κύπτουσα τὴν κεφαλὴν, ὡμοίαζεν ἄνθος ἡμισυντριφθὲν πρὸς τὴν ρίζαν του. Ὁ ταλαίπωρος νέος ἔπασχε καὶ δι' ἐκείνην καὶ δι' ἑαυτόν. Θὰ ἔλθουν ἄλλοι, ἔλεγε καθ' ἑαυτόν, σκληροὶ καὶ ἄσπλαγχνοι οἵτινες θ' ἀνασύρουν τὸ κάλυμμα τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς ἀθωότητος, τῆς ἀπρομονώσεως καὶ τῆς μητρικῆς στοργῆς ὀπισθεν τοῦ ὁποίου κάθηται τρέμουσα, καὶ τότε θὰ πάσχῃ ὡς ἔπασχε καὶ χθὲς, τὰ δάκρυά της θὰ τρέξουν χωρὶς ἴσως νὰ μαλάξουν τὴν ἀνιλεῆ καρδίαν των, καὶ ἴσως αὐτὴ, γλυκεῖα καὶ ἀσθενὴς, θὰ πέσῃ ὑπὸ τὰ βέλη των.

Τοιαῦτα ἀνελογίζετο ὁ Ὀσμόνδος καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς τρίτης πράξεως· ἡ αὐλαία εἶχεν ἤδη καταπέσει, αὐτὸς δὲ παραδεδομένος ὅλως εἰς τὴν ἐσωτερικὴν θλῖψιν του, ἐλησμόνησε καὶ τὸ δράμα, καὶ τὸ πλῆθος, καὶ ἐβυθίσθη εἰς σκέψεις βαθυτάτας. Λίρνης ἤκουσε πλησίον του τὸν ἀκόλουθον διάλογον.

— Γνωρίζεις τὴν νέαν ἐκείνην ἡ ὁποία εἶναι εἰς τὸ δεύτερον θεωρεῖον, ἀριστερά;

— Τὴν κόρην σαιγγεράν.

Ἀκούσας τὸ ὄνομα τοῦτο ὁ Ὀσμόνδος ἀνεσκίρτησεν ἀκουσίως καὶ ἀνύψωσε τὴν κεφαλήν.

— Πρὸ ὀλίγου, εἶπεν ὁ πρῶτος, ἦτον πλησίον της ἕνας γέρων ἀσπρομάλλης· ὁ πατήρ της βέβαια.

— Ἐξ ἐναντίας, ὁ σύζυγός της, ὁ στρατηγὸς Σαιγγεράν.

— Πῶς! σύζυγος ἐκείνης τῆς νέας ἡ ὁποία μόλις θὰ ἦναι εἴκοσιν ἐτῶν!

— Τί σημαίνει; ἐπανέλαβε μὲ φωνὴν χαμηλωτέραν ἐκεῖνος ὅστις εἶχε προφέρει τὸ ὄνομά της· ἐὰν ἐκεῖνος εἶναι γέρων ἔχει νέους ὑπασπιστάς.

Ὁ Ὀσμόνδος ἠσθάνθη παγῶσαν τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας του, καὶ ἀνεσκίρτησεν ὡς ἂν ἐδαγκάσθη ἀπὸ ὄφιν εἰς τὸν πόδα· ἠτένισεν ἐκεῖνον ὅστις ὡμίλησεν οὕτω πως, ἀλλ' αὐτὸς δὲν τὸν παρετήρησεν. Ὁ διάλογος λοιπὸν ἐξηκολούθησε.

— Τότε, ἀπεκρίθη ὁ ἄλλος, τὰ ἄσπρα μαλλία γίνονται ἄφαντα· ἤθελα νὰ ἤμην κ' ἐγὼ ὑπασπιστὴς τοῦ στρατηγοῦ. Βλέπεις ὅτι ἔχει καὶ ὁ στρατιωτικὸς βίος τὸ καλά του.

Φαντάσθητι, φίλε μου, τί ὑπέφερεν ὁ δυστυχὴς Ὀσμόνδος, καθήμενος πλησίον τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, καὶ ἀκούων τὴν ἄτιμον καὶ ἄνανδρον συνομιλίαν των, ἥτις ἐπροσπάθει νὰ στιγματίσῃ τὴν ἀγνοτέραν καὶ τὴν ἀθωοτέραν τῶν γυναικῶν, ἥτις ἐξύβριζεν ἐκείνην ἡ ὁποία ἦτον ἀξία τοῦ σεβασμοῦ ὅλου τοῦ κόσμου. Τὸ εὐγενὲς ἐκεῖνο θῦμα τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὦ! μεταξὺ τῶν τόσων του θλίψεων ἡ θλῖψις αὐτὴ ἦτον βεβαίως ἡ δεινοτέρα· καὶ ποτὲ μὲν τὸ πρόσωπόν του ἐξήπτετο καὶ ἐφλογίζετο, ποτὲ δὲ ἐγίνετο κάτωχρον καὶ μελανόν.

Ὁ εἷς τῶν δύο ἐπανέλαβεν·

— Εἶναι πολλὰ νέα καὶ πολλὰ εὔμορφος διὰ τὸν παλαιόγερον ἐκεῖνον· ὥστε ἔχει ἐραστὴν ἕνα κάποιον Σερινιύ.

Ὁ Ὀσμόνδος ἔτρεμεν, ὁ ἱδρὼς ἔρρεεν ἀπὸ τὸ μέτωπόν του, καὶ δὲν ἐτόλμα οὔτε κἂν νὰ κινηθῇ φοβούμενος καὶ τὸν ἴδιον ἑαυτόν του. Τὸ βλέμμα του ἐστράφη ἀκουσίως πρὸς τὴν Ἑλένην . . . ἡ ὁποία . . . Θεέ μου . . . εἶχεν ἀκούσει ὅλην αὐτὴν τὴν συνδιάλεξιν! Τὰ αἰσχρὰ ἐκεῖνα λόγια τὰ ὁποῖα τὴν ἐσυκοφάντουν, εἶχον φθάσει εἰς τὰς ἀκοάς της ὡς ἡ τελευταία βάσανος τῆς πληγωμένης καρδίας της. Ὁ Ὀσμόνδος ἐπείσθη περὶ τούτου, ἰδὼν τὴν ὄψιν αὐτὴν τῆς Ἑλένης· τὴν ὠχρότητά της διεδέχθη ἐρύθημα φλογερὸν τὸ ὁποῖον κατεκοκκίνισε τὸ πρόσωπόν της, καὶ εἰς τοὺς ἀπολιθωμένους ὀφθαλμούς της ἐκυκλοφόρουν δάκρυα.

Ὁ Ὀσμόνδος ἠσθάνθη πυρετὸν μανίας εἰς τὴν κεφαλὴν ἀδύνατον εἶναι νὰ περιγράψω τί συνέβη εἰς τὴν καρδίαν του. Ἐσκώθη ὡς ἀστραπὴ, καὶ χωρὶς νὰ ἠξεύρῃ τί ἔλεγε καὶ τί ἔκαμνε, προσέβαλε τὸν συκοφάντην. Τίς ἀπὸ ἡμᾶς δὲν θὰ ἔκαμνε τὸ ἴδιον; Ἡ σκηνὴ ὑπῆρξε ζωηρὰ καὶ φρικτὴ, καὶ ἐξῆλθον καὶ οἱ τρεῖς.

Τί εἶπαν οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἀφοῦ ἐσηκώθη ὁ Ὀσμόνδος, ἡ Ἑλένη οὔτε τὸ ἤκουσεν, οὔτε τὸ ἔμαθε· διότι καὶ οἱ τρεῖς ὡμίλουν συγχρόνως, αὐτὴ δὲ εἶχε κύψει τὴν κεφαλὴν τρωθεῖσα ἀπὸ τὴν αἰσχρὰν συκοφαντίαν.

Ἐπεριπάτουν εἰς τὰς διόδους τοῦ θεάτρου, ὅταν ἴδα ἐρχόμενον τὸν Κ. Σερινιύ, ὠχρὸν καὶ τεταραγμένον.

— Κύριε, μὲ εἶπεν, ἐπιθυμῶ νὰ σὲ ὁμιλήσω.

Καὶ λαβών με κατὰ μέρος μὲ διηγήθη τὰ διατρέξαντα.

— Εἶμαι μόνος ἐδῶ, ἐπρόσθεσεν ἐπὶ τέλους, καὶ αὔριον τὸ πρωὶ ἀναχωρῶ διὰ τὴν Ἀφρικήν. Θέλω νὰ τελειώσῃ ἀμέσως αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις, διότι ἡ ἐλαχίστη ἀγοραφοβία ἐνδέχεται νὰ προκαλέσῃ καὶ νέας ἐξηγήσεις, καὶ τὸ ὄνομα τῆς Κ. Σαιγγεράν τόσῳ ἀτίμως προσβληθὲν, ἐνδέχεται νὰ συκοφαντηθῇ ἐκ νέου. Δὲν πρέπει νὰ μάθῃ καὶ ἄλλος ξένος τὸ μυστικὸν τῆς προσβολῆς αὐτῆς, τὸ ὁποῖον θ' ἀποθάνῃ μετ' ὀλίγον ὁμοῦ μὲ τὸν ἕνα τῶν δύο μας. Σὲ τὸ λέγω, κύριε, ἐπειδὴ σὲ ἴδα ἄλλοτε εἰς τῆς Κ. Σαιγγεράν. Ἐὰν τὴν γνωρίζῃς, θὰ τὴν ἀγαπᾷς βεβαίως καὶ θὰ τὴν τιμᾷς ὅπως ἀξίζει.

Καὶ ταῦτα λέγων ἔβλιβε καὶ τὰς δύο μου χεῖρας, καὶ ἠσθανόμην τρέμον ὅλον τὸ σῶμά του.

— Ἐπατήθην τάχα, ἐξηκολούθησεν, ὑποθέσας ὅτι θὰ συγκατατίθεσο νὰ χρησιμεύσῃς ὡς μάρτυς μου; Δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ σὲ βεβαιώσω καὶ νὰ ὁρκισθῶ, κύριε, μὰ τὰ ἱερὰ κόκκαλα τῆς μητρός μου, ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι καθαρὰ ψεύδη.

— Σὲ πιστεύω, κύριε, ἀπεκρίθην, καὶ δέχομαι.

— Ἄ! εὐχαριστῶ! εὐχαριστῶ! . . . μὲ εἶπεν εὐγνωμόνως, καὶ ἂν ποτε λάβῃς ἀνάγκην ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως ἀδελφικῆς, ἐνθυμήσου με.

Ἐξῆλθαμεν εἰς τὸν δρόμον, καὶ δὲν ἐβραδύναμεν ν' ἀπαντήσωμεν τοὺς ἀντιπάλους περιδιαβάζοντας εἰς τὴν ὁδὸν Lepelletier. Ὑπήγαμεν καὶ ἡτοιμάσαμεν ὅπλα, καὶ ὁ τόπος τῆς μάχης εὑρέθη εὐκόλως, διότι οἱ δύο μονομάχοι ἦσαν ἐξ ἴσου ἠρεθισμένοι, καὶ ἐξ ἴσου ἀποφασισμένοι νὰ φονεύσῃ ὁ εἷς τὸν ἄλλον. Βγάθημεν εἰς ἕνα δρόμον ὁ ὁποῖος μᾶς ἐφάνη ἔρημος, μεταξύ τινων ἐρειπίων. Ὁ φανὸς διέδιδε φῶς ἀμυδρὸν καὶ ἀβέβαιον. Καὶ ἀμέσως ἐγύμνωσαν τὰ ξίφη.

Φρικωδέστερον θέαμα δὲν μ' ἔτυχε νὰ ἴδω! Φαντάσθητι τοὺς δύο ἐκείνους ἀντιπάλους τοὺς ὁποίους κανὲν μέσον δὲν ἐδύνατο νὰ συμφιλιώσῃ, καὶ οἵτινες καὶ οἱ δύο, κάτωχροι καὶ τριζοντες τοὺς ὀδόντας, ἱστάμενοι ὁ εἷς ἀντικρὺ τοῦ ἄλλου, ἀντήλλασσαν βλέμματα ἄγρια. Φαντάσθητι ἔπειτα τὴν σιωπὴν τῆς νυκτὸς διακοπτομένην ἀπὸ τὸν ὀξὺν ἦχον τοῦ σιδήρου κτυποῦντος τὸν σίδηρον, καὶ τὴν συνεχῆ καὶ ἀσθματικὴν πνοὴν τῶν δύο μονομάχων, κ' ἐνόησε τὴν θέσιν μου. Τὸ αἷμά μου ἐπάγωνε, καὶ δὲν ἐδυνάμην οὐδὲ νὰ ἴδω τὰς περιπετείας τῆς θηριώδους ἐκείνης μάχης· διότι ποτὲ μὲν τοὺς ἔβλεπα καὶ τοὺς δύο, ποτὲ δὲ ἐγίνοντο ἄφαντοι εἰς τὸ σκότος. Τέλος πάντων τί συνέβη; δὲν ἠξεύρω· ἠξεύρω μόνον ὅτι ὁ Ὀσμόνδος ἐκλονήθη, καὶ ὅτι ἔτρεξα πρὸς αὐτὸν, καὶ